

Ekim 2024

MALİYE

ALANINDA ULUSLARARASI ÇALIŞMA VE DEĞERLENDİRMELER

EDİTÖR

DOÇ. DR. İSMAİL GÜNEŞ

 SERÜVEN
YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Ekim 2024

ISBN • 978-625-6172-34-0

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.serüvenyayınevi.com

e-mail: serüvenyayınevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

MALİYE ALANINDA ULUSLARARASI ÇALIŞMA VE DEĞERLENDİRMELER

Ekim 2024

Editör

DOÇ. DR. İSMAİL GÜNEŞ

İçindekiler

Bölüm 1

TÜRKİYE'DE KAMUSAL TEŞVİKLERİN NÜFUS ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

<i>İnci SANDALCI</i>	1
<i>Ulvi SANDALCI</i>	1

Bölüm 2

VERGİNİN ÖZELLİK, AMAÇ VE İLKELERİ BAKIMINDAN ZEKÂT MÜESSESESİ

<i>Hamdi Furkan GÜNAY</i>	27
---------------------------	----

Bölüm 3

OBEZİTE İLE MÜCADELEDE OBEZİTE VERGİLERİ VE ÜLKE ÖRNEKLERİ

<i>Yücel ERGÜN</i>	43
--------------------	----

Bölüm 4

KATILIMCI DEMOKRASİ KRİZİ, KATILIMCI BÜTÇE : KENT KONSEYLERİ VE TOPLUMSAL FARKINDALIK

<i>İsmail GÜNEŞ</i>	59
---------------------	----

Bölüm 5

VERGİ BİLİNCİNE YÖNELİK SAHA ARAŞTIRMASI: AVRUPA ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

<i>Ahmet TEKİN</i>	75
<i>Esra DOĞAN</i>	75

Bölüm 6

EMEK ÜZERİNDEKİ VERGİ YÜKÜ VE KADIN İSTİHDAMI İLİŞKİSİ

Gülsüm GÜRLER HAZMAN 91

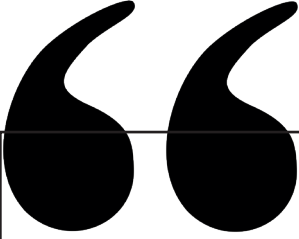
Almina Derya BIÇAKSIZ 91

Bölüm 7

FİNANSAL PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİNDE COMPREHENSİVE DISTANCE BASED RANKİNG (COBRA) YÖNTEMİNİN UYGULAMASI

Yusuf KALKAN

105

Bölüm 1

TÜRKİYE'DE KAMUSAL TEŞVİKLERİN NÜFUS ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

İnci SANDALCI¹

Ulvi SANDALCI²

1 Doç. Dr. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, inci.agacan@dpu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4995-8482

2 Doç. Dr. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, ulvi.sandalci@dpu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1527-0815

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca başta ekonomi olmak üzere siyasi, idari, askeri, çevresel, dini, sosyal, kültürel vb. birçok toplumsal kurum ve yapıyı doğrudan etkileyen ve bu yapılardan etkilenen nüfus konusunda birçok politika üretilmiş ve birbirinden farklı pek çok anlayış uygulamaya konulmuştur. Bu politikaların bir kısmı nüfusu arttırmaya yönelik iken diğer kısmı tam tersi yönde azaltmaya yöneliktir. Bir diğer politika ise nüfusu nitelik ve nicelik yönünden iyileştirmeye yönelik olmaktadır. Doğumlar, ölümler, savaşlar, salgın hastalıklar, göçler, teknolojik değişim, sosyal refah, kıtlık vb. nedenlerden dolayı sürekli bir değişim içinde olan nüfus zamanın şartları ile mevcut iktidarın benimsediği anlayışa bağlı olarak söz konusu politikalarından birini yürürlüğe koymuştur. Savaşların çok olduğu ve uzun yıllar sürdüğü, emeğe dayalı ekonominin hakim olduğu zamanlarda nüfusu arttırmaya yönelik uygulanan politikalar; ekonomilerde emeğin payının azalması, savaşların kısmen de olsa azalması, artan nüfusun gıda krizi, çevre ve sosyal sorunlara yol açması gibi nedenlerle nüfusu azaltmaya yönelik politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Nüfusu arttırıcı veya azaltıcı olsun her dönemde nüfusa yönelik politikalar üretilmiş ve devletler tarafından toplumsal ve varoluşsal bir mesele olarak görülmüştür.

Türkiye’de de Cumhuriyetten önce olduğu gibi sonra da nüfus iktidarların önemle üzerinde durdukları konuların başında gelmiştir. Cumhuriyetin ilanını takiben 1927 yılında yapılan nüfus sayımından sonra nüfusu arttırmaya yönelik politikalar uygulamaya konulmuştur. Ağır bir savaştan çıkmış Türkiye Cumhuriyeti’nde ekonomik, sağlık, sosyal ve diğer nedenlerle birlikte nüfus miktarı önemli ölçüde düşük kalmıştır. Ekonominin de çoğunlukla emeğe dayalı olması ve kalkınma için insan gücüne ihtiyaç duyulması nüfusu arttırmaya yönelik politikalara yön vermiştir. 1960’lı yıllara kadar devam eden nüfusu arttırmaya yönelik politikalar planlı döneme geçişle birlikte yerini tam tersi politikaya bırakmıştır. Hızlı nüfus artışının ekonomik ve sosyal gelişmeyi olumsuz etkilediği düşüncesi, ölüm oranlarının azalması, ekonomide daha çok makine gücünün kullanılmaya başlanması, çarpık kentleşme ve getirmiş olduğu çevresel ve sosyal olumsuzluklar ile artan işsizlik nüfus artış hızını azaltmaya yönelik politikaların uygulanmasına yol açmıştır. 2002’li yılların başlarına kadar devam eden söz konusu politika özellikle 2008 sonrasında yerini doğurganlık hızını arttırıcı ve nüfusun niteliğini iyileştirici politikalara bırakmıştır. Günümüzde hala devlet politikası olan doğurganlık hızını arttırmaya ve nüfusun niteliğini iyileştirmeye yönelik politikalar ile aile dostu birçok teşvik mekanizması devreye alınmıştır. Türkiye’de doğurganlık hızı ile nüfus artış hızının gittikçe düşmesi, toplam nüfusun gittikçe yaşlanması ve geleceğe yönelik nüfus projeksiyonlarında toplam nüfusun azalmaya başlayacağı ön görüşü hükümeti söz konusu politikaya yöneltmiştir. Nüfus artış hızı ile doğurganlığı arttırmaya yönelik mali ve mali olmayan kamu politikaları arasında; doğum (analık) izni,

doğum izni sonrası ücretsiz izin, doğum izni sonrası yarım çalışma ve yarım çalışma ödeneği, kısmi süreli çalışma, doğum yardımı, mazeret izni, ücretli analık ve babalık izni, çocuk bakım hizmetleri, çocuk parası yardımı, vergi teşvikleri ve diğer uygulamalar sayılabilmektedir. Söz konusu politikalar önemli olmakla birlikte bu politikaların ne ölçüde başarıya ulaştığı ne ölçüde etkin olduğu, hangi ölçüde isteneni yakaladığı yani kamu politikalarının etkinliği de üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Bu kapsamda doğurganlık ve nüfus artış hızını arttırmaya yönelik verilen teşviklerin etkinliği çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada öncelikle nüfus kavramı, nüfus politikası ve nüfus yapısına değinilmiş sonrasında ise nüfusa yönelik verilen teşvikler ve bu teşviklerin etkinliği grafikler yardımıyla açıklanmıştır.

2. NÜFUS KAVRAMI VE BELİRLEYİCİLERİ

Demografik faktörler, geçmişten günümüze ekonomik, çevresel ve sosyal değişimin hem nedenlerinin hem de sonuçlarının önemli bileşenlerini oluşturmaktadır (O'Neill ve diğ., 2001: 204). Söz konusu bileşenlerden önem arz eden nüfus meselesi, modern toplumların dikkatle üzerinde durduğu sosyal konuların başında gelmektedir. Nüfus kavramı genel olarak belirli zaman diliminde sınırları belirli bir coğrafi bölgede yaşayan insanları ifade etmektedir. McNicoll (2003) nüfus kavramını *“bir ülkede, şehirde, kasabada veya başka bir yerleşim biriminde yaşayan insanların toplam sayısı”* olarak açıklamıştır. Bu tanımlardan yola çıkarak nüfus kavramının insan popülasyonunun nitel ve nicel özelliklerini çağrıştırdığı anlaşılmaktadır (Köse ve Sertkaya Doğan, 2022: 248). Günümüzde dünya nüfusunun artmasıyla birlikte nüfus ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Nitekim nüfus ülkelerin askeri, dini, ekonomik, siyasi, sosyal ve çevresel durumlarını etkileyen bir unsurdur. İlkçağlardan günümüze kadar olan süreçte nüfusun artmasının veya azalmasının ne gibi sonuçlar doğurabileceği sorununun cevap aranmaktadır. Doğumlar, göçler ve ölümler nüfusu nitelik ve nicelik yönünden etkilediğinden, devletlerde zamana göre değişen politikalar uygulamaya koymaktadır. Sürekli artan nüfus karşısında gıda problemleri başta olmak üzere, barınma, işsizlik, sosyal güvenlik, çevre gibi alanlarda birçok probleme yönelik endişe oluşmakta ve nüfusu azaltmaya yönelik politikalar uygulamaya konmaktadır. Benzer şekilde tarihsel süreçte meydana gelen savaşlar, salgın hastalıklar, kıtlık vb. nedenlerle gerçekleşen toplu ölümler sonucu nüfusta azalma meydana gelmesi devletleri telaşlandırmakta ve nüfusu artırmaya yönelik politikalara ağırlık verilmektedir (Oktay, 2014: 32). Nüfus, iklim değişikliği, enerji sıkıntısı, yoksulluk oranı, gıda, su kıtlığı, tarım arazilerinin azalması, küresel ekonomi, politik istikrarsızlık gibi dünyanın mücadele içinde olduğu birçok sorunla yakından ilişkilidir. Dünya nüfusunun dağılımına bakıldığında en yoksul ülkelerin en yüksek nüfus artışına sahip olduğu görülmektedir. Yoksulluğun açlık, salgın hastalık, su kaynaklarına kısıtlı erişim, cehalet, güvenlik açığı ve düşük yaşam beklentisi ile yüksek ilişkili olduğu düşünüldüğünde, yoksul ülkelerdeki

yüksek nüfus artış hızının yoksullukla mücadele çabalarının önünde bir engel oluşturduğu anlaşılmaktadır (Selçuk, 2014: 192).

Nüfus sorunuyla ilgili çalışmaların temeli Thomas R. Malthus'un (1798) "*Nüfus İlkeleri Üzerine Bir Deneme*" adlı eseriyle atılmıştır. Malthus bu eserinde yüzyıllar içerisinde nüfus artış hızının gıda artış hızına göre çok daha yüksek olacağını ileri sürmüştür. Buna göre bu iki artış hızı arasındaki yüksek farkın insanlığı açlığa ve sefaletle sürükleyeceğini iddia etmiştir. (Eğilmez, 2018). Bu görüşe karşı çıkan görüşlerden biri Henry C. Carey tarafından ileri sürülmüştür. Carey, nüfus atışıyla beraber insanların bilgi, beceri, mesleki çeşitlilik, uzmanlaşma ve iş bölümü alanlarında yaşanacak gelişmelerin avantaj sağlayacağını ifade etmiştir. Benzer olarak Sosyalistler de Malthus'un nüfus teorisine karşı görüş bildirmişlerdir. Marx ise, nüfus teorisinin evrensel olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmiş, her toplumun farklı ekonomik ve sosyal yapısının nüfusa yön verdiğini savunmuştur (Atalay Şimşek ve Atalay, 2020: 43-44).

Nüfus konusu, ekonomi alanında olduğu kadar politik alanda da önemle üzerinde durulan bir konudur. Ekonomi alanında önemli yeri olan kaynakların etkin kullanımı nüfus ile kaynak üretimi ve kaynak tüketimi açısından iki yönlü ilişki içindedir. Bu ilişki ağı beslenmeden doğal çevreye kadar uzanan geniş bir alanda nüfusun ele alınmasını ve optimum nüfus artış oranı arayışını gerektirir. Optimal nüfusa, ülke nüfusu ile ülke kaynakları arasında denge sağlandığında ulaşılır. Ülkenin doğal kaynaklarının mevcut sermaye ile en etkin şekilde kullanılacağı nüfus, optimal nüfustur. Nüfus, işgücü kaynağıdır. Bu kapsamda ekonomik kalkınmanın insan kaynaklı temelini oluşturur (Yanardağ ve Özgen, 2003: 1). Nüfusun söz konusu öneminden dolayı tarih boyunca devletler nüfus üzerine birçok politika üretmiş ve ülkenin şartlarına göre nüfusu arttırma, azaltma ve nüfus yapısını değiştirme yoluna gitmişlerdir. Devletlerin nüfus üzerindeki politikalarının toplumun demografik yapısını etkilemesi, devletin varlığı ve sürekliliğinin temel dinamiğini oluşturması nedeniyle tüm bilim alanlarında tartışma konusu olmuştur. Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde nüfusa yönelik çalışmalar ile kamunun nüfus politikasına yönelik izleme ve değerlendirme araştırmaları yapılmaktadır. Burada ulaşılmak istenen temel hedef ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel ve idari yapısı ile nüfusun etkilemiş olduğu toplumsal yapının tüm öğelerinin optimum düzeyde çalışması için yeterli olan nüfus yapısı ve miktarını elde etmektir. Bu nedenle nüfusun yapısı, niteliği ve niceliği üzerinde etkin güç olan devletin nüfusa yönelik politikalarının değerlendirilmesi önem kazanmaktadır.

3. NÜFUS POLİTİKASI

Nüfus bir bakıma ülkenin ihtiyaç duyduğu işgücü arzının temel bileşeni, diğer taraftan siyasi, dini, askeri vb. gerekçelerle güç göstergesi kabul edildiğinden çok yönlü bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Nüfus sahip olduğu bu

özellik neticesinde zaman zaman devlet müdahalesine maruz kalmaktadır (Köksel, 2016: 2013). Temelde nüfus, doğumlar, göçler ve ölümler tarafından belirleniyor gibi algılansa da çeşitli ekonomik, sosyal, siyasi ve coğrafi unsurlar nüfus göstergesi üzerinde etkili olmaktadır. Nüfusun temel göstergelerinin “yönlendirilebilir” olma özelliği ülkeleri nüfus politikaları aracılığıyla nicel ve nitel yönlerden nüfusu etkileme düşüncesine sürüklemiştir. (Kayacan, 2022: 110-111). Bu kapsamda, nüfusa yönelik geliştirilen ve uygulamaya konan kanuni, ekonomik ve sosyal nitelikli dolaylı ya da doğrudan düzenlemelerin tümü nüfus politikası içinde değerlendirilmektedir (Aydoğan ve Çoban, 2016: 114).

Nüfus politikalarının asıl amacı nüfusu kontrol altında tutmaktır (Doğan, 2011: 294-295). Nüfus politikası, toplumsal yarar gözetilerek, nüfusun azaltılması ya da artırılması amacıyla oluşturulan kanuni ve idari düzenlemeleri kapsar. Daha geniş çerçeveden ele alınırsa, nüfus politikasının nüfusun nitel ve nicel göstergelerinin yanında nitelik ve coğrafi dağılım sorunlarını da kapsadığı düşünülür (Güriz, 1971: 13). Günümüzde, nüfus artış hızını azaltmaya yönelik, nüfus artış hızını yükseltmeye yönelik ve nüfusun nitelik ve niceliğini iyileştirmeye yönelik olmak üzere uygulanan üç çeşit nüfus politikası bulunmaktadır (Doğan, 2011: 295-296): Nüfus miktarını artırmaya yönelik uygulamaya konan politikalar Pronatalist politikalar, doğum kontrolü yoluyla nüfusu azaltmaya yönelik uygulanan politikalar Antinatalist politikalar olarak adlandırılmaktadır. İyileştirici politikalar ise niceliksel göstergelerin yanısıra eğitim, sağlık gibi niteliksel alanlarda kalitenin artırılmasına yönelik uygulamaları kapsamaktadır (Atalay Şimşek ve Atalay, 2020: 44).

İlk çağlarda insanların yeryüzünde daha fazla alanda egemenlik sağlamak istemeleri, nüfusu askeri ve siyasi bir güç olarak algılaması vb. nedenler nüfus artışı üzerinde etkili olmuştur. Nüfus aynı zamanda ekonomik gelişmenin sağlanması, verimliliğin artırılması ve işgücü açısından da önem üzerinde durulan ve artırılması savunulan bir göstergedir (Taşkan, 2018: 3-4). Nüfus politikalarından bir diğeri de nüfus artış hızını azaltmaya yönelik politiklardır. Nüfus artış hızını azaltma hususunda en önemli düzenleme, gebeliği ve doğumu önleyerek çocuk sayısını azaltmaya yönelik tedbirlerdir. Diğer düzenlemeler arasında evlilik yaşını yükseltme, ücretsiz kürtaj yapma, düşüklerin serbest olması, kısırlaştırmayı özendirme, aile planlaması programlar yer almaktadır. Daha çok Çin, Hindistan, Japonya gibi nüfus artış hızı yüksek olan ülkelerde doğurganlığı azaltıcı yani antinatalist politikalar uygulanmaktadır. Nüfusun azaltılmasını gerektiğini savunanlar, nüfus artış hızının daha çok gelişmemiş ülkelerde yüksek olduğunu, bu durumun ise iktisadi kalkınma ve gelişmeyi baskıladığını ifade etmektedir. Bu görüşün temelinde nüfus yapısını iyileştirmeye yönelik düzenlemeler yapılması ve nüfus artış hızını ekonomik büyüme üzerinde baskı yaratmayacak ölçüde azaltmak yer almaktadır (Bayat, 2010: 39-40). Bu noktada nüfusun bir diğer politikası olan nüfusun nitelik ve niceliğini iyileştirme yönü önem kazanmaktadır. Nüfusun nicel ve nitel yönünü iyileş-

tirme politikaları, beşeri sermayenin iktisadi etkinliğini üzerinde etkili olmaktadır. Beşeri sermayenin etkinliğini etkileyen nicel faktörler arasında nüfusun yaş ve cinsiyet yapısıyla ilgili değişkenler, eğitim ve sağlıkla ilgili iyileştirmeler ise nitel değişkenler arasında yer almaktadır. Beşeri sermaye daha çok nüfusun nitel özellikleriyle yakın ilişkilidir. Gelişmekte olan ülkelerde nüfusun nicel özellikleri üzerinde durulurken, gelişmiş ülkelerde ise daha çok nitel özelliklere önem verilir. Nitekim, nüfusun nicel özellikleri nüfus artış hızıyla ilgilidir ve gelişmekte olan ülkelerde bu oran yüksek olduğundan daha çok bununla ilgili politikalara ağırlık verilir. Gelişmiş ülkelerde ise nüfus artış hızı yüksek olmadığından ülke nüfusunun eğitim ve sağlık açısından iyileştirilmesi için çaba harcanır (Yumuşak, 2010: 12).

Dünyada olduğu gibi Türkiye'nin de farklı dönemlerinde farklı nüfus politikaları uygulanmıştır. Özellikle Cumhuriyetin ilanından sonra (1927) yapılan ilk nüfus sayımı neticesinde nüfusu artırmaya yönelik (pronatalist) politikalara ağırlık verilmiştir (Atalay Şimşek ve Atalay, 2020: 44). Yine bu dönemde yüksek doğum ve ölüm hızları görülmekteydi. Bu nedenle nüfus artışını sağlamak amacıyla canlı doğumu sağlayacak ve sonrasında bebek ve çocuk ölümlerini azaltacak sağlık hizmetlerine yönelik politikalar uygulanmıştır. Doğal nüfus artışının yanı sıra dış göçlerin özendirilmesiyle de nüfus artışı sağlanmaya çalışılmıştır (Oktay, 2014: 38). İlk kez Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963-67 dönemi) nüfus artışının neden olduğu sorunlar resmi olarak ele alınmıştır (Köksel, 2016: 2015). Planlı dönemin başladığı 1963 yılından 2008 yılına kadar olan süreçte nüfus artış hızını azaltıcı (antinatalist) politikalara ağırlık verilmiştir (Atalay Şimşek ve Atalay, 2020: 44). Bu dönemde nüfus artışının ekonomik ve sosyal gelişme üzerinde baskı oluşturduğu, tarımda makineleşmenin arttığı ve orduda silah gücünün ön plana çıkması, çarpık kentleşme ve işsizlik gibi nedenler pronatalist politikaların tartışılmasına neden olmuştur (Köksel, 2016: 2015). İzleyen yıllarda azalan nüfusun yol açtığı sorunlar nedeniyle tekrar pronatalist politikalara dönüşmüştür (Atalay Şimşek ve Atalay, 2020: 44).

2014 yılında X. Kalkınma Planı'yla (2014-2018), 2008 itibarıyla gündeme gelen "En Az 3 Çocuk" projesi yasal zemine oturtularak somut olarak uygulanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda doğurganlık hızını yükseltecek nüfus politikaları geliştirilmiştir. Bu uygulamalarla 1964-2013 döneminde uygulanan antinatalist politikaların resmen sonuna gelinmiştir. Bu dönemde aynı zamanda nüfusun niteliğinin yükseltilmesine yönelik çalışmalar da yapılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 50). 8 Ocak 2015 tarihinde açıklanan "Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı Eylem Planı"yla (Kalkınma Bakanlığı, 2015), 1998 yılında oluşturulan "Kadın Sağlığı ve Aile Planlaması Ulusal Faaliyet Planı" hedeflerinin aksine doğurganlığın artırılmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde doğurganlık hızı nüfusun yenilenme seviyesinde tutulmaya çalışılmış ve buna yönelik yeni düzenlemeler yapılmış-

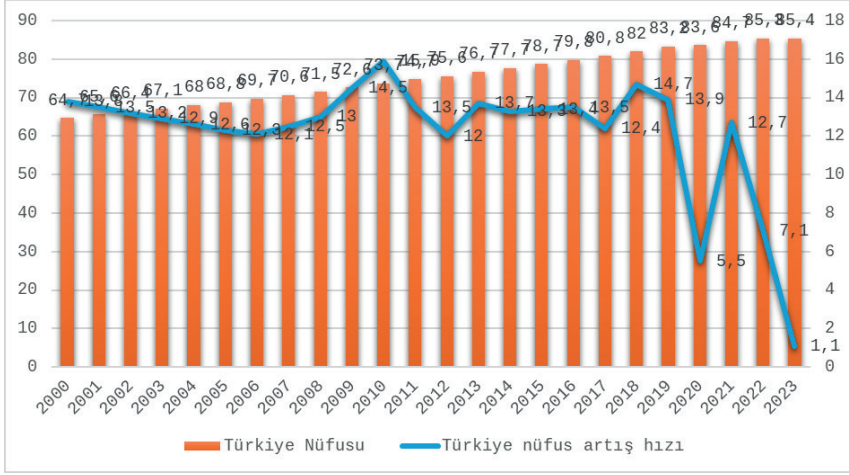
tır. Aynı zamanda kadınların iş ve aile yaşamını uyumlaştırmaya yönelik bir dizi önlem alınmıştır (Gökburun, 2020: 11).

Nüfus Politikaları oluşturulurken mevcut ve gelişen şartların dikkate alınması önem arz etmektedir. Öncelikle mevcut toplumsal davranış kalıpları tespit edilmeli ve gelecek dönemlerdeki değişim dinamiklerinin belirlenmesi gerekmektedir. Nüfus konusu çeşitli alanlarla (sosyal, ekonomik, sağlık, kültürel, dini ve diğer boyutlar) ilişkili olduğundan disiplinler arası yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, nüfus alanında politika oluştururken disiplinler arası ilişkiler hesaba katılmalıdır. Türkiye’de sosyal yapının sahip olduğu çeşitlilik ve zenginlik göz önünde tutularak, nüfus politikalarında ve nüfusa ilişkin alanlardaki çalışmalarda hedef kitleye uygun, yeknesak olmayan ve farklı amaçlara göre (aile, kadın, erkek, genç, yetişkin) tasarlanmış yaklaşımların tercih edilmesi, istenen doğru sonuçların elde edilmesi açısından önem taşımaktadır (DPT, 1994: V).

4. TÜRKİYE ‘DE NÜFUSUN YAPISI VE GELİŞİMİ

Nüfus ile ilgili konularda 19. yüzyıl sonlarına doğru en fazla tartışılan konulardan biri, nüfusun en çok fayda sağlayan büyüklüğün ne olduğudur. Optimum nüfus düzeyi olarak adlandırılan bu büyüklüğe işgücü başına verimin en yüksek olduğu nüfus düzeyi ile ulaşılmaktadır. Genel olarak optimum nüfus; nüfus büyüklüğü ve artışının, üretim üzerinde belirleyici olan çeşitli ekonomik faktörler üzerindeki etkisi dikkate alınarak nüfus başına en yüksek verime ulaşılabilen miktardır. Bu tanıma göre kaynakların sabit olduğu varsayımı altında; nüfus miktarı optimum seviyenin üstünde ise kişi başı gelir azalacak, optimum seviyede ise, kişi başı gelir artacaktır. Söz konusu artış da refah düzeyini yükseltecektir (Doğan, 2011: 304). Optimum nüfus temelde nüfus artışına bağlı olarak ülkelere göre farklılaşmaktadır. Nüfus artışı, bir ülkede belli bir zamanda insan sayısında ortaya çıkan artış miktarıdır. Bu zamanda içerisinde doğumların ölümlerden fazla olması ve ülkeye yapılan göçler nüfusun artmasına neden olacaktır. Belirli aralıklarla düzenli olarak yapılan nüfus sayımları ile belirlenen nüfus artışı sonuçlarından yola çıkılarak nüfus artış hızı hesaplanmaktadır. Nüfus ile ilgili konularda politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında nüfus artış hızı belirleyici rol oynamaktadır (Boylu, 2010: 7). Nüfus artışı hem doğrudan hem de ekonomik gelişme neticesinde kentleşmeye yol açtığı için konut, sağlık ve eğitim giderlerini de arttırmaktadır. Artan nüfusun kişi başına düşen milli gelir artışını negatif yönde etkilemesi de söz konusu olabilmektedir. Bununla beraber, nüfus artışı işgücünü arttırarak ekonomik gelişmeyi pozitif yönde etkilemektedir. Nüfus artışını hızını Türkiye açısından değerlendirdiğimizde genel kabul hızlı olması ve bu hızın kentlere doğru yönelmesidir (Başel, 2011: 525). Grafik 1’de Türkiye’nin 2000-2023 yılları arasındaki nüfus artış hızı ve toplam nüfusuna yer verilmiştir.

Grafik 1: Türkiye’de Yıllık Nüfus Artış Hızı (2000-2023)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 1’de yer alan Türkiye’nin 2000-2023 dönemini kapsayan nüfus artış hızına ait verilere bakıldığında 2000-2006 arası dönemde azalma olduğu, 2006 yılından sonra ise 2010 yılına kadar artış eğilimine girdiği görülmektedir. 2010 yılından sonra azalarak dalgalı bir seyir izleyen nüfus artış hızı 2021 yılı sonrasında sürekli ve hızlı bir şekilde azalma kaydetmiştir. Buna göre 2000 yılında 13,8 olan nüfus artış hızı 2023 yılında önemli oranda azalma göstererek 1,1 oranına gerilemiştir. 2023 yılda nüfus artış hızı yaklaşık 12 kat bir azalma ortaya koymuştur. Söz konusu azalma Türkiye’nin gelecek yıllar için genç nüfus ihtiyacının önemli ölçüde artacağı ve nüfusu artırıcı politikaların büyük bir öneme sahip olduğuna işaret etmektedir. Aynı yıllarda Türkiye’nin toplam nüfusuna bakıldığında 2000 yılında toplam nüfus 64,7 milyon iken dönem boyunca sürekli artarak 2023 yılında 85,4 milyona ulaşmıştır. Toplam nüfustaki artış, nüfus artış hızına bağlı olarak son dönemlerde azalma göstermiştir. Son dönemlerde Türkiye’deki hızlı nüfus artış hızı yerini yavaşlamaya bırakmış ve nüfus artış hızında azalmalar görülmeye başlamıştır. Özellikle 2008 sonrasında nüfusu nitelik ve niceliksel olarak arttırmaya yönelik mali ve mali olmayan politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Buradaki temel amaç gelişmiş ülkelerin bugün karşı karşıya kalmış olduğu devletlerin varlığı ve sürdürülebilirliğini dahi tehdit edebilecek yaşlı nüfus yapısı ile karşılaşmamak, genç nüfus yapısının korunmasını sağlamaktır.

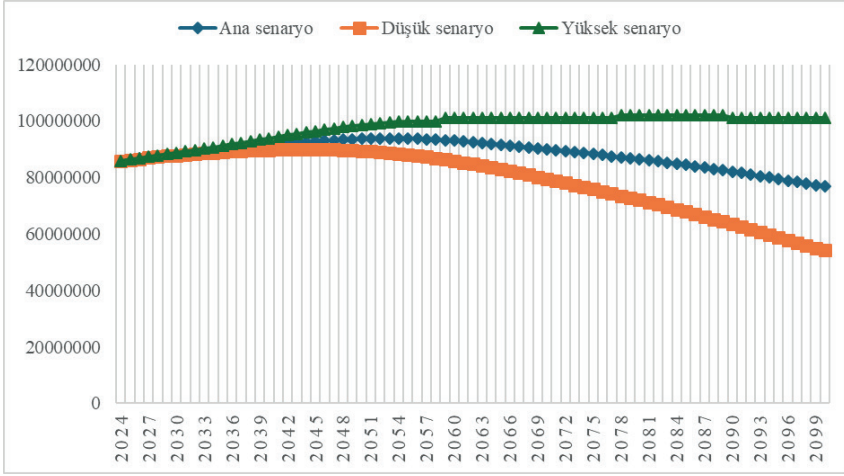
Nüfusun demografik yapısı ile ekonomik ve sosyal gelişmişlik arasında doğrusal bir ilişki olduğundan dolayı nüfusun niceliği yanında niteliği de devletler açısından önem arz etmektedir. Kentleşme başta olmak üzere bebek ölüm hızı, nüfus artış oranı, beklenen ortalama yaşam süresi gibi yaşamsal veriler gelişmiş seviyelerine göre ülkeler arasında benzerlikler göstermektedir.

Birçok değişkeni etkilemesi bakımında kentleşme oranı oldukça önemli bir göstergedir. Kentlerde yaşayan bireyler eğitim ve sağlık hizmetine daha kolay ulaşma imkanına sahip olmaktadır. Eğitim düzeyi yüksek olan toplumlarda nüfus, bilgi ve beceri isteyen iş alanları için potansiyel bir güçtür. Bununla birlikte eğitilmiş nüfus yapısında doğurganlık daha azdır (Baş, 2023: 2). Nüfusun niteliği ile kastedilen, eğitim düzeyi yüksek sağlıklı, zihni melekeleri güçlü, iş ve meslek bilgi ve tecrübesi yüksek bireylerden oluşan nüfus yapısıdır. Buna göre nitelikli bir nüfus yapısının temel göstergeleri olarak; bedeni ve zihni sağlamlık, eğitim düzeyi, iş ve meslek bilgi ve tecrübe, fikri kabiliyet ve bunları geliştiren okur-yazarlık olarak sıralanabilmektedir (Bayat, 2010: 43-44). Devletler söz konusu vasıflara sahip nüfus yapısına sahip olabilmek ve dünya ekonomik pastasından daha fazla pay alabilmek için nüfusa ilişkin birçok politika yürütmektedir.

Devletlerin uygulamaya koyacakları politikaların belirlenmesinde önemli bir yer oluşturan nüfus yapısında ortaya çıkan değişimler toplumdaki yapısal gelişmelerin temel özelliklerini ortaya koymaktadır. Sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda ortaya çıkan değişiklikler de doğrudan nüfusun yapısını etkilemektedir. Bu tüm devletler için geçerlidir. Türkiye'deki nüfus ve yapısı da çağlar boyunca birçok değişim ve gelişimin içerisinde olmuş ve ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal vb. alanlardaki değişimlerden etkilenmiştir. Öyle ki Türkiye'nin nüfus yapısı Cumhuriyet sonrasında günümüze kadar önemli değişimlere uğramıştır. Nüfus artış hızı başta olmak üzere doğum-ölüm oranları, zihinsel ve bedensel sağlık düzeyi, eğitim düzeyi, yaşadığı yerler ve çalıştığı temel iş kollarında önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır (Gelekeçi, 2015: 587). Nüfus yapısı aynı zamanda ülkenin geleceğe yönelik nüfusuna ilişkin tahminleri de yakından ilgilendirmektedir. Eğitilmiş, sağlıklı ve nitelikli bir nüfus yapısının ortaya koymuş olduğu doğum planlamaları eğitim düzeyi düşük, sağlıksız ve geri kalmış ülkelere göre farklılıklar barındırmaktadır. Bu farklılık nüfusun geleceğine ilişkin tahminleri temelde iki yönden etkilemektedir. Eğitim düzeyi ve nitelikli iş gücü oranı yüksek gelişmiş ülkelerde kadınların çalışma hayatında daha fazla yer alması nüfus artış hızını düşürerek gelecek yıllara ait nüfus projeksiyonlarında nüfusun azalmasına doğru bir eğilim ortaya koymaktadır. Sağlık sisteminin gelişmiş olması yaşam süresini uzatarak yaşlı bir nüfus yapısının ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Az gelişmiş ve kısmen de gelişmekte olan ülkelerde ise bunun tersi bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelerde kadınların çalışma hayatının çoğunlukla dışında olması, insan sermayesine olan ihtiyaç, olumsuz sağlık koşulları nedeni ile ortalama yaşam süresinin düşüklüğü gibi nedenlerle nüfus yapısı daha genç kalmakta ve gelecek yıllara ait nüfus projeksiyonu daha yüksek çıkmaktadır. Bu kapsamda nüfus projeksiyonları devletlerin geleceğe yönelik politika belirlemelerinde oldukça önem arz etmektedir. Nitekim mevcut nüfus eğilimlerine yönelik tespitlerin yapılması ve bu eğilimlerin devam etmesi durumunda gelecekteki nü-

fusun yapısı konusunda tahminlerde bulunulması politikaların daha sağlıklı üretilmesine katkı sunacaktır. Nüfusun gidişatına yönelik belirli bilgiler ihtiva eden nüfus projeksiyon uygulamaları birçok ülke tarafından hesaplanmakta buna uygun politikalar belirlenmektedir. Türkiye nüfusu içinde Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçları baz alınarak nüfus projeksiyonları yapılmaktadır. En son 2023 yılı için ADNKS sonuçları baz alınarak nüfus projeksiyonları yapılmıştır (Oktay, 2014: 48). Grafik 2'de Türkiye için 2024-2100 yılları arasını kapsayan ana, düşük ve yüksek senaryo durumlarını gösteren nüfus projeksiyonuna yer verilmiştir.

Grafik 2: Yıllara Göre Nüfus ve Nüfus Projeksiyonları, 2024-2100¹

Kaynak: TÜİK, Nüfus Projeksiyonları, 2023-2100, 15.08.2024

Doğum, ölüm ve göçe ilişkin demografik göstergelerdeki durumun devam edeceği, artış veya azalış yönünde eğilimler de gösterebileceği varsayılarak; ana, düşük ve yüksek olmak üzere üç farklı senaryoya dayalı nüfus projeksiyonları üretilmiştir. Demografik göstergelerdeki yapının devam edeceğini varsayan ana senaryoya göre, 2023 yılında 85 milyon 372 bin 377 kişi olan Türkiye nüfusunun, 2030 yılında 88 milyon 188 bin 221 kişiye, 2050 yılında ise 93 milyon 774 bin 618 kişiye ulaşması beklenmektedir. Türkiye nüfusunun 2050'li yılların ortasına kadar artması ve sonrasında azalışa geçmesi öngörülmekte olup 2100 yılında 77 milyonun altına düşmesi beklenmektedir. Doğurganlık göstergelerindeki hızlı düşüş eğiliminin devam edeceğini varsayan düşük senaryoya göre, Türkiye nüfusunun 2044 yılında 89 milyon 959 bin

¹ Ana senaryo, nüfus projeksiyonlarında kullanılmış olan temel senaryodur. Düşük senaryo, ana senaryodan daha düşük doğurganlık ve uluslararası net göç varsayımlarına dayanmaktadır. Yüksek senaryo, ana senaryodan daha yüksek doğurganlık ve uluslararası net göç varsayımlarına dayanmaktadır.

486 kişiyle en yüksek büyüklüğe ulaşacağı tahmin edilmekte olup 2100 yılında 55 milyonun altına düşmesi beklenmektedir. Doğurganlığı artırıcı tedbirlerin etkili olacağını varsayan yüksek senaryoya göre ise Türkiye nüfusunun 2056 yılında 100 milyonun üzerine çıkması beklenmektedir (TÜİK, 2024).

5. NÜFUSA YÖNELİK KAMU TEŞVİKLERİ

Halkın kendisini yönetmesi için seçtiği siyasi iktidarın temel görevlerinden biri yönettiği ülke vatandaşlarının ihtiyaçlarını gözeterek karar vermesi ve toplumun farklı kesimleri arasında çıkabilecek uyumsuzluklarda uzlaşmayı sağlamasıdır. Burada temel amaç kamu yararı gözetilerek hizmetlerin yerine getirilmesidir. Bu hizmetlerin yerine getirilmesi için toplumun dinamiklerine uygun kamu politikaları oluşturulması gerekmektedir. Devletin hareket alanını belirleyen ve toplumdaki birçok aktörün de katılım sağlamak istediği kamu politikalarının temelinde kamusal düzenin sağlanarak halkın sorunlarının giderilme arzusu yer alır. Bunun için siyasi iktidarın halkın istek, ihtiyaç ve sorunlarına ilişkin farkındalığının olması gerekmektedir (Levander, 2009: 66). Kamu politikaları her ülkenin kendine özgü yapısına göre değişkenlik göstermektedir. Devletler kamusal yararı ve ulusal çıkarları göz önünde bulundurarak eğitim, sağlık, adalet, sosyal güvenlik, barınma, savunma, dış ticaret ve vergisel alanlar üzere daha birçok alanda kamu politikaları aracılığıyla toplumsal hayata müdahil olmaktadır (Dye, 1987: 34-39). Daha geniş anlamda ifade edecek olursak kamu politikalarını toplumsal ihtiyaçlar dikkat alınarak devletin yapmayı veya yapmamayı tercih ettiği tüm faaliyetler olarak tanımlanabilir (Dye, 1987). Tanımdan anlaşılacağı üzere devletin üstlenmiş olduğu tüm politikaların yanı sıra eylemsizlik hali de bir politikadır (Usta, 2013, s. 81; Çevik, 1998, s. 104-103)'den aktaran Ateş ve Bektaş, 2018: 486). Halkın istekleri, toplumun sosyo-ekonomik yapısı, siyasi sistem, toplumdaki farklı aktörlerin çıkarları kamu politikalarının oluşum süreci üzerinde etkili olmaktadır (Çevik ve Demirci, 2008: 62). Kamu politikaları oluşturulurken çeşitli faktörler değerlendirilerek belli tercihler yapılır. Bu tercihlerin temel amacı toplumsal refahı artırmak ve sürdürmektedir. Bu kapsamda politika tercihleri dönemsel olarak değişime uğramakta ve politika değişikliğine ilişkin ortaya çıkan ana akımlardan etkilenmektedir (Sandalcı, 2018:77). Özellikle ekonomik alanda devletin rolünün ne olması gerektiğine ilişkin düşünceler kamu politikalarının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu görüşlere bağlı olarak bazı dönemler kamu politikaları sınırlı düzeyde tutulmuş bazı dönemler ise kamu piyasada önemli bir aktör olarak görev almıştır (Parsons, 1995: 28-32).

Kamu politikası hükümetlerin uygulamayı planladığı hedefler ve icraatlar olarak algılansa da aslında, tüm kamu kurumları ve devletin hedeflediği plan, program ve stratejileri kapsamaktadır. Kamu politikası, benzer veya farklı durumlar karşısında kamunun eylem tarzı, yol haritası ve kırmızı çizgileri olarak ifade edilebilir (Çalı, 2012: 4-5). Kamu politikalarının biçimi ve yoğunluğu, kamunun sahip olduğu kaynaklar, toplumsal dönüşümler, kentleşme, gelişen

ekonomik ve bölgesel iş birlikleri, yoksulluk gibi birçok faktöre bağlı olarak değişim göstermektedir (Biçer ve Yılmaz, 2009: 48). Kamu politikaları oluşturulurken yasal düzenlemeler ve uygulamalar dikkate alınmaktadır. Kamu politikalarını belirleyen baş aktörler arasında yasama, yürütme, yargı erkleri ile bütün kamu kurum ve kuruluşları yani idari aygıt yer almaktadır. Bu aktörler kamusal yararı sağlamaya yönelik politika seçimlerine karar verirken yasal düzenlemeler ve uygulamaları dikkate alırlar. Uygulamaya konulan kamu politikaları aracılığıyla toplumsal refahın artırılmasının yanı sıra kamusal düzen ve huzur da tesis edilmiş olmaktadır (Firidin, 2022: 131). Devletin toplumsal yaşamı daha iyi hale getirebilmek ya da toplumu tehlikelerden korumak uyguladığı politikalar müdahaleci kamu politikaları olarak ifade edilmektedir. Devlet birey tercihlerine üç farklı yaklaşımla müdahale etmektedir. Bunlardan ilki, birtakım seçeneklerin yasaklanması veya vergilendirilmesi yoluyla bireylerin tercihlerinde değişiklik yaratmayı amaçlayan yaklaşımdır. İkinci yaklaşımda devlet bireyin daha rasyonel karar vermesi için bilgilendirme yolunu kullanır. Üçüncü yaklaşımda ise devlet bireyin doğrudan tercihlerini değiştirmeden algılama biçimine müdahale etmekle ve bireyleri istediği doğrultuda yönlendirmeyi sağlamaktadır (Kılıç, 2021: 125).

Devletin toplumsal hayatı yönlendirme/düzenleme/geliştirme amacına yönelik olarak uygulamaya koyduğu politikalar eğitim ve bilgilendirme, kısıtlama ve yasaklar ile vergi ve sübvansiyonlar olarak mali ve mali olmayan politikalar şeklinde iki başlık altında toplanabilir. Devletler dönemsel ihtiyaçlara bağlı olarak bazen mali politikaları uygulamaya koymakta, bazen de mali olmayan politikalara baş vurmaktadır. Konunun önemi ve uygulanma olanağına bağlı olarak mali ve mali olmayan politikalar bir adada da kullanılabilir. Özellikle gelişmiş ülkelerde son on yıllarda üzerinde önemle durulan ve ciddi anlamda politika üretilen konulardan biri olan nüfus, mali ve mali olmayan politikaların bir arada uygulandığı konuların başında gelmektedir. Devletler mali ve mali olmayan politikalar ile düşük olan doğurganlığı ve dolayısıyla da nüfusu artırmayı, bunu yaparken de aynı zamanda eğitilmiş, sağlıklı, kültürlü bir toplumsal yapı oluşturmayı hedef edinmektedir. Söz konusu hedefler kapsamında çeşitli aile politikaları devreye sokulmaktadır. Aile politikaları kapsamında doğurganlığı teşvik eden kamu mali politikaları arasında; ücretli analık ve babalık izni, ebeveyn izni, çocuk bakım hizmetleri, çocuk parası yardımı ve vergi teşvikleri yer almaktadır. Bu politikalar ülkelerin yapısına göre farklılık göstermekte ve destekler sosyal sigorta ve/veya sosyal yardımlar kapsamında verilmektedir (Alçin Şahintürk, 2020: 88). Türkiye’de iş hukuku bağlamında daha çok kadın işçilere yönelik aile dostu uygulamalar arasında; doğum (analık) izni, doğum izni sonrası ücretsiz izin, doğum izni sonrası yarım çalışma ve yarım çalışma ödeneği, kısmi süreli çalışma, doğum yardımı, mazeret izni vb. uygulamalar yer almaktadır. Bahsi geçen uygulamalar aile hayatını korumak ve düzenlemek amacıyla oluşturulmaktadır. Erkek çalışanların eşinin doğum

yapması halinde mazeret izni kullanma ve kısmi süreli çalışma hakkı bulunmaktadır. Ayrıca, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda memur babalara doğum sonrası babalık izni hakkı tanınmaktadır. (Aydın ve Demirkaya, 2017: 87). Türkiye'de uygulanan doğurganlığı teşvik edici nitelikteki kamu mali politikaları aşağıdaki gibi sıralanabilir;

– Analık İzni veya Ücretsiz İzin Sonrası Yapılacak Kısmi Süreli Çalışmalar Hakkında Yönetmeliğin 2. Bölümünde yer alan Analık İzni ve Ücretsiz İzne İlişkin Esaslar başlığı altında sıralanan politikalar özetle;

- Kadın çalışanlara doğumdan önce sekiz ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam on altı haftalık izin verilir. Çoğul gebeliklerde doğumdan önceki süreye iki hafta daha eklenir. Doğum esnasında veya doğum sonrasında annenin vefatı hâlinde, doğum sonrası kullanılmayan izin sürelerini baba kullanabilir.

- Üç yaşını doldurmayan çocuğun evlatlık edinilmesi halinde, evlat edinen eşlerden biri veya evlat edinen çalışanın, ailenin çocuğu fiilen teslim aldığı tarihten itibaren sekiz hafta analık izni hakkı bulunmaktadır.

- Analık izninin sona erdiği tarihi takiben (hayata olması koşuluyla) çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi amacıyla kadın çalışan ile üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen ebeveynlerden biri istemeleri hâlinde ilk doğumda altmış gün, ikinci doğumda yüz yirmi gün, sonraki doğumlarda ise yüz seksen gün süresince haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin kullanabilirler. Çoğul doğum hâlinde bu süreler otuzar gün uzatılır. Doktor raporu ile belgelendirilmiş engelli doğum halinde ise bu süre üç yüz altmış gün olarak uygulanmaktadır.

- Kadın çalışan, analık izninin sona erdiği tarihi takiben altı aya kadar ücretsiz izin hakkından faydalanabilir². Ücretsiz izin hakkından üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen eşlerden biri veya evlat edinen de faydalanabilir.

– Doğuma bağlı babalık izni hem kamu hem özel sektör çalışanlarına tanınmaktadır. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ve İş Kanunu akdince çalışanlar, eşin doğum tarihini takiben bu haktan faydalanabilmektedir. Her iki kanunda da “Mazeret İzni” başlığı altında yer alan babalık izin hakkından, 657 sayılı kanuna tabi olanlara 10 günlük; özel sektör çalışanlarına ise 5 günlük izin hakkı tanınmıştır.

– Doğum yardımı; kamu çalışanına bir defaya mahsus olmak üzere birinci çocuk için 300 TL, ikinci çocuk için 400 TL, üçüncü ve sonraki çocukları

2 Ücretsiz izin hakkı, 657 sayılı Kanunun 29/1/2016 tarihli ve 6663 sayılı Kanunla değiştirilen 108 inci maddesinin (B) fıkrasında, “Doğum yapan memura, 104. madde uyarınca verilen doğum sonrası analık izni süresinin veya aynı maddenin (F) fıkrası uyarınca verilen izin süresinin bitiminden; eşi doğum yapan memura ise, doğum tarihinden itibaren istekleri üzerine yirmi dört aya kadar aylıksız izin verilir.” şeklinde düzenlenmiştir.

içinse 600 TL ödeme yapılmaktadır. Kamu işçilerine yapılan yardım ise sözleşmeleri uyarınca kurumlarından aldıkları doğum yardım tutarı ile yukarıda bahsedilen tutarlar arasındaki farktan oluşmaktadır. Kurumdan alınan ödeme daha fazla ise doğum yardımı ödemesi yapılmamaktadır (www.aile.gov.tr, 02.08.2024).

– Sosyal ve ekonomik destek hizmeti (SED); yaşamlarını en düşük düzeyde dahi sürdürmede zorluk çeken ve çocuklarının temel ihtiyaçlarını karşılamada zorlanan ailelere, kendilerine yeterli hale gelinceye kadar çocukların bakımı ve yetiştirilmesi amacıyla geçici süre için verilen ekonomik ve psiko-sosyal desteklerden oluşmaktadır (www.aile.gov.tr, 11.08.2024).

– Çocuk yardımı; Sosyal güvenlik mevzuatında çocuk zammı olarak adlandırılan bu yardım türünde, hizmet akdinin devam etmesi şartıyla, sigortalının fiilen çalışıp çalışmadığına bakılmaksızın en fazla iki çocuk için çocuk başına cari aylık brüt asgari ücretin %2'si oranında aylık prime esas kazançta istisna uygulanmaktadır. 657 sayılı Kanun uyarınca verilen çocuk yardımı ve Aile yardım ödeneği (eş için), her yıl Bütçe Kanunlarıyla belirlenmektedir (Kılıç, 2024).

– Aile Destek Programı; Temmuz 2023-Haziran 2024 dönemini kapsayan süreçte, en fazla 12 aylık ödeme dönemi ile sınırlı olmak üzere, ihtiyaç sahibi ailelerin desteklenmesi amacıyla, hane halkının kişi başına düşen gelir tutarı dikkate alınarak belirlenen 4 farklı gelir düzeyi için 850 ile 1250 TL tutarları arasında değişen aylık yardım ödenmesini ifade eden yardım programıdır (www.aile.gov.tr, 11.08.2024).

– 4857 sayılı Kanununun 74. maddesinin ikinci fıkrası hükmüne göre yarım çalışma ödeneği düzenlenmiştir. Buna göre, doğum sonrası haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin kullanan işçiye ve evlat edinme sonrası bu haktan yararlanmak isteyenlere yarım çalışma ödeneği ödenmektedir. Ödeme miktarı, 4857 sayılı Kanununun 63. maddesinde belirtilen haftalık çalışma süresinin yarısı olarak belirlenmiştir. Yarım çalışma ödeneğinin günlük miktarı, günlük asgari ücretin brüt tutarı kadardır. Yarım çalışma ödeneği üzerinden damga vergisi hariç herhangi bir vergi ve kesinti yapılmamaktadır (www.turmob.org.tr, 11.08.2024).

– Çoklu Doğum Yardımı; Hane içinde kişi başına düşen aylık geliri net asgari ücretin 1/3'ünden (2024 yılı için 5.667,37 TL) az olan ihtiyaç sahibi ailelerin çoklu doğum ile dünyaya gelen 0-2 yaş aralığında çocukları için beslenme ve öz bakım ihtiyaçlarının desteklenmesi amacıyla oluşturulmuştur (www.aile.gov.tr, 11.08.2024).

– Şartlı Sağlık Yardımları (Sağlık ve Gebelik); sosyal güvencesi bulunmayan ve 3294 sayılı Kanuna istinaden ihtiyaç sahibi durumunda olan ailelere çocuklarının sağlık kontrolünü takip etmeleri ve anne adaylarına ise hamile-

lik süresi boyunca sağlık kontrolüne gitmeleri ve hastanede doğum yapmaları şartıyla verilen yardımları kapsamaktadır (www.aile.gov.tr, 11.08.2024).

– Hizmet erbabına ödenen çocuk zamlarının devletçe verilen miktarı aşmayan kısmı (aşan kısım vergilendirilir) ile evlenme ve doğum nedeniyle hizmet erbabına yapılan yardımlardan hizmet erbabının iki aylığına veya buna tekabül eden gündeliklerinin tutarına kadar olan yardımlar vergiden istisna edilmiştir (GVK, M. 25)

– Emzirme ödeneği; doğum yapan sigortalı kadın işçiye veya sigortalı olmayan eşinin doğum yapması halinde sigortalı erkeğe ödenir. (www.sgk.gov.tr, 14.08.2024).

Türkiye’de nüfusu hem nicelik hem de nitelik olarak arttırmaya yönelik mali ve mali olmayan teşvikler kapsamında doğum (analık) izni, doğum izni sonrası ücretsiz izin, kısmi süreli çalışma, mazeret izni ile diğer uygulamalar sayılabilmektedir. Söz konusu uygulamalar ile doğum yapan ananın belli bir yaşa kadar kendi çocuğuna en iyi şekilde herhangi bir iş kaygısı yaşamadan bakması, ailenin maddi yardımlar ile çocuk bakımının desteklenmesi, mesai kaygısı yaşanmaması, çocukların nitelikli bir şekilde yetişmesi ve nüfusu arttıracak doğumların teşvik edilmesi hedeflenmektedir. Söz konusu mali ve mali olmayan politikalar önemli olmakla birlikte bu politikaların nüfus üzerinde ne derece etkili olduğu büyük önem arz etmektedir.

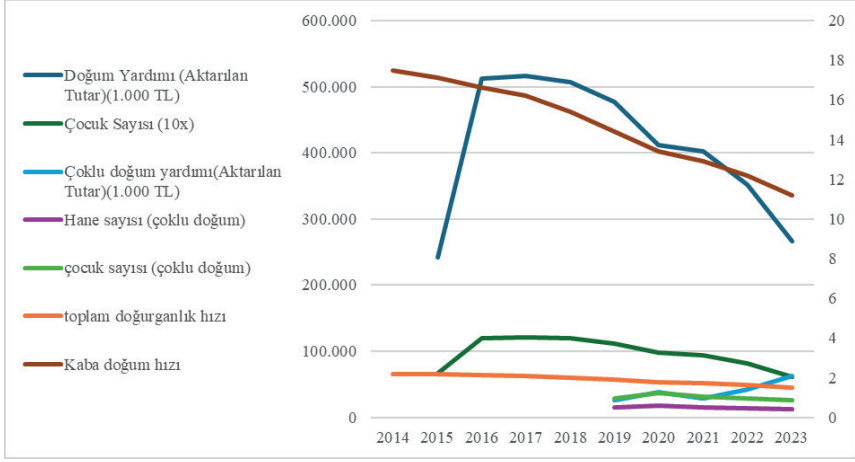
6. KAMUSAL TEŞVİKLERİN NÜFUS ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Örgütlü bir yapı kurmuş olan her toplum, amaçlarını gerçekleştirmek için faaliyette bulunmak ve hedeflerine ulaşmak amacıyla belirli kararlar almak zorundadır. Örgütlü yapılardan en önemlisi olan devlet de bu kapsamda kamu hizmetlerinin yerine getirilmesine yönelik çok sayıda karar almaktadır. Bu kararları diğer yapıların almış olduklarından ayırmak için kamu politikaları adı altında tanımlamak gerekmektedir (Usta, 2013: 79). Devletler görev ve sorumlulukları gereği amaç ve hedefleri doğrultusunda birçok politika planlayıp uygulamaya koymaktadır. Söz konusu görev ve sorumluluklar zamanın ve olayların şartlarına göre çeşitlilik ve değişkenlik gösterdiği için devletlerin amaç ve hedefleri de buna uygun olarak değişkenlik göstermektedir. Bu durum da kamu tarafından uygulamaya koyulan politikaların yapısı ve niteliğinde birçok farklı durumun ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Yıllar içerisinde ekonomik, mali, sosyal, kültürel, siyasi, idari vb. toplumsal yapıyı etkileyen birçok faktörlerde yapısal değişimler oluşmakta ve bu değişimin neticesinde toplumsal ihtiyaçlar ve gereklilikler farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmaya uygun olarak oluşturulan kamu politikalarından, özellikle gelişmiş ve bir kısım gelişmekte olan ülkelerde, en önemlisi toplumsal ihtiyaçlar ile devletin varlığının devamının sağlanmasında temel rol oynayan nüfusun nitelik ve niceliğini iyileştirmeye yönelik politikalarlardır. Nüfus; savaşlar, salgın hastalıklar, ekonomik faaliyetlerin emek yoğunluğu, teknolojik gelişmeler, beslenme sorunu, kırdan kente

göç, mültecilik gibi birçok faktörün birlikte rol aldığı ve temel belirleyicileri olduğu durumlar nedeniyle tüm devletlerde ve tüm zamanlarda kamu politikasının konusunu oluşturmuştur. Özellikle son yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde zamanla azalan nüfus kamu politikalarının temel belirleyicisi olma yolunda ilerlemektedir. Nüfus artış hızında yavaşlama veya düşüş görülen ve mevcut nüfusun niteliğinin yeterli düzeyde olmadığı ülkelerde nüfusa yönelik birçok kamu politikası uygulamaya konmaktadır.

Nüfus artış hızı son yıllarda önemli düzeyde azalan ve özellikle 2000 sonrası nüfusu hem nitelik hem de nicelik olarak arttırmayı hedefleyen Türkiye’de de nüfusa yönelik mali ve mali olmayan birçok kamu politikası yürürlüğe konulmuştur. Toplum ve devletin varlık ve sürdürülebilirliğinin bir gereği olarak kamu politikaları üretme önemli olduğu kadar söz konusu politikaların ne derece etkin ve verimli sonuçlar ortaya çıkardığı da önem arz etmektedir. Günümüz modern kamu yönetimi anlayışında artık kamu politikalarının etkinliğine yönelik analizler yapılmakta, izleme ve değerlendirme araştırmaları uygulanmaktadır. Değerlendirme aşamalarında bürokratik kurumların devlet kaynaklarını verimli bir şekilde tahsis etme veya idari hizmetlerin üretimini yönetme yeteneği üzerine kamu politikalarının kolektif sorunların çözümüne ve ihtiyaçların karşılanmasına katkısı hakkında güvenilir ve düzenli bilgi sağlanması amaçlanmaktadır. Kamu politikalarını değerlendirme ihtiyacı, kamu sektörünün modernizasyonu performans yönetimine doğru ilerledikçe daha da acil hale gelmektedir. Yeni Kamu Yönetimi savunucuları tarafından öne sürülen çözümler (örneğin hizmet sözleşmeleri, performans göstergeleri ve maliyet muhasebesi) kamu eyleminin etkileri konusunda daha fazla şeffaflık anlamına gelmekte ve bunların bir değerlendirmesi yapılması ihtiyacı doğmaktadır (Jacob ve Varone, 2002: 6). Kamu politikalarının değerlendirilmesine yönelik araştırmalarda, kamu politikasının odaklanmış olduğu sorunu ne ölçüde çözebildiği, gerçekleştirme hedefine yönelik amaçlarına ne ölçüde ulaştığı, hizmet götürmeyi planladığı hedef kitleye ne derece hizmet götürebildiği, hedef kitledeki bireylerin sorunlarının ne kadarının çözüme kavuşturulduğu gibi sorulara yanıtlar aranmaktadır. Bu sorulara yönelik araştırmalar ile temel amacı insanlara hizmet etmek olan politikalardan daha verimli ve etkin geri dönüşler alınabileceğinin belirlenmesine katkı sunarak, bu tür politikaların etkinliğinin ve etkililiğinin artırılmasına yardımcı olurlar (Gül, 2015: 17-18).

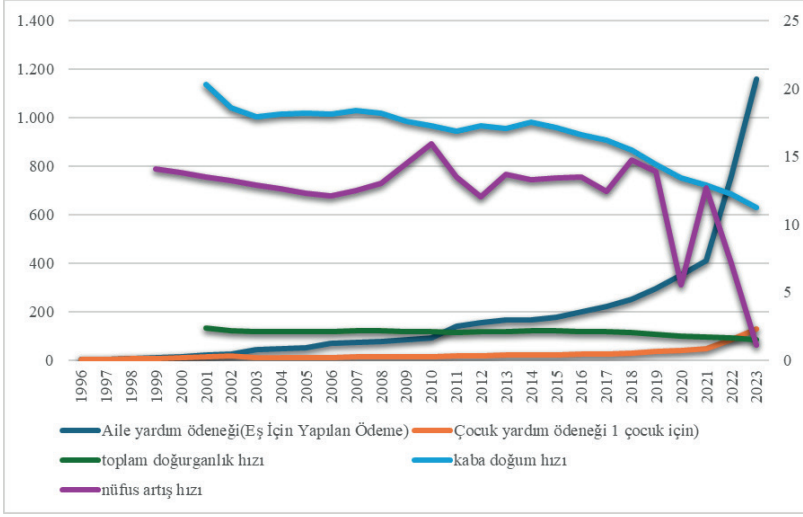
Söz konusu anlayışa bağlı olarak Türkiye’de nüfusu arttırmaya yönelik uygulanan kamu politikalarının ne ölçüde istenen sonucu verdiği, etkin olup olmadığı, ne derece başarıya ulaştığı gibi hususların bir yönüyle değerlendirilmek istendiği çalışmada, kamu tarafından verilen mali teşvikler kapsamında yer alan doğum yardımı, doğum yardımı aktarılan çocuk sayısı, çoklu doğum yardımı, çoklu doğum yardımı yapılan hane sayısı, çoklu doğum yardımı yapılan çocuk sayısı ile toplam doğurganlık hızı ve kaba doğum hızlarına ait 2014-2023 yılları arası (veri kısıtı nedeniyle) verilere Grafik 3’te yer verilmiştir.

Grafik 3: Doğum Yardımları ve Doğurganlık Hızı (2014-2023)

Kaynak: TÜİK, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 3'te 2014-2023 yılları arasında yer alan doğum yardımı ile doğum yardımı aktarılan çocuk sayısına bakıldığında 2015 yılından 2016 yılına hızlı bir yükseliş gösterdiği, bu yıldan sonra ise sürekli azaldığı görülmektedir. Çoklu doğumda yardım yapılan çocuk sayısı ile yardım yapılan çoklu doğum yapan hane sayısı da 2019 yılından 2023 yılına sürekli bir azalış göstermiştir. Grafikte yer alan diğer değerlerden kaba doğum hızı ile toplam doğurganlık hızı 2014 - 2023 yılları arasında sürekli bir azalma göstermiştir. Buna göre kamu tarafından doğum yapan vatandaşlara ödenen mali yardımların doğurganlık hızı üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı, yani mali yardımların doğurganlığı teşvik üzerinde yetersiz kaldığını düşündürmektedir.

Türkiye'de nüfusu arttırmaya yönelik uygulanan kamu politikalarının ne ölçüde istenen sonucu verdiği, etkin olup olmadığı, ne derece başarıya ulaştığı gibi hususları bir yönüyle ortaya koymak amacıyla yapılan bir başka karşılaştırma Grafik 4'te gösterilmiştir. Grafikte 1996-2023 dönemi için kamu tarafından doğurganlığı arttırmaya yönelik verilen mali teşviklerden aile yardım ödeneği ile çocuk yardım ödeneği toplam doğurganlık hızı, kaba doğum hızı ve nüfus artış hızı ile karşılaştırılmıştır.

Grafik 4: Yardım Ödenekleri ve Doğurganlık Hızı (1996-2023)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, TÜİK verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

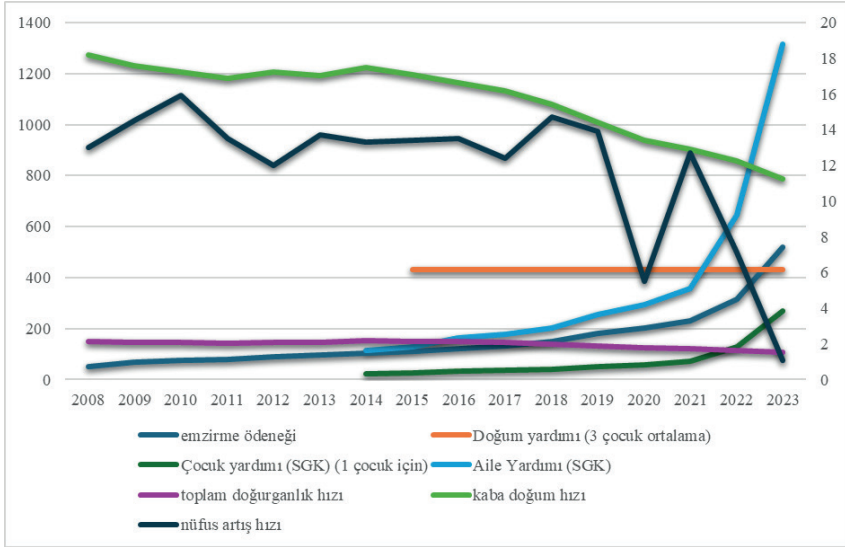
Grafik 4'te yer alan aile yardım ödeneğine ilişkin veriler ile oluşturulan eğrinin 1996 yılından 2023 yılına kadar genel itibariyle artış gösterdiği görülmektedir. Eş için yapılan aile yardım ödeneği ilk yıllarda düşük bir seyir gösteriyorken özellikle 2003 yılı sonrasında artış göstermeye başlamış ve 2021 yılından sonra artış hızı önemli ölçüde artmıştır. 1996 yılında aile yardım ödeneği 1 TL iken 2023 yılında söz konusu ödenek 1.159 TL'ye yükselmiştir. 1 çocuk için yapılan çocuk yardım ödeneğine ait verilere bakıldığında ise dönem boyunca artış hızının yavaş olduğu, 2017 sonrasında daha hızlı arttığı görülmektedir. Çocuk yardım ödeneği 1996 yılların başında oldukça düşük bir tutar iken söz konusu tutar 2023 yılında 127,45 TL'ye ulaşmıştır. Şüphesiz bu artışlarda ülke ekonomisinde son yıllarda görülen yüksek enflasyonun etkisi de vardır. Ancak yine de dönem içinde sürekli bir artış kaydetmiştir. 2001 yılı ve sonrasında verilerin yer aldığı toplam doğurganlık hızı ile kaba doğum hızına bakıldığında dönem boyunca genel olarak sürekli bir azalış gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Buna göre her iki veri de 2000'li yıllar ile kıyaslandığında önemli bir azalma kaydederek 2023 yılında dönemlerinin en düşük oranına gelmiştir.

Grafikte yer alan Türkiye'nin 2000-2023 dönemini kapsayan nüfus artış hızına ait verilere bakıldığında 2000-2006 arası dönemde azalma olduğu, 2006 yılından sonra ise 2010 yılına kadar artış eğilimine girdiği görülmektedir. 2010 yılından sonra azalarak dalgalı bir seyir izleyen nüfus artış hızı 2021 yılı sonrasında sürekli ve hızlı bir şekilde azalma kaydetmiştir. Buna göre 2000 yılında 13,8 olan nüfus artış hızı 2023 yılında önemli oranda azalma göstererek 1,1 oranına gerilemiştir. 2023 yılda nüfus artış hızı yaklaşık 12 kat bir azalma orta-

ya koymuştur. Grafikte yer alan nüfusa yönelik mali teşvikler olan eş için verilen aile yardım ödeneği, 1 çocuk için verilen çocuk yardım ödeneği ile toplam doğurganlık hızı, kaba doğum hızı ve nüfus artış hızına ait veriler karşılaştırıldığında kamu tarafından doğurganlık ile nüfus artış hızını artırmaya yönelik verilen teşviklerin etkili olmadığı, başarılı denilebilecek bir performans ortaya koyamadığı, verilen teşviklere rağmen doğurganlık ile nüfus artış hızının azaldığı ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar doğurganlığı artırmaya yönelik verilen teşvikler dönem içerisinde sürekli bir artış gösterse de doğurganlık ile nüfus artış hızının düşmesi söz konusu kamu mali teşvik politikasının yetersizliğini ortaya çıkarmaktadır.

Aşağıdaki Grafik 5'te 2008-2023 dönemi için kamu tarafından doğurganlığı artırmaya yönelik verilen mali teşviklerden emzirme ödeneği, doğum yardımı (3 çocuk ortalama), aile çocuk yardım SGK istisnası ile toplam doğurganlık hızı, kaba doğum hızı ve nüfus artış hızı ile karşılaştırılmıştır.

Grafik 5: Doğum Ödenekleri ve Doğurganlık Hızları (2008-2023)

Kaynak: TÜİK, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 5'te yer alan emzirme ödeneğine ait verilere bakıldığında 2008-2023 dönemi boyunca sürekli bir artış gösterdiği ortaya çıkmıştır. Buna göre emzirme ödeneği artış hızı özellikle 2018 yılı sonrasında daha fazla artış ortaya koymuştur. Enflasyonun da etkisiyle söz konusu ödenek son yıllarda dönem itibariyle kıyaslandığında önemli ölçüde artmıştır. 2015 yılında uygulamaya konulan doğum yardımı ise dönem içerisinde yatay bir seyir izlemiştir. Buna

göre kamu personeline çocuk başına 1 kereye mahsus verilen ödenek 2015 yılında 1. Çocuk için 300, ikinci çocuk için 400 ve 3. Çocuk için 600 TL iken 2023 yılında da aynı miktarlarda kalmaya devam etmiştir. Yani dönem boyunca herhangi bir artış kaydetmemiştir. Aile ve çocuk yardım SGK istisna tutarlarına ait verilere bakıldığında dönem boyunca sürekli bir artış sergilediği, emzirme ödeneğinde olduğu gibi enflasyonun da etkisiyle son yıllarda dönem ortalamasına göre önemli oranda artış kaydettiği görülmektedir. Netice itibarıyla doğurganlığı teşvik etmeye yönelik mali teşvikler doğum yardımı hariç olmak üzere dönem boyunca sürekli bir artış göstermiştir. Sadece doğum yardımı yatay bir seyir izlemiştir.

2008 yılı ve sonrasında verilerin yer aldığı toplam doğurganlık hızı ile kaba doğum hızına bakıldığında dönem boyunca genel olarak sürekli bir azalış gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Buna göre her iki veri de 2008’li yıllar ile kıyaslandığında önemli bir azalma kaydederek 2023 yılında dönemlerinin en düşük oranına gelmiştir. Grafikte yer alan bir diğer eğilim olan Türkiye’nin 2008-2023 dönemini kapsayan nüfus artış hızına ait verilere bakıldığında dönem içinde dalgalanmalar sergilese de dönem sonunda önemli bir azalma gösterdiği görülmüştür. 2010 yılından sonra azalarak dalgalı bir seyir izleyen nüfus artış hızı 2021 yılı sonrasında sürekli ve hızlı bir şekilde azalma kaydetmiştir. Grafikte yer alan nüfusa yönelik mali teşvikler olan emzirme ödeneği, doğum yardımı (3 çocuk ortalama), aile çocuk yardım SGK istisnası ile toplam doğurganlık hızı, kaba doğum hızı ve nüfus artış hızına ait veriler karşılaştırıldığında Grafik 3 ve 4’teki sonuçlarda olduğu gibi kamu tarafından doğurganlık ile nüfus artış hızını arttırmaya yönelik verilen teşviklerin etkili olmadığı, başarılı denilebilecek bir performans ortaya koyamadığı, verilen teşviklere rağmen doğurganlık ile nüfus artış hızının azaldığı ortaya çıkmaktadır. Buna göre her ne kadar doğurganlığı arttırmaya yönelik verilen teşvikler dönem içerisinde sürekli bir artış gösterse de doğurganlık ile nüfus artış hızının düşmesi söz konusu kamu mali teşvik politikasının yetersizliğini ortaya çıkarmaktadır.

SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca devletler temsil ettikleri toplulukların sayısı ve gelişimi olan nüfus ile ilgilenmiş ve temel meselelerden biri olarak kabul etmişlerdir. Söz konusu mesele günümüz dünyasında hem gelişmiş hem de geri kalmış tüm ülkelerin öncelikli politikalarını oluşturmaktadır. Nitekim nüfus sadece belli bir ülke sınırları içinde yaşayan insanların miktarı olarak görülmemekte, bununla birlikte sosyal, kültürel, ekonomik, askeri, idari, siyasi, çevresel ve sağlık gibi birden çok toplumsal yapının temel işleyişini oluşturan etmenleri etkileyen ve bu etmenlerden etkilenen demografik bir yapı olarak görülmektedir. Hatta devletlerin varlığı ve sürdürülebilirliğinin temel gereğidir. Bundan dolayıdır ki tarihsel süreç içinde tüm devletlerin üzerinde önemle durduğu konuların başında gelmektedir. Genel itibarıyla gelişmemiş ülkeler mevcut nüfuslarının ekonomik kalkınmayı yavaşlattığı, sosyal ve çevresel zararlar or-

taya çıkardığı, işsizliğe neden olduğu gibi birçok nedenden dolayı nüfus artış hızını azaltmaya yönelik politikalar yürütmekte iken gelişmiş ülkeler mevcut nüfuslarının az ve yaşlı olduğu ve hantal bir toplum yapısının ortaya çıkma tehlikesiyle karşılaşma ihtimali gibi gerekçelerle nüfus artış hızını ve niteliğini arttırmaya yönelik politikalar yürütmektedir. Söz konusu politikalar gelişmişlik düzeyi, mevcut askeri, siyasi, idari, sosyal ve ekonomik düzen, toplumsal yapı, göç, sağlık gibi birden çok faktöre bağlı olarak değişmekle birlikte her zaman mutlaka uygulamaya konulan bir politika var olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti de kurulduğundan bu yana nüfusu önemli bir mesele olarak görmüş ve birçok nüfus politikasını uygulamaya koymuştur. Söz konusu politikalar ilk başlarda nüfus artış hızını arttırmaya yönelik iken sonrası azaltmaya yönelik olarak uygulanmıştır. 2000'li yıllardan itibaren özellikle 2008 yılı sonrasında gerek nüfus artış hızının düşmesi gerekse geleceğe yönelik nüfus projeksiyonlarının daha yaşlı ve düşük nüfusa sahip ülke durumuna gelmesi gibi gerekçeler nüfus politikalarının hem doğurganlığı hem de nüfus artış hızını arttırmaya yönelik temel kamu politikası olmasına yol açmıştır. Bu kapsamda çeşitli yıllarda doğum (analık) izni, doğum izni sonrası ücretsiz izin, doğum izni sonrası yarım çalışma ve yarım çalışma ödeneği, kısmi süreli çalışma, doğum yardımı, mazeret izni, ücretli analık ve babalık izni, çocuk bakım hizmetleri, çocuk parası yardımı, vergi teşvikleri ve diğer uygulamalar aile dostu programlar uygulamaya konulmuştur. Söz konusu uygulamaların etkinliğinin araştırıldığı bu çalışmada verilerine ulaşılan kamusal teşviklerden; emzirme ödeneği, Doğum yardımı (3 çocuk ortalama), Çocuk yardımı (SGK) (1 çocuk için), Aile Yardımı (SGK), Aile yardım ödeneği (Eş İçin Yapılan Ödeme), Çocuk yardım ödeneği (1 çocuk için), Doğum Yardımı (Aktarılan Tutar), Çocuk Sayısı (yardım verilen), Çoklu doğum yardımı (Aktarılan Tutar), Hane sayısı (çoklu doğum), çocuk sayısı (çoklu doğum) ile kaba doğum hızı, toplam doğurganlık hızı ve nüfus artış hızı karşılaştırmasına yer verilmiştir. Çalışma sonucunda kamu tarafından doğurganlık ile nüfus artış hızını arttırmaya yönelik verilen teşviklerin etkili olmadığı, başarılı denilebilecek bir performans ortaya koyamadığı, verilen teşviklere rağmen doğurganlık ile nüfus artış hızının azaldığı ortaya çıkmaktadır.

Özetlenecek olursa, her ne kadar doğurganlığı arttırmaya yönelik verilen teşvikler dönem içerisinde sürekli bir artış gösterse de doğurganlık ile nüfus artış hızının düşmesi söz konusu kamu mali teşvik politikasının yetersizliğini ortaya koymaktadır. Bunun nedenleri arasında kamu tarafından verilen mali ve mali olmayan teşviklerin oldukça yetersiz düzeyde kalması, doğum ve sonrasında ise çok daha maliyetli bir hal alması, aile kurma yaşının ekonomik ve sosyal kaygılar, eğitim, yaşam süresinin artması gibi nedenlerle gittikçe yükselmesi, her ne kadar çeşitli kanuni düzenlemelerle kadının doğum ve sonrasında iş hayatı koruma altına alınmış olsa da çoğu iş verenin doğum yapan veya yapacak kadın çalışanları istihdam etmek istememesi, çocukların bakım

ve gözetim imkanlarının ev dışında yeterince gelişmemesi sayılabilmektedir. Söz konusu sorunları çözüme kavuşturacak daha etkili politikaların uygulamaya alınması doğurganlık ve nüfus artış hızında iyileşmeye katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

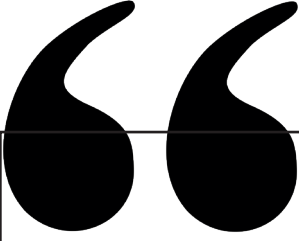
- Alçın Şahintürk, D. (2020). Dünyada ve Türkiye’de Nüfus Artışını Teşvik Eden Kamu Mali Politikalarının Analizi, (Doktora Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Atalay Şimşek, S. & Atalay, E. (2020). Türkiye nüfus politikalarına genel bakış. *Turkish Studies - Social*, 15(7), 41-51. <https://dx.doi.org/10.47356/TurkishStudies.47227>
- Ateş, H., & Bektaş, M. (2019). 2008 Sonrası Türkiye’de Uygulanan Nüfus Politikaları ve Paydaş Analizi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 483-504.
- Aydın, U., & Demirkaya, S. (2017). Çalışma Yaşamında Aile Dostu İş Hukuku Uygulamaları. *İş ve Hayat*, 3(6), 72-104.
- Aydoğan, E., & Çoban, E. (2016). Türkiye’de Nüfus Sayımları ve Uygulanan Nüfus Politikaları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/1), 113-126.
- Başel, H. (2011). Türkiye’de Nüfus Hareketlerinin ve İç Göçün Nedenleri. *Journal of Social Policy Conferences*(53), 515-542.
- Boylu, E. (2010). Türkiye’de Hızlı Nüfus Artışı ve İstihdam Sorunları, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baş, R. (2023). Türkiye’nin Nüfus Politikası (1923-1980), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Bayat, D. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Nüfus Sorunu ve Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Biçer, M., & Yılmaz, H. H. (2009). Parlatmentonun Kamu Politikası Oluşturma ve Planlama Sürecindeki Konumunun Yeni Kamu Mali Yönetim Sistemi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Yasama Dergisi*(13), 45-84.
- Brian C. O'Neill, Deborah Balk, Melanie Brickman & Markos, E. (2001). A Guide to Global Population Projections, DEMOGRAPHIC RESEARCH VOLUME 4, ARTICLE 8, PAGES 203-288 PUBLISHED 13 JUNE 2001
- Çalı, H. H. (2012). Aile İçi Şiddet: Bir Kamu Politikası Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 1-25.
- Çelebi, H., (1998). Türkiye’nin Demografik Yapısı ve Sorunları. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, vol.47, 367-378.
- Çevik, H. H. & Demirci, S. (2008). Kamu politikası: kavramlar, aktörler, süreç, modeller, analiz, karar verme. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Çevik, H. H. (1998). Kamu Politikaları Çalışmaları Üzerine Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *Amme İdaresi Dergisi*, 31(2), 103-112.
- Demirci, H. (2021). Anne ve babalar için tüm yönleriyle doğum izni uygulaması | EY - Türkiye, 02.08.2024

- Doğan, M. (2013). Türkiye’de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi* (23), 293-307.
- Dye, T. R. (1987). *Understanding public policy*. New Jersey: Pearson Education.
- Eğilmez, M. (2018). Malthus’a Farklı Bir Bakış, <https://www.mahfielgilmez.com/2018/01/malthusa-farkli-bir-baks.html>, 07.10.2024
- Firidin, E. (2022). Şiddetin Önlenmesi Konusunda Bir Kamu Politikası Olarak Kamu Değeri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (73), 130-145. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1087819>
- Gökburun, İ. (2020). Türkiye’nin Demografik Dönüşüm Sürecinde Nüfus Politikalarının Rolü, *Gelecek Vizyonlar Dergisi* (fvj: Future Visions Journal) 4(Coğrafya Özel Sayısı): 2020, 1-15
- Geleççi, C. (2015). 1960 Sonrası Dönemde Türkiye’de Nüfus Yapısı ve Bazı Temel Özellikleri Üzerine Tespitler. *Istanbul Journal of Sociological Studies*(52). <https://doi.org/10.18368/IU/sk.63274>
- Gül, H. (2015). Kamu Politikası Analizi, Yöntemleri ve Teknikleri. *Yasama Dergisi* (29), 5-31. <https://doi.org/10.4135/9781412973533.d29>, Chapter 20.
- Gündoğdu, N. S. (2019). Nüfus Artışına Bağlı Olarak Yaşam Alanı Değişimi: Dar Alanlı Konutlar, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Güriz, A. (1971). Türkiye’de Siyasi Partilerin Nüfus Politikası Konusunda Görüşleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 28, sy. 1 (Mayıs 1971). https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001077.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2024). <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fms.hmb.gov.tr%2Fuploads%2F2024%2F07%2FAile-Yaridimi-Odenegi.xls&wdOrigin=BROWSELINK>, 12.08.2024
- Jacob, S., Varone, F. (2002). L’évaluation des politiques publiques. Six études de cas au niveau fédéral, *Dans Courrier hebdomadaire du CRISP* 2002/19-20 (n° 1764-1765), pages 5 à 80
- Kayacan, E. (2022). Türkiye’nin Nüfus Politikalarındaki Değişimin Kalkınma Planları Üzerinden Değerlendirilmesi, 22(54), 107-139. DOI:10.21560/spcd.vi.1081252
- Kılıç, E. (2021). COVID-19 ile Mücadelede Davranışsal Kamu Politikası Aracı Olarak Dinin Yeri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(Covid 19 Özel Sayısı), 123-134. <https://doi.org/10.17065/huniibf.906709>
- Kılıç, M. (2024). 2024 Yılı Çocuk ve Aile Yardımı Ödemelerinin Sosyal Güvenlik ve Vergiden İstisna Durumları, 2024 Yılı Çocuk ve Aile Yardımı Ödemelerinin Sosyal Güvenlik ve Vergiden İstisna Durumları | Kpmg Vergi, 11.08.2024
- Köksel, B. (2016). Demografik Fırsat Penceresi’nden Türkiye’de İstihdam ve İşsizlik, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9 Sayı: 43, Nisan 2016.
- Köse, M., & Sertkaya Doğan, Ö. (2022). Nüfus Politikaları Bağlamında Türkiye Nüfusunun Demografik Dönüşümü, Yapısal Değişimi ve Geleceği. *Dumlupınar*

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi(74), 247-267. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1152311>
- Oktaç, E. Y. (2014). Türkiye’de Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7). <https://doi.org/10.17828/yasbed.49556>
- O’Neill, B. C., Balk, Deborah, Brickman, Melanie ve Ezra, M. (2001). *A Guide to Global Population Projections, Demographic Research, Volume 4, Article 8, Pages 203-288 Published.*
- Parsons, W. (1995), *Public Policy: An Introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Sandalcı, U. (2018). Türkiye’de Obezite Vergisinin Kabul Edilebilirliğine İlişkin Bir Alan Araştırması, (Doktora Tezi), Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Selçuk, İ. A. (2014). Şehir Planlamada Nüfus Kavramı ve Tahmininde Kullanılan Matematiksel Yöntemler, *ARTIUM*, Cilt 2, Sayı 2, 191–206.
- SGK, (2024). <https://www.sgk.gov.tr/Content/Post/5a130212-a95b-4346-a85f-522ac508347e/Emzirme-Odenegi-2024-01-12-11-10-45,02.08.2024>
- SGK, (2024). Emzirme Ödeneği, <https://www.sgk.gov.tr/Content/Post/5a130212-a95b-4346-a85f-522ac508347e/Emzirme-Odenegi-2024-01-12-11-10-45,14.08.2024>
- Taşkan, A. (2018). Türkiye’de Nüfus Politikası ve Sosyo-Ekonomik Gerekçesi, (Uzmanlık Tezi). T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Ankara.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, (1994). Nüfus Ve Nüfusun Yapısı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: DPT: 2369 - ÖİK: 435, Ankara.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, (2024), <https://www.aile.gov.tr/sss/sosyal-yar-dimlar-genel-mudurlugu/dogum-yardimi/>, 02.08.2024
- TURMOB, (2024). Doğum ve Evlat Edinme Sonrası Yarım Çalışma Ödeneği, https://www.turmob.org.tr/arsiv/mbs/pratikBilgiler/dogum_odenek.pdf, 11.08.2024
- TÜİK, Nüfus Projeksiyonları, 2023-2100, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-Projeksiyonlari-2023-2100-53699#:~:text=Do%49Furganl%C4%B1k%20g%C3%B6stergelerindeki%20h%C4%B1zl%C4%B1%20d%C3%BC%C5%9F%C3%BC%C5%9F%20e%C4%9Filiminin,55%20milyonun%20alt%C4%B1na%20d%C3%BC%C5%9Fmesi%20beklenmektedir.,15.08.2024>
- Usta, A. (2013). Kamu Politikaları Analizine Kuramsal Bir Bakış. *Yasama Dergisi*, (24), 78–102.
- Yanardağ, Ö. & Ürün, Ö. (2003). Nüfus Kavramı ve Türkiye’de Nüfusun Gelişim Sürecinin Değerlendirilmesi, *Mevzuat Dergisi*, yıl:6, sayı: 66.
- Yıldız, M., Babaoğlu, C., & Şahin, B. (2016). Kamu Politikasını Türk İdare Tarihi Üzerinden Çalışmak. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dergisi, 34(2), 133-158. <https://doi.org/10.17065/huniibf.259137>

Yumuşak, İ. (2010). Beşeri Sermayenin İktisadi Önemi ve Türkiye'nin Beşeri Sermaye Potansiyeli. *Journal of Social Policy Conferences*(55).

Bölüm 2

VERGİNİN ÖZELLİK, AMAÇ VE İLKELERİ BAKIMINDAN ZEKÂT MÜESSESESİ

Hamdi Furkan GÜNAY¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Gümüşhane/ Türkiye. ORCID: 0000-0002-0690-4903, hamdifurkangunay@gumushane.edu.tr

GİRİŞ

Vergi; ekonomik, politik ve hukuki boyutlarıyla günümüz devlet yönetimleri açısından önemli bir politika konusunu oluşturmaktadır. Vergilerin ilk ve en önemli işlevi kamu harcamalarının gerektirdiği finansman ihtiyacının karşılanmasıdır. Ancak refah devleti anlayışının da yaygınlaşmasıyla vergilere de atfedilen işlevler konusunda gelişmeler olmuştur. Kamu harcamalarının finansmanı amacının yanı sıra vergiler; ekonomik ve sosyal birtakım amaçlar bağlamında da politika aracı konumundadır. Öyle ki günümüzde vergilerin; ekonomik kalkınma ve büyüme, gelir eşitsizliklerinin iyileştirilmesi, üretim ve tüketime yönlendirilmesi gibi işlevleri de söz konusudur. İslam hukukunun egemen olduğu toplumlarda ise bu ve benzeri işlevleri yerine getiren unsurların başında zekât gelmektedir.

Zekât; İslam hukukuna göre bireyin servet ve geliri de dâhil olmak üzere mallarından yapılan zorunlu yıllık ödemeleri ifade etmektedir (Saad ve Foori, 2020: 140). Dini bir fazilet elde etmenin ötesinde zekâtın; uygulandığı ülke ve dönemlerde devlet politikalarının bir parçası olarak ekonomik, mali ve sosyal birtakım işlevleri bünyesinde barındırdığı bilinmektedir (Bakar ve Rahman, 2007: 25). Zekât, verme ölçüsünde fazla serveti olanlardan yoksullara ödendiği için teorik yönüyle ekonomik refahın artırılması ve gelir eşitsizliğinin giderilmesine katkı sunar niteliktedir. Bu yönüyle zekât; toplumdaki yoksulluk probleminin azaltılarak, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde yaşam sürmelerini ve ayrıca toplumdaki dayanışma ve yardımlaşmaya dayalı ilişkilerin güçlenmesini sağlayabilecektir. İslam hukukunun geçerli olduğu bazı ülkelerde zekâtın toplanması ve dağıtılması gibi işlemler devlet aracılığıyla gerçekleştirilerek, zekât yönetimi yasal düzenlemelerle sağlanmaktadır (bkz. Cici, 2016: 47). Dolayısıyla kimi ülkeler açısından zekâtın, yasalarla korunan vatandaşlık görevi niteliği de taşıdığı söylenebilir. Bu ve sahip olduğu diğer nitelikleriyle zekâtı vergilere benzetmek mümkün olduğu gibi birbirinden ayrılan önemli yönleri de söz konusudur. Öyle ki her iki unsurun da kendine özgü mükellefiyet bakımından şartları, kaynakları ve kullanım yerleri bulunmaktadır.

Devletin talep ettiği vergilerin zamanla çeşitlilik kazanması ve miktar yönünden artmasıyla zekât ile vergi karşılaştırılmaya başlanmıştır (Özdemir, 2013: 2). Zekât ve verginin karşılaştırılması neticesinde bazı araştırmacılar iki kavramın yakından benzerlik taşıdığını belirtirken birbirinden oldukça farklı olduğunu belirten yazarlar da bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmanın temel amacı günümüz modern vergi kavramının sahip olduğu genel özellikleri, amaçları ve ilkeleri bakımından zekât müessesesinin incelenmesidir. Araştırmanın birinci kısmında vergi ve zekât müessesesi teorik boyutuyla ve genel hatlarıyla ele alınacaktır. İkinci kısımda ise vergi ile zekâtın farklı ve benzer yönlerine odaklanan çalışmalar sunulmuştur. Üçüncü ve son kısımda vergi ve zekâtın birbirine olan benzerlik ve farklılıkları verginin özellikleri, amaçları ve ilkeleri bakımından incelenecektir.

1. Teorik Arka Plan: Vergi ve Zekât

Eski çağlardan bu yana var olan vergiler modern yönüyle; hukuki, politik, ekonomik, sosyal boyutları olan bir kavramdır. Vergi, başta kamu hizmetlerinin finansmanı olmak üzere devletin ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel vb. amaçlarını gerçekleştirmek için hukuki cebir altında gerçek ve tüzel kişilerden ve hatta tüzel kişiliği bulunmayan belirli kurum ve kuruluşlardan karşılık vadedmeden aldığı ekonomik değerler olarak ifade edilmektedir (Şen ve Sağbaş, 2015: 6). Ülkelerin kamu gelirleri içinde %75-90'lık paya sahip olan vergilerin zorunlu ve karşılıksız olmaları, mükelleflerden para şeklinde alınmaları yönünden diğer kamu gelirlerinden ayrılmaktadır. Harç, resim gibi diğer kamu gelirlerine benzerlik gösterse de özellikle karşılıksız ve cebri olma nitelikleriyle vergiye kamu gelirleri içinde özel bir değer atfedilmektedir (Akdoğan, 2019: 107-108).

Vergi tarihi çağlardan bu yana hem ismi, şekli ve yapısıyla hem de ekonomik, sosyal ve politik yönleriyle devam eden bir değişim göstermiştir. Bu gelişme vergilerin yapı ve esasının açıklanmasına yönelik görüşlerde de değişikliklere neden olmuştur (Turhan, 2020: 15). Vergilere ilişkin teorik tartışmalar ve bu tartışmaların neticesinde ortaya çıkan farklı görüşler; vergilerin haklılığını ve adalete dayalı bir vergilemenin temellerini açıklamaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda verginin mahiyetini ve teorik altyapısını açıklayan faydalanma (istifade) ve ödeme gücü (iktidar) teorileri olmak üzere iki temel yaklaşım olduğu söylenebilir (Susam, 2016: 218-219). Faydalanma teorisine göre vergi, devletlerin gerçekleştirdiği kamusal hizmetlerden faydalanmanın bedeli olarak nitelenmektedir. Bu teoriden hareketle kimi maliyeciler ise vergileri insanların can ve mal güvenliğini koruması için devlete ödenen sigorta primi olarak görmüşlerdir. Bazıları ise toplumu üreticiler birliğine benzetmiş, devleti ise bu yapılanmanın genel giderlerini karşılayan bir organ olarak düşünmüşlerdir (Özek, 2022: 58). Ancak ödeme gücüne sahip olmayan kişilerden vergi alınmadığı gibi, vergi ödemeyenlerin de kamu harcamalarının faydasından mahrum bırakılması mümkün değildir (Pehlivan, 2010: 95). Bu ve benzeri eleştirilerden hareketle geliştirilen iktidar teorisine göre ise kişi kamu hizmetlerinden fayda sağlasın ya sağlamasın vergi ödeme gücüne sahipse vergi ödemelidir (Susam, 2016: 219). Modern vergi anlayışını yansıtan bu teoriye göre vergi; kamu hizmetlerini yapmakla görevli olan devlet tarafından bireylere yüklenen ve meşruiyetini devletin egemenlik gücünden alan, ölçüsünü ise vergilemeyi cebri kılan kamu harcamalarının hacminin belirlediği zorunlu ödemelerdir (Turhan, 2020: 22).

Uzun bir süre boyunca vergiler savunma, hukuk, yönetim gibi konulardaki kamu harcamalarının gerektirdiği finansman ihtiyacının karşılanması amacıyla toplanmıştır. Ancak devletin ekonomideki görev ve sorumluluklarının artmasıyla birlikte vergiler yalnızca mali değil, mali olmayan fonksiyonlar da üstlenmeye başlamıştır. Dolayısıyla günümüzde vergiler mali işlevinin ötesin-

de ekonomik ve sosyal birtakım amaçlara dönük olarak da etkili bir politika aracı olma işlevi taşımaktadır. Bu doğrultuda hükümetler vergilerden; ekonomik istikrar, kalkınma, büyüme, gelir adaletinin iyileştirilmesi, tüketimin yönlendirilmesi, sosyal politika gibi alanlarda etkin politikaların inşa edilmesinde sıklıkla yararlanmaktadır. Kamu gelirleri içindeki en büyük paya sahip olan vergiler; aynı zamanda ekonomik, sosyal etkileriyle ülkelerin oldukça detaylı ve çok boyutlu bir politika konusunu meydana getirmektedir.

Günümüzde birçok işlem ve faaliyetin vergilerin konusuna girmesinden dolayı vergileri belirli ve tek bir kritere göre tasnif edebilmek mümkün olmamaktadır. Vergilerin tasnifinde kullanılan farklı kıstaslar söz konusu olmakla birlikte bunlar içinde belli başlı tasnif çeşitleri; dolaylı-dolaysız, objektif-subjektif ve gelir-servet-harcama tasnifleridir (Pehlivan, 2010: 118). Ülkeler genellikle çoklu vergi sistemini benimseyerek; gelir, servet ve harcamaya dair konular üzerinden vergi toplamaktadır. Devletler ihtiyaç duydukları gelirlerin sağlanabilmesi bakımından mevzuatlarında çeşitli vergi uygulamalarına yer vermektedir. Gelir vergisi, kurumlar vergisi, veraset ve intikal vergisi, motorlu taşıtlardan alınan vergiler, üretim veya tüketim aşamalarından alınan vergiler, söz konusu uygulamalara örnek gösterilebilir (Işık, 2014: 152).

Öte yandan zekât; İslamiyet'in beş şartından biri olarak, İslam devletlerinde kamu maliyesinin önemli bir unsuru olarak nitelenmektedir. Zekât sözlük anlamı itibarıyla bereket, artış, temizlik, saflık duruluk anlamlarını taşımaktadır (Doğan, 2014: 1880). İslam hukukunda zekât geniş ve dar olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır. Geniş anlamıyla gönüllü verilen bütün sadakaları kapsadığı gibi, zorunlu olarak belli bir maldan belli bir oranda verilen zekâtı da kapsamaktadır. Dar anlamıyla ise İslam'ın beş esasından biri kastedilmektedir (Yılmaz, 2019: 967-968). İslami açıdan zekât basit bir sadaka ve ihsan değil, devlet ve toplumun birey üzerindeki hakkıdır. Yetkililer aracılığıyla toplanarak gereken yerlere sarf edilmesi, İslam hukukunun benimsendiği ülkelerde devletin görevidir. Bu yönüyle zekât belirli bir zenginlik seviyesindeki Müslümanların yerine getirmek zorunda oldukları bir sorumluluktur (Kazıcı, 2019: 39). Buna göre zekât her Müslümana tam mülkü olan nisap miktarındaki zekâta tabi malın, mülk edinilmesinin üzerinden en az bir yıl geçmesinin ardından belirli bir zamanda, belirli bir malın miktarını zekât niyetiyle ayırıp emredilen yerlere verilmesi hususunda yüklenilmiş bir yükümlülüktür (Yurtseven, 2012: 153).

İslam hukukunun geçerli olduğu ülkelerde devlete verilen bir vergi ve Kur'an'da belirtilen yerlere ödenen mali bir mükellefiyet olmasından dolayı zekât verenlerde bazı şartların aranması gerekmektedir. Bunlar; Müslüman olmak, akıl (temyiz gücüne sahip) ve baliğ olmak, hür ve nisaba malik olmak, borçlu olmamak ve de havelan-ı havlı'dır (Kazıcı, 2019: 39-40). İlgili ülkelerin

1 Bir malın zekâta tabi olması için üzerinden bir kameri yılın geçmesi gerektiği durumu ifade eden fıkıh terimi.

kamu gelirlerinde büyük bir paya sahip olan zekâtın verileceği yerler Kur'an'da açıkça sayılmıştır. Tevbe Suresi'nin 60. ayetinde “*Sadakalar, Allah'tan bir farz olmak üzere sadece fakirlere, düşkünlere, sadaka toplayan memurlara, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlara kölelerin kurtarılmasına, borçlulara, Allah yolunda ve yolda kalmışlara aittir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir; hikmet sahibidir.*” şeklinde belirtilmiştir. Buna göre zekâtın verileceği sekiz farklı sınıf; fakirler-miskinler, zekât memurları-amiller, müellefe-i kulüb², köleler, borçlular, Allah yolunda olanlar ve yolcular olarak belirtilmiştir (Çalık, 2016: 72-78). Ayette tek tek sayılan harcama alanları bir bütün olarak değerlendirildiğinde ilk iki sınıfın ekonomik anlamda yetersiz olan kişileri, son altı sınıfın ise birbirinden farklı alanları ifade ettiği görülmektedir (Dumlu, 2011: 219). Bunlardan özellikle yoksullar, düşkünler, borçlular ve yolda kalmışlar düşük gelirli sınıfı temsil edebilmesi yönünden, zekâtın yoksulluğun azaltılmasında önemli bir rol oynayabileceğini belirtmek mümkündür. Zengin kesimden yoksul kesime doğru zekât transferinin artmasıyla, yoksul sınıfın gelirinin orta sınıfa doğru yükselmesi ve yoksul sayısının ve de yoksulluk oranının azalması beklenmektedir (Demir ve Cevahir, 2021: 164).

Zekâtın hak sahibine verilmesiyle kişinin bu dünyada refahının artması sağlanırken manevi açıdan bakıldığında ise zekâtın ödenmesiyle mükellef açgözlülük, bencillik, kibir gibi kötü huylardan arınıp temizlenmektedir (Bakar, 2008: 92). Zekât; toplumdaki yoksul ve zengin kesimleri arasındaki dayanışmayı sürdüren bir eylem olarak nitelenmektedir. Böylece servetin daha adil biçimde yeniden dağılımı teşvik edilerek, İslam toplumunun üyeleri arasında bir uyum duygusunun geliştirildiği düşünülmektedir (Saad ve Foori, 2020: 141). Ayrıca zekât atıl kalan sermayenin de tekrar dolaşıma sokulmasını sağlayarak toplam talebin canlandırılmasına, üretimin artması ve işsizliğin azaltılmasına da katkı sunmaktadır.

Zekât devlet eliyle uygulandığı ülkelerde fakirlik problemini tamamıyla ortadan kaldırmaya da uygulamayla en azından gelir dağılımının iyileştirilmesine ve yoksul kesimlerde insan onuruna yaraşır bir hayatın tesisine katkı sunar sonuçlar elde edilebilecektir. Zekât aynı şekliyle olmasa da Avrupa'da ve dünya üzerinde çeşitli ülkelerde farklı şekillerde uygulanmaktadır. Örneğin toplanan vergilerle oluşturulan fonlar aracılığıyla; ihtiyaç sahiplerine, parasız eğitime, sosyal faaliyetleri icra eden dernek ve kuruluşlara, sosyal sigortalar ile sağlık başta olmak üzere birçok alanda yapılan faaliyetlere ve uluslararası kuruluşlara destek faaliyetleri yürütülmektedir (Badem, 2017: 82). Endonezya, Sudan ve Malezya gibi ülkelerde zekât kamu maliyesinin önemli bir unsuru olarak yoksulluğu hafifleten ve gelir dağılımını iyileştiren bir unsur görevi görmektedir.

2 Zekât verilmek suretiyle İslam'a karşı yumuşatılmak, zararsız hale getirilmek veya dinde sebat ettirilmek istenen kimselerdir (Çalık, 2016: 72).

2. Literatür Araştırması

Vergi ve zekâtın karşılaştırılmasına yönelik tartışmalar ilgili literatürde de yer bulmaktadır. Bu çalışmalardan birinde Eskicioğlu (1989), zekât ile verginin birbirine benzer ve benzer olmayan yönlerine vurgu yapmıştır. Çalışmada yazar devlet tarafından karşılıksız ve cebren alınıyor olması vergi ile zekâtın benzer yönlerini oluşturduğunu öte yandan isimleri ile bu isimlerin taşıdıkların anlamları, mahiyetleri ve düzenlemeleri, matrah ve miktarları, kullanıldıkları yerleri ve devlet ile alakaları bakımından bu iki kavramın farklılaştığını ifade etmiştir. Benzer şekilde Maçın (2013) çalışmasında, zekâtın vergide bulunması gereken; verginin kamu otoriteleri tarafından toplanması, verginin yasal bir zorunluluk olması, vergide özel bir karşılığın olmaması ve verginin parasal bir yükümlülük olması özelliklerini taşımasından hareketle İslam devletinin Müslüman tebaadan aldığı bir vergi olarak nitelenebileceğini belirtmiştir. Ancak yazar zekâtın günümüz vergi sistemleri ile birebir eşit olmadığını da eklemiştir. Buna göre zekâtın ibadet mahiyeti taşımasından hareketle devlet tarafından af uygulamasının söz konusu olamayacağı ve devlet tarafından toplanmadığı durumlarda dahi mükellefiyetinin düşmemesi onun en önemli farklılıklarını meydana getirmektedir.

Bakar ve Rahman (2007) çalışmasında, zekât ve vergilendirme kavramlarını yasal, ekonomik, sosyal, etik ve manevi açıdan karşılaştırmayı amaçlamıştır. Çalışmada zekâtın vergilendirmeden büyük ölçüde farklı olduğu vurgulanmıştır. Vergilemeye ilişkin düzenlemelerin hükümetin elinde olması, vergilendirmenin aksine zekâta kaçınma ve benzeri yöntemlerle yükümlülüğün azaltılmasının uygun görülmemesi, verginin zekâttan farklı olarak çalışma motivasyonunu düşürmesi gibi ekonomik olumsuz etkilerinin olması ve zekâtın arka planında manevi unsurların yatması çalışmayla değinilen farklılıklar arasında yer almaktadır.

Bir diğer çalışmada Bakar (2008) zekât ile vergileme arasındaki farkların; düzenlemenin kaynakları, uygulamanın kaynağı, içerdiği bazı kavramlar ve ilgili mevzuatların değiştirilmesinin zorluk düzeyleri olmak üzere özetlenebileceğini belirtmiştir. Buna göre zekâtın kaynakları Kur'an, sünnet, icma ve kıyas iken; vergisel düzenlemelerin kaynakları ise zaman ve mekâna göre hükümet tarafından belirlendiği ifade edilmiştir. İlgili yükümlülükler zekât bakımından dini, vergiler bakımından ise idari arka plana dayalıdır. Zekât bakımından nisap, hasılat ve oran gibi kavramlar sabit nitelikliyken, vergide ise muafiyet, yıllık değerlendirme gibi özellikler nispeten değişkendir. Son olarak zekâta ilişkin hükümlerin vergiye dair hükümlere kıyasla sahip olduğu özellikler nedeniyle değiştirilmesinin oldukça zor olduğu belirtilmiştir.

Zekât ile verginin mukayese edildiği bir diğer çalışmada Özdemir (2013) tanım, amaç, mahiyet ve kapsam yönünden zekât ile verginin farklılaştığını; birinin diğerinin alternatifi veya dengi olarak nitelenemeyeceğini ifade et-

mektedir. Buna karşın Yıldırım (2019), zekâtın; toplanma zamanı, şekli, devlet eliyle toplanıyor olması, ölçüsü ve harcama yerlerinin belirlenmiş olması özellikleri nedeniyle İslam devleti açısından ödenmesi gereken zorunlu bir vergi niteliğinde olduğunu belirtmiştir.

Dumlu (2010), çalışmasında zekâtın vergisel niteliğini irdelemiştir. İslam'ın ilk dönemlerindeki uygulamalar ışığında zekâtın kamusal bir gelir olma özelliği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmada zekâtın dini, ahlaki ve hukuki boyutlarının olmakla birlikte ekonomik ve sosyal boyutlarının da ön plana çıktığı belirtilerek; çok boyutlu bir mükellefiyet olan zekâtın hukuki boyutuyla teknik anlamda bir vergi niteliğine sahip olduğu belirtilmiştir. Beşel (2015), zekâtı vergilemenin amaçları ve ilkeleri bakımından değerlendirdiği çalışmasından hareketle; zekâtın vergilere kıyasla sosyal amacının daha ön planda olduğunu, vergilemede genellik ilkesinin zekâta tam bir yansımalarının olmadığını; ancak vergide ödeme gücü ilkesinin zekâta daha uygulanabilir olduğunu ifade etmektedir. Yazar ayrıca dini, ahlaki, ekonomik ve sosyal işlevleri olan zekâtın; bir çeşit kamu geliri olması ve devlet eliyle toplanmasından hareketle bir vergi olabileceğini belirtmiştir. Çalık (2016) ise zekâtın bir yönüyle ibadet diğer yönüyle vergi niteliğinde olduğunu; onu yalnızca ibadet yahut vergi olarak müstakil tek nitelikli bir yükümlülük olarak görmenin doğru olmayacağını belirtmiştir.

Benzer bir çalışmada Pahala (2017), zekât ve verginin iki farklı terim olmasına karşın bazı benzer yönler içerdiğini savunmaktadır. Öyle ki çalışmada belirtildiği üzere ikisi de vatandaşların kullanılabilir gelirlerini sosyal amaçlar için toplamaktadır. Zekâta din tarafından yönetilen bir fayda söz konusuysen, vergide meşru demokratik süreçle hükümet tarafından yönetilen bir fayda için kullanım söz konusudur. Yine çalışmaya göre vergi yasalarca zorunlu tutulurken zekât ise dini yasaya dayanmaktadır.

Bahri (2017), hem zekâtın hem de verginin bir gerçek veya tüzel kişinin sahip olduğu varlıklardan alınması ve her ikisinin de kâr amacı gütmeyen sosyal gayelerle kullanılması yönünden benzerlik taşıdığını ifade etmiştir. Öte yandan vergi türleri ve miktar yönünden farklılıklar, verginin hukuktan aldığı güçle daha bağlayıcı olması aralarındaki farklılardan bazılarıdır. Zekât ile vergiler arasındaki farklılıkları Yeşilyurt ve Tekdoğan (2022) ise zekâtın vergiden farklı olarak dini bir vacibe niteliğine sahip olması ve dolayısıyla mükelleflerinin yalnızca Müslümanlar olması, zekâtın sarf yerlerinin belirli olması ve değiştirilememesi olarak belirtmiştir. Öte yandan Bayraktar ve Şencal (2022); zekât ve verginin iktidar otoritesi tarafından toplanması ve dağıtılması nedeniyle aralarındaki önemli farklara rağmen zekâtın da bir vergi olarak algılandığını ifade etmiştir. Yazarlar zekâtın belirli mallardan nisaba bağlı olarak yılda bir kez alınıyor ve dağıtımının Kur'an'da belirtilen sekiz grupta sınırlı olması yönlerinden vergilerden ayrıldığını zira vergi mükellefiyeti ve gelirinin kullanım yerleri yönünden katı sınırların olmadığını daha ziyade bunların otorite tarafından belirlendiğini belirtmişlerdir.

3. Vergi ve Zekâtın Nitelikleri İtibarıyla Karşılaştırılması

3.1. Vergilemenin Özellikleri ve Kapsamı Yönünden

Verginin alacaklısının devlet olması, kamu harcamalarının finansmanı için alınması, gerçek ve tüzel kişilerden ödeme güçleri nispetinde alınması, karşılıksız olması, zorunlu olması ve ekonomik bir değer olması verginin temel özelliklerini oluşturmaktadır (Pehlivan, 2010: 93-94). Vergilerin sahip olduğu söz konusu özellikler ışığında zekâtla mukayesesini yapmak mümkündür.

Zekât ve vergilerin benzer yönlerinden biri ikisinin de devlete ya da devletin yetkilendirdiği kamu kuruluşlarına ödenmesidir. İslam hukukun uygulandığı ülkelerde zekât devlet eliyle tahsil edilerek ilgili yerlere kullanılmaktadır. Öte yandan zekâtın yalnızca devlete verilebileceği konusunda görüşler olduğu gibi belirli şartlarda devlete verileceğini ve devlete veya doğrudan sarf yerlerine verilebileceği konusunda görüşler de bulunmaktadır³.

Vergilerin en eski ve başlıca amacı kamu harcamalarının finansmanıdır. Dolayısıyla vergiler devletlerin en önemli gelir kaynakları olarak kamu harcamalarının karşılanması bakımından elzem bir öneme sahiptir. Zekâtın ise sarf yerlerinden ilk ikisi yoksullukla mücadele amacına dönükken diğer altı sınıf ise daha farklı amaçlara dönüktür. Bu yönüyle zekât kamu otoritesinin elinde yalnızca yoksullukla mücadelede kullanılacak tek yönlü bir araç değil; aksine kamunun gider kalemlerini finanse eden çok yönlü bir araç niteliğindedir (Dumlu, 2011: 249).

Vergilerin bir diğer özelliği de gerçek ve tüzel kişilerden ödeme güçleri nispetinde alınmasıdır. Ödeme gücü genellikle vergi mükellefiyetinin temel çıkış noktası olmaktadır. Dolaysız vergilerde belirli bir zenginlik şartı aranmakla birlikte zekâtın nisap oranından farklıdır. Dolaylı vergilerde ise vergiler zengin fakir ayrımı yapılmadan herkesten alınmaktadır (Özdemir, 2013: 3-4). Zekât açısından bakıldığında ise ibadet olma boyutuyla mükellefleri yalnızca Müslümanlar olmakta ve ödeme gücü bakımından nisap miktarı mala sahip olma şartı aranmaktadır. Ayrıca zekât mükellefiyeti için vergilerden farklı olarak mal ile ilgili tam mülkiyet, borç karşılığı olmama, sahip olduğu andan itibaren üzerinden bir yıl geçmesi gibi vergi mükellefiyetinde söz konusu olmayan şartlar bulunmaktadır.

Vergiler karşılıksızdır, diğer ifadeyle mükelleflere ödedikleri vergiler için özel olarak bir mal yahut özel bir hizmet sunulmamaktadır (Kalenderoğlu, 2017: 129). Elbette ki devlet topladığı vergilerle vatandaşlarına genel hizmet sunumu yapmakla birlikte bunun verilen vergiyle orantılı ya da özel nitelikte olması mümkün değildir. Karşılıksız olması yönünden zekât ile vergi birbirine benzemektedir. Vergiler esas itibarıyla kamu hizmetlerinin genel bir karşılığı olarak alınmakla birlikte kamu hizmetlerinden sağlanan faydayla ilişkili olma-

3 Detaylı bilgi için bkz. Çalık, 2016: 68.

makta ve özel bir karşılığı bulunmamaktadır. Zekât gelirlerinin de nereye kullanılacağı hususu Kur'an'da belirli olması nedeniyle mükelleflerin bu konuda karar vermesi mümkün olmayacaktır.

Vergilerin zorunlu olması, yasalarla yüklenilen vergi ödevinin yerine getirilmesi zorunluluğunu ifade etmektedir. Vergi ödevinin yerine getirilmesi halinde kanunlarca tanınmış yetkiler kullanılarak zorla tahsil yoluna gidilebilecektir. Zekât da zorunluluk konusunda vergiye benzemektedir. Zekât verme zorunluluğu dini boyutuyla devletin yetkisini de aşan bir zorunluluk konumundadır. Bu yönüyle zekât Müslüman toplumun nispeten iyi durumda olan üyelerinden fazla para veya serveti alıp yoksul ve ihtiyaç sahiplerine vermek için Müslümanlara uygulanan zorunlu bir vergi olarak tanımlanmaktadır (Zaim, 1989: 51).

Günümüzde vergi ödemelerinin tamamı para ile gerçekleştirilmektedir. İslam'ın ilk döneminde ekonomik sistem çoğunlukla aynı mübadeleye dayandığından zekât olarak alınacak servetin aynı olması esas kabul edilmiştir. Ancak bu durum zekâtın para olarak verilmesine mâni değildir (Maçın, 2014: 162-163).

Ayrıca zekât ve verginin dayandığı temel esaslar iki unsurun farklılığı bakımından üzerinde durulması gereken bir hususu oluşturmaktadır. Nitekim Karadâvi “*zekât ile verginin en önemli farkının, üzerine bina edildikleri esasların farklı oluşudur*” demektedir (Karadâvi, 1984, akt. Mutlu, 2019: 106). Vergilemenin temeli günümüz demokrasilerinde kanunlara dayanmaktadır. Dolayısıyla verginin koyulması, değiştirilmesi ve kaldırılması konusunda yetkili merci ülkelerin yasama organları olmaktadır. Kanunca çizilen sınırlar içinde yürütme organı da vergilere ilişkin düzenlemeler yapabilmektedir. Buna göre verginin hukuki temelini devletin kanunlardan aldığı vergileme yetkisi oluşturmaktadır. Öte yandan hukuki temelini ise İslam'ın beş temel esasından biri kabul edilmesi oluşturmaktadır (Maçın, 2014: 160). Zekâtın ilahi bir emir olduğu devleti, zekâta dair düzenleme yapma, af yetkisi kullanma gibi konularda yetkisiz kılmaktadır.

3.2. Vergilemenin Amaçları Yönünden

Belirtildiği üzere vergilemenin mali amacının yanı sıra ekonomik ve sosyal amaçları da bulunmaktadır. Kamu gelirleri içinde en büyük paya sahip vergilerin yüzyıllardır önde gelen amacı kamu harcamalarının finansmanı fonksiyonundan ileri gelmektedir. Ancak tarihi seyir içinde devlete yüklenilen görev ve fonksiyonlarda meydana gelen artışla beraber vergiye yüklenilen amaçlar da gelişim göstermiştir.

Vergilemenin geleneksel amacını oluşturan mali amaç; kamu giderlerinin gerektirdiği finansman ihtiyacının karşılanması amacını ifade etmektedir. Buna göre yeterli düzeyde ve sürdürülebilir kamu gelirinin sağlanması duru-

munda mali amacın da sağlandığı söylenebilecektir. Zekât açısından değerlendirildiğinde ise zekât gelirlerinin belirli olan kullanım yerlerinden hareketle toplum yararına sarf edildiği açık olmakla birlikte kamu harcamalarının finansmanına yönelik bir amaç taşımadığı söylenebilecektir (Beşel, 2015: 3). Vergilerin temel toplanma sebebi olan kamu hizmetleri zekât sarf alanı içinde yer almamaktadır (Özdemir, 2013: 4).

Vergilemenin bir diğer amacı olan ekonomik amaç; vergilerle ekonomik kalkınma ve büyüme ile ekonomik istikrarın sağlanması hedeflerine işaret etmektedir. Yasalarla korunan zorunlu bir ödeme olan vergilerle devlet, büyüme üzerinde doğrudan etkili olabilecek işgücü, üretim ve talep, tasarruf ve yatırım gibi unsurları etkileyebilmektedir. Zekât ise toplumda zenginler ve yoksullar arasında gelir ve servet transferi sağlamaktadır. Zekâtın ekonomi üzerinde çarpan etkisi yoluyla üretim, istihdam, tasarruf, yatırım gibi unsurlar üzerinde etkiye sahip olabileceği söylenebilir de zekâtın doğrudan nitelikte ekonomik bir amaç taşıdığını söylemek zordur.

Günümüzde vergilemeye mali ve ekonomik amaçların yanı sıra sosyal amaçlar da atfedilmiş durumdadır. Bu doğrultuda öne çıkan amaçların başında toplumdaki gelir ve servete dair adaletsizliklerinin giderilmesi gelmektedir. Vergileme bünyesinde içerdiği çeşitli mekanizmalarla gelir ve servet dengesizliklerinin azaltılmasına imkân tanımaktadır. Yüksek gelire sahip kişilerin az kazanlara göre daha fazla vergilendirilmesi, gelirin kaynağına göre farklı vergilendirme ve asgari geçim indirimi gibi uygulamalar bu mekanizmalara örnektir. Bu bağlamda zekât da temeli itibarıyla belirli düzeydeki ekonomik güce sahip kişilerden alınması ve yoksulların da dahil olduğu kesimlere aktarılması yönünden gelir dağılımının iyileştirilmesine doğrudan katkı sunmaktadır.

Söz konusu amaçların yanı sıra halk sağlığına veya çevreye zarar veren tüketim ve faaliyetlerin azaltılmasında, bölgesel ve sektörel kalkınma politikalarında, yabancı yatırımların teşvikinde ve diğer çeşitli konularda vergilerden yararlanılmaktadır. Vergilendirme zekât örneğinden farklı olarak yasal ve ekonomik teşvik ve sonuçlar içermektedir (Bakar ve Rahman, 2007: 35). Zekât ise ibadet olmasından hareketle sahip olduğu manevi boyutuyla toplumdaki iyi ilişkilerin güçlenmesine, sosyal adalet ve barışın gelişmesine olumlu etki gösterebilecektir.

3.3. Vergileme İlkeleri Yönünden

Mali, iktisadi, siyasi ve idari nitelikte boyut ve işlevleri olan verginin kendisinden beklenen işlevlerin etkin ve verimli biçimde sağlanması için uyulması gereken ilkeler söz konusudur. Bu doğrultuda literatürde farklı ilkeler bulunmakla birlikte Adam Smith'in klasik vergileme ilkeleri olarak nitelenen adalet, kesinlik, uygunluk ve iktisadilik ilkeleri günümüzde de önemini koruyan ilkelerdir. Öte yandan Wagner ise vergi ilkelerini dört grupta toplamıştır. Bunlar; mali ilkeler kapsamında yeterlilik ve esneklik ilkeleri, iktisadi ilkeler

kapsamında uygun vergi kaynaklarının ve vergi çeşitlerinin seçilmesi ilkele-ri, ahlaki ilkeler kapsamında genellik ve eşitlik ilkeleri, teknik ve idari ilke-ler kapsamında ise belirlilik, uygunluk ve iktisadilik ilkeleridir (Susam, 2016: 235-236). Bu ilkelere bazılarını zekât müessesesi yönünden değerlendirmek mümkündür.

Klasik vergileme ilkeleri arasında yer alan adalet ilkesi; vergi yükünün adil dağılımıyla ilgilenmektedir. Vergi sistemlerinde her vergi türü için geçerli ol-masa da adaletin sağlanması amacıyla genellikle mali gücü yakalamaya çalışan, vergiyi subjektif kılan uygulamalara yer verilmekte böylece vergilemede adalet sağlanmaya çalışılmaktadır. Zekâtın da mükellefiyet şartı olarak belirli bir ser-vet düzeyine sahip olunması gerekliliği gerçeğinden hareketle zekâtın adil bir niteliğe sahip ve uygulama sonuçları itibarıyla da gelir adaletine hizmet eden bir yapıda olduğu belirtilmelidir. Kesinlik ilkesi ise verginin geri ödenmesi söz konusu olmayan nitelikte ve herkes açısından yükümlülükle ilgili ödevlerin şe-kil, yer ve zamanının şüpheye yer vermeyecek bir yapıda kanunda öngörülmüş olmasını amaçlamaktadır (Akdoğan, 2019: 221). Hem zekâtın hem de verginin geri ödemesi söz konusu olmayan karşılıksız ödemeler olması ortak özellikle-rini meydana getirmektedir. Ayrıca zekât yükümlülüğü mükellefiyeti, oranı, verileceği yerleri gibi konular bakımından da kuşkuyla yer vermeyecek ölçüde açıktır. Zekâta ilişkin hususlar konusunda dini bir emir olması nedeniyle deği-şiklik yapılması mümkün değildir. Bir diğer ilke ise uygunluktur. Bu ilke vergi-nin mükelleflerden en uygun zamanda ve biçimde alınmasını işaret etmektedir (Işık, 2014: 169). Belli bir nisaba sahip olmanın yanı sıra borçlu olmamak ve üzerinden bir kameri yılın geçmiş olması şartları zekât ödemelerini uygun-luk ilkesine elverişli kılmaktadır. Klasik ilkelere sonuncusu olan iktisadi-lik; vergi toplanmasında kayıpların olmamasını ifade etmektedir (Altay, 2019: 161). Diğer bir ifadeyle bu ilke vergi toplama masraflarının minimum düzeyde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca iktisadilik ilkesiyle vergilemenin iktisadi yaşamın işleyişini bozmaması ile bireylerin karar ve tercihlerinde ras-yonel olmayan sapmalara neden olmaması amaçlanmaktadır (Pehlivan, 2010: 145). Zekâtın vergilere kıyasla yükümlülüğünün daha dar bir grubu kapsamı bakımından üretim, tasarruf, yatırım gibi iktisadi kararlar üzerinde daha az etkiye sahip olabileceği söylenebilir. Ek olarak vergilerden farklı olarak iba-det niteliğine sahip olması zekât ödevine uyumu artırabileceği için toplanma maliyetlerini de azaltıcı bir unsur olabilir. Vergilendirmenin öneminin çok iyi anlaşıldığının düşünüldüğü günümüz gelişmiş toplumlarında dahi vergi veren ile alacaklısı arasında sürekli bir çıkar çatışması vurgusu bulunmaktadır (Ba- kar ve Rahman, 2007: 35).

Wagner'ın ileri sürdüğü ilkeler kapsamında yer alan mali ilkelere biri yeterlidir. Bu ilkeye göre toplanan vergi gelirleri kamu harcamalarının fi-nansmanı bakımından yeterli olmalıdır. Zekât vergilerden farklı olarak mali güce sahip herkesten alınmamakta yalnızca belirli bir zenginlik nisabına sa-

hip Müslümanlardan yılda bir defa alınmaktadır. Bu yönüyle kamu harcamalarının finansmanı bakımından yeterlilik ilkesine uygun olduğu belirtilemez. Nitekim devletin görev ve sorumluluklarının dolayısıyla harcama alanlarının arttığı günümüz dünyasında vergi gelirlerinin dahi kamu harcamalarını karşılamaya yetmediği bilinmektedir. Esneklik ilkesi vergi hasılatının değişen şartlara göre azalıp çoğalmasını ifade etmektedir (Pehlivan, 2010: 146). Zekât konusu unsurların matrahlarına uygulanan oranların genelde düz/sabit olduğu dikkate alındığında, matrahın büyümesine bağlı olarak zekât gelirinin de artacağı söylenebilir (Maçın, 2014: 235). Bu özelliğiyle zekâtın esnek yapıya sahip olduğu belirtilebilecektir.

SONUÇ

Zekât; Müslümanlardan belirli koşullar altında alınan dini emir niteliğinde mali bir yükümlülüktür. Ancak zekât bir ibadet olmasının ve manevi boyutunun ötesinde ekonomik ve sosyal işlevlere sahip önemli bir müessesedir. Öyle ki zekât; belirli zenginlik seviyesindeki Müslümanlardan alınarak yoksullar da dahil olmak üzere farklı sınıflardaki gruplara verilmesiyle yoksullukla mücadele, gelir adaletinin iyileştirilmesi, toplumda bencillik gibi duyguların azaltılarak sosyal yardımlaşmanın artırılması gibi yönlerden olumlu işlevlere sahiptir. Ayrıca ekonomik anlamda atıl duran sermayenin zekât vasıtasıyla dolaşıma girmesiyle talebin canlandırılması ve ekonomik büyüme gibi yönlerden de fayda sağlanabileceği belirtilmektedir.

Bu çalışmada Müslüman toplumların bir tür vergisi olarak nitelenen zekât; modern anlamda verginin temel nitelikleri, amaçları ve ilkeleri ekseninden incelenmiştir. Vergi ve zekât tanımı, teorik temelleri, mükellefiyet şartları, sarf yerleri gibi açılardan iki farklı terim olmakla birlikte kullanımında sosyal amaçlar barındırması, zorunlu niteliği, karşılıksız olması gibi yönlerden benzerlik taşımaktadır. Zekât ile vergilerin temeldeki en büyük farkı dayandığı temel esasların farklı olmasından ileri gelmektedir. Zekât İslam'ın beş şartından biri olarak ilahi bir emir niteliğindeyken vergiler ise kanunlardan alınan yetkiyle devlet otoritesinin vatandaşlarına yüklediği bir ödev niteliğindedir. Dolayısıyla zekât mükellefiyeti düzenlenme yetkisi bakımından devlet otoritesini de aşan bir niteliğe sahiptir. Ayrıca vergilerin mali, ekonomik ve sosyal nitelikte çeşitli amaçları varken; zekâtın yoksullukla mücadele, gelir dağılımı adaleti, toplumda yardımlaşma duygusunun tesisi gibi daha ziyade sosyal amaçlara dönük olduğu söylenebilecektir. Vergileme ilkeleri yönünden bakıldığında ise zekâtın; vergilemeye dair adalet, kesinlik, uygunluk ve iktisadilik ilkeleri bakımından büyük ölçüde uygun olduğu görülmektedir.

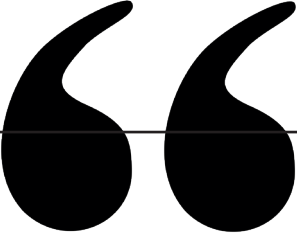
Çalışmada vergi ve zekât arasında belirli yönlerden benzerliklere dikkat çekilmekle birlikte zekât ile günümüz vergilerini kavramsal anlamda aynı ek-sende görmek kanaatimizce doğru olmayacaktır. Bu özellikle iki kavramın da farklı dayanakları ve amaçları söz konusu olmasından kaynaklanmaktadır.

Dolayısıyla iki kavramdan herhangi birinin diğeri her yönüyle karşılaması mümkün olmayacaktır. Çalışmada çok yönlü kavramlar olan vergi ve zekât; günümüz vergilerinin özellikleri, amaçları ve ilkeleri doğrultusunda genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. Gelecek araştırmalarda farklı açılardan zekât ile vergilerin mukayesesi gerçekleştirilerek birbirine karşı başarılı veya başarısız yönleri çalışma konusu yapılabilir. Bu bağlamda ayrıca zekâtın devlet eliyle uygulandığı Malezya, Endonezya ve Sudan gibi ülkeler yakından incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (2019). *Kamu Maliyesi* (20. Bs.). Gazi Kitabevi: Ankara.
- Altay, A. (2019). *Kamu Maliyesi Teorisi, Gelişimi ve Kapsamı* (5. Bs.). Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Badem, M. (2017). "Modern Vergi ve Klasik Zekât Anlayışı Üzerine Tahliller". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11), 75-91.
- Bahri, S. A. (2017). "Zakat as Tax on the Perspective of Islamic Law". *Hunafa: Jurnal Studia Islamika*, 14(2), 253-274.
- Bakar, N. B. A. & Rahman, A. R. A. (2007). "A Comparative Study of Zakah and Modern Taxation". *J.KAU: Islamic Econ.*, 20(1), 25-40.
- Bakar, N. B. A. (2008). "Zakat And Taxation: A Conceptual Comparison". *IKIM journal of Islam and International Affair*, 2(3), 91-103.
- Bayraktar, Ö. ve Şencal, H. (2022). "Evaluation of Zakat as a Public Finance Instrument: Examples of Malaysia and Indonesia". *International Journal of Public Finance*, 7(2), 429-446.
- Beşel, F. (2015). "Vergileme Amaçları ve İlkeleri Açısından Zekat", International Congress on Islamic Economics and Finance, 21-23 October 2015, Sakarya/Turkey.
- Cici, R. (2016). "Günümüz İslâm Ülkelerinde Zekât Kanunları ve Uygulamalarına Genel Bir Bakış", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 29, 47-54.
- Çalık, B. (2016). "Zekât ve "Temlik" Esası". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 60-81.
- Demir, O. ve Cevahir, H. (2021). "Türkiye'de Potansiyel Zekât Geliri ve Zekâtın Yoksulluğu Önleyici Rolü". *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 2021/2: 163-182.
- Doğan, D. M. (2014). *Doğan Büyük Türkçe Sözlük* (24. Bs.), Yazar Yayınları: Ankara.
- Dumlu, E. (2010). "İslam'ın İlk Dönemlerindeki Uygulamalar Ekseninde Kamusal Bir Gelir Olarak Zekat", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33, 91-116.
- Dumlu, E. (2011). "Kamu Harcamaları Açısından Zekât". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 218-252.
- Eskicioğlu, O. (1989). "Modern Vergi Anlayışı ve Zekat", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 225-250.
- Işık, A. (2014). *Kamu Maliyesi* (3. Bs.), Ekin Yayınevi: Bursa.
- Kalenderoğlu, M. (2017). *Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma* (17. Bs.), Agon: Ankara.
- Kazıcı, Z. (2019). *Osmanlı'da Vergi Sistemi*. Kayıhan Yayınları: İstanbul.
- Maçın, H. (2014). *İslam Hukukunda Zekat Matrahları ve Vergi İlişkisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Mutlu, M. F. (2019). *İslam Hukukunda Vergi-Zekât İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özdemir, A. (2013). "Zekat ve Vergi Mükellefiyetinde Fırsat Eşitliği ve Adaletin Sağlanması", *Ekev Akademi Dergisi*, 17(56), 1-10.
- Özek, A. U. (2022). *İktisadi Gelişme ve Zekât*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pahala, I. (2016). "Zakat is More Significant Than Tax". *Review of Integrative Business and Economics Research*, 5(2), 286-294.
- Pehlivan, O. (2010). *Kamu Maliyesi*. Derya Kitabevi: Trabzon.
- Saad, A. Y. Q. & Foori, A. M. A. (2020). "Zakat and Tax: A Comparative Study in Malaysia". *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 10(12), 140-151.
- Susam, N. (2016). *Kamu Maliyesi* (2. Bs.). Beta Yayıncılık: İstanbul.
- Şen, H. ve Sağbaş, İ. (2015). *Vergi Teorisi ve Politikası*. Kalkan Offset: Ankara.
- Turhan, S. (2020). *Vergi Teorisi ve Politikası*. Filiz Kitabevi: İstanbul.
- Yeşilyurt, Ş. & Tekdoğan, F. (2022). "Zekât ve Sosyal Harcamalar: Türk Vergi Sisteminden Yansımalar". *Vergi Sorunları*, 401, 129-143.
- Yıldırım, F. (2019). "Cahiliyede ve İslam Döneminde Vergi (Zekât)", *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, 3(3), 39-47.
- Yılmaz, İ. (2019). "Fakirlikle Mücadelede Zekât ve Negatif Gelir Vergisinin Rolü". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11), 961-990.
- Yurtseven, Y. (2012). "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Vergi Adaleti". I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, İstanbul, Türkiye, 21-22 Aralık 2012, 151-162.
- Zaim, S (1989). "Recent Interpretations on Economic Aspect of Zakah". In: Imtiaz, I.A., et. Al., (eds.), *Management of Zakah in Modern Muslim Society*. IRTI/IDB: Jeddah, 101-120.

Bölüm 3

OBEZİTE İLE MÜCADELEDE OBEZİTE VERGİLERİ VE ÜLKE ÖRNEKLERİ

Yücel ERGÜN¹

¹ Arş. Gör. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, yucel.ergun@cbu.edu.tr, Orcid id: <https://orcid.org/0000-0003-2471-9530>.

Giriş

Obezite, dünya genelinde halk sağlığı için ciddi bir tehdit oluşturmakta ve birçok ülkede sağlık harcamalarının artmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, birçok hükümet obezitenin önlenmesi ve halkın daha sağlıklı beslenme alışkanlıklarını benimsemesi için çeşitli politikalar uygulamaya koymuştur. Bu politikalardan biri de obezite vergileridir.

Obezite vergileri, genellikle yüksek şeker, tuz veya yağ içeriğine sahip olan ve bu nedenle obezite, diyabet ve kalp hastalıkları gibi sağlık sorunlarına katkıda bulunabilecek gıda ve içeceklerin fiyatlarını artırmayı amaçlar. Bu vergilerin amacı, sağlıksız gıda ve içeceklerin tüketimini azaltarak obeziteyi ve ilişkili sağlık sorunlarını önlemek, aynı zamanda kamu sağlığı hizmetlerinin finansmanına katkıda bulunmaktır.

Birçok ülke, sağlıksız beslenme alışkanlıklarını değiştirmeye yönelik olarak obezite vergilerini uygulamaktadır. Bu çalışmada, obezite vergisi teorisi, obezite vergisinin avantajları ve dezavantajları, obezite vergisinin uygulama yöntemleri ve çeşitli ülkelerdeki uygulama örnekleri detaylı bir şekilde incelenecektir.

Obezite Vergisi Teorisi

Günümüzde devletler, toplumun genel ihtiyaçlarını karşılayıp sosyal düzeni korumak amacıyla çeşitli kamu politikalarını hayata geçirmektedir. Bu politikaların uygulanabilmesi için çeşitli kamu araçları kullanılmakta, bunlar arasında ekonomik araçlar önemli bir yer tutmaktadır. Kamu yönetimleri, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda iyileşme ve gelişme sağlamak amacıyla finansal araçlara sıklıkla başvurur. Devletlerin ekonomik araçlar içinde en sık kullandığı vergiler, küreselleşme ve değişen dünya koşulları altında sadece ekonomik hedefler için değil, aynı zamanda ekonomik olmayan amaçlar için de kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle 20. yüzyılın son yarısından itibaren, devletlerin sosyal hedefleri gerçekleştirmek adına vergilendirme yöntemine yönelikleri gözlemlenmiştir (Sandalcı ve Tuncer, 2018: 743).

Bireyler, asimetrik ve eksik bilgi sebebiyle aldıkları ürünlerin gelecek sağlık durumları üzerindeki etkilerini tahmin edememekte ve aldıkları besinler konusunda mantıklı seçimler yapamamaktadırlar. Bu nedenle, kişilerin mantıksız ve rasyonel olmayan seçimlerinin uzun dönemde oluşturabileceği maliyetleri engellemek adına devlet, piyasaya müdahale etmektedir (Brownell, vd., 2009: 1600).

Obezite, dünya genelinde halk sağlığı için ciddi bir tehdit oluşturmakta ve kronik hastalıkların artmasına yol açmaktadır. Bu durum, devletlerin sağlık sistemleri üzerinde büyük bir yük oluşturarak, ekonomik kaynakların büyük bir kısmının sağlık hizmetlerine aktarılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, obezitenin önlenmesi ve kontrol altına alınması amacıyla kamu

politikaları çerçevesinde çeşitli stratejiler geliştirilmektedir. Bu stratejilerin başında ise “obezite vergisi” gelmektedir (Timmins, 2011: 155)

19. yüzyıla dayanan obezite vergisi fikri, ilk kez 1852’de Londra’da “Punch” adlı mizah dergisinde, obeziteye yol açan yiyecekler için önerilen bir vergi olarak ortaya çıkmıştır. Obezitenin artan bir sorun haline gelmesiyle, bu vergi düşüncesi daha sık tartışılmaya başlanmıştır. 1942 yılında, fizyolog A.J. Carlson, zararlı ve lüks tüketimi azaltmak ve denizaşırı savaş masraflarına katkıda bulunmak için, aşırı kilolu bireylerden, ideal kilolarının üzerindeki her pound için 20 dolar alınmasını önermiştir (Engber, 2009).

1970’lerin sonlarında Milton Merryweather ve P. Franklin Alexander, obeziteye özel vergi konusunu tekrar gündeme taşımışlardır. Fakat, obezite vergisi fikri esasen 1994 yılında önem kazanmıştır. O yıl, Yale Üniversitesi Gıda Politikası ve Obezite Rudd Merkezi’nin Direktörü Kelly D. Brownell, düşük besin değerine sahip gıdaların üzerine vergi konulması gerektiğini savunmuştur. Brownell, bu vergi sayesinde toplanacak olan gelirlerin, sağlıklı gıdaların fiyatlarının desteklenerek düşürülmesi, sağlıklı beslenme konusunda eğitim ve bilgilendirme faaliyetlerinin finanse edilmesi için kullanılması gerektiğini öne sürmüştür (Sandalcı, 2019: 334-335).

Obezitenin bireylerin ötesine geçerek toplumun genelinde bir halk sağlığı sorunu haline gelmesiyle birlikte, sağlığa zararlı besinlere veya vücut kitle indeksi (VKİ) yüksek bireylere ekstra vergiler getirme düşüncesi ortaya çıkmıştır. Dünya Sağlık Örgütü’nün 2003 tarihli raporuna göre, birçok ülke obeziteyle mücadele amacıyla sağlıklı yiyeceklere ek vergiler uygulama ya da uygulamayı değerlendirme yoluna gitmiştir. Zamanla, çeşitli ülkeler obeziteyle savaşta mali tedbirleri bir araç olarak benimseyerek obezite vergilerini hem caydırıcı hem de teşvik edici bir yöntem olarak kullanmaktadır (Sandalcı, 2019: 335).

Obezite Vergisinin Avantajları ve Dezavantajları

Obezite vergisi, yüksek kalorili ve besin değeri düşük gıdalara uygulanan bir vergi türüdür. Bu verginin temel amacı, sağlıklı beslenme alışkanlıklarını değiştirmek ve halkı daha sağlıklı gıda seçeneklerine yönlendirmektir. Ülkelerin bu vergiyi uygulamasının amacı fiyat artışlarının tüketici davranışları etkileyerek insanların yeme içme davranışlarını değiştirmektir. Bu nedenle, obezite vergisi yoluyla sağlıklı gıdaların fiyatlarının artırılması, tüketicilerin daha sağlıklı alternatifleri tercih etmelerini teşvik edebilir (Ayas ve Saruç (a), 2017: 17-18).

Obezite vergisi, aynı zamanda kamu sağlığına yatırım yapılması için önemli bir gelir kaynağı sağlar. Toplanan vergiler, obezite ile mücadele programlarına, beslenme eğitimine ve fiziksel aktivite projelerine finansman sağlamak için kullanılabilir. Bu, obeziteyle mücadelede bütüncül bir yaklaşımın

parçası olarak görülmelidir (Yeşiltaş ve Gül, 2021: 151). Obezite vergisi hem kamu geliri sağlayıp hem de toplumdaki obeziteyi azaltarak toplum sağlığının gelişmesine katkı verecektir (Gezgin, 2017: 22).

Ayrıca, obezite vergisinin yol açtığı yüksek fiyatlar, kişileri bu probleme karşı çareler aramaya yönlendirecektir. Bu durum, özellikle insanların kendi gıdalarını üretmelerine yönelik bir motivasyon sağlayacaktır (Clarke ve McKenzie, 2007: 38). Doğal üretilen tarım ve hayvancılık ürünlerine talebin artması üretimi de teşvik edecektir. Bu sebeple sağlıklı gıda üretimine yönelik işgücünde artışa sebebiyet verebilir (Çabuk, 2019: 75).

Ancak, obezite vergisi uygulamaları tartışmalara da neden olmaktadır. Eleştiriler, bu tür vergilerin düşük gelirli aileleri orantısız bir şekilde etkileyebileceğini ve temel gıda ürünlerine erişimde adaletsizliklere yol açabileceğini öne sürmektedir. Bu nedenle, obezite vergisinin etkinliği ve adaletli uygulanması, verginin tasarımı ve uygulanmasında dikkatle ele alınması gereken önemli faktörlerdir (Yayla, 2020: 89-90).

Özellikle şeker içeren çikolatalar, gazlı içecekler gibi bağımlılık yapıcı ve mutluluk hormonu serbest bırakan yiyecekler obeziteye yol açar. Bu tür yiyeceklerden uzak durmak kişiler için oldukça zor olabilir. Vergi artışları bu sorunu çözmekte beklenen etkiyi gösteremeyebilir. Dahası, belirlenen yiyeceklerin piyasada yasal olmayan yöntemlerle üretilmesi kaçak ekonomiyi besleyebilir. Üretimdeki kısıtlamalar nedeniyle şirketler, üretimdeki düşüşe yanıt olarak işçi sayısında azalmaya gitmek zorunda kalabilir. Bu durum, işsizlik problemini de beraberinde getirebilir. Daha düşük gelir gruplarının gelirlerinin büyük bir kısmını gıda harcamalarına ayırması, vergilerin en çok bu grupları olumsuz etkilemesine sebep olabilir. Vergilerin geriye dönük olumsuz etkiler yaratabileceği düşünülebilir (Özkan ve Güzel, 2018: 698).

Obezite Vergisi Uygulama Yöntemleri

Obezite ile mücadele amacıyla uygulanan vergiler, tüketicilerin alım gücünü doğrudan etkileyerek ürün fiyatlarında önemli oranda değişiklikler meydana getirir. Bu fiyat düzenlemeleri esnasında, hangi yiyeceklerin vergilendirileceği ve elde edilen gelirlerin nasıl kullanılacağı kritik öneme sahiptir. Vergiler, üretim sürecinde belirlense de son tüketiciye yansıtılan maliyetler aracılığıyla etkisini gösterir. Aynı zamanda, gıda kategorilerinin net bir şekilde sınıflandırılması ve özellikle obeziteye yol açan ürünler üzerine vergilerin odaklanması, hedeflenen sağlık hedeflerine ulaşmada yardımcı olacaktır (Çabuk, 2019: 63).

Vergi uygulama teknikleri, verginin hangi temeller üzerinden ne biçimde ve ne miktarlarda alınacağını belirler. Bu çerçevede, obezite önleme amacıyla bazı gıdaların vergilendirilmesi sürecinde değişik yöntemler tercih edilmektedir. Bu yöntemler katma değer vergisi (KDV), diferansiyel vergileme,

düz oranlı vergileme ve seçici fiyat yaklaşımıdır (Doğan ve Kabayel, 2017: 66).

Katma değer vergisi yöntemi, obeziteye yol açan ürünlere KDV uygulanması veya bu ürünlerin KDV oranlarının yükseltilmesi yoluyla obezitenin azaltılmasını hedefler. Bu yaklaşım, çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilerek ve pratikte uygulanabilirliği sayesinde hükümetlerin bu yolu tercih etmektedirler (Yavan ve Sarı, 2015: 97).

Diferansiyel vergi uygulaması, toplumsal ek maliyetler yaratan ürünlere vergi ekleyerek, bu ürünlerin maliyetlerini görece bir şekilde ayarlamayı amaçlar (Altay, 2017: 68). Diferansiyel vergilendirme, sağlıklı ve sağlıklı olmayan yiyecekler arasında bir ayırım yapılmasına imkân sağlar. Aynı zamanda, hangi ürünler üzerine vergi uygulanması gerektiğini belirginleştirir. Bu vergilendirme yöntemi, özellikle sağlıklı kabul edilen belirli ürün gruplarına odaklanır; mesela, meyve suyu dışındaki şekerli içecekler veya atıştırmalıklar gibi. Bu tür ürünler üzerinden alınan vergiler, insanların bu tür gıdaları satın alıp tüketmelerini sınırlayıcı bir etkiye sahip olabilir (Gökbunar vd., 2015: 593).

Düz oran vergi uygulaması, sağlıklı besinlerin üzerine uygulanan düz oranlı vergilerin, bu tür gıdaların tüketim oranlarını düşüreceği varsayımına dayanır. Bu besinler üzerine getirilen her vergi, tüketimlerini azaltıcı bir etkiye sahip olacak. Eğer besinlerin fiyatlarına duyarlılık yüksekse, vergilendirme ile yükselen fiyatlar, bu besinlerin tüketiminde bir düşüşe sebep olur. Düz oranlı vergilendirme hem uygulanış kolaylığı hem de mali açıdan avantaj sağlar. Ancak, bu uygulama tüm gıda ürünlerine genişletildiğinde, farklı gelir düzeylerindeki insanlar arasında eşitsizlik yaratabilir ve sağlıklı gıdaların fiyatlarının artmasıyla arzu edilen etkiyi tam olarak gerçekleştiremeyebilir (Sandalcı ve Tuncer, 2018: 747).

Seçici fiyat yaklaşımı yöntemi, besinlerin içeriğine odaklanır. Vergilenecek besinlerin sağlık açısından zararlı olması ve hiçbir sağlık faydası sunmaması gerekmektedir. Örneğin, bir gıda ürününün içinde yüksek miktarda yağ ve şeker barındırması, bu ürünün vergilendirilmesini zorunlu kılar. Fiyat artışları, tüketici alışkanlıklarını değiştirerek sağlık üzerinde olumlu bir etki yaratabilmektedir. Ancak, sağlık açısından yararlı sayılan ancak yüksek yağ içeriğine sahip süt gibi ürünlerin de vergilendirme alanına girmesi, bu yaklaşımın dezavantajlarından biridir. En büyük problem, hangi yiyeceklerin vergilendirileceğinin belirlenmesindeki zorluklardır. Çeşitli gıda ürünlerinin bolluğu, seçimi karmaşıklarını sağlamaktadır. Ayrıca, şirketler vergi yükümlülüklerinden kaçınmak amacıyla ürün içeriklerinde kolayca değişiklik yapabilirler (Gökbunar vd., 2015: 594).

Obezite Vergisi Uygulan Ülke Örnekleri

Obeziteyle mücadele, son dönemlerde küresel bir sorun haline gelmiş ve bu bağlamda birçok ülke, obezitenin artışını engellemek amacıyla çeşitli

vergi uygulamalarını hayata geçirmiştir. Bu vergiler, genellikle sağlıksız besinlerin tüketimini azaltmayı hedefleyerek, dolaylı bir şekilde obeziteye karşı bir önlem olarak değerlendirilir. Her ne kadar bazı ülkelerde bu uygulamalar “obezite vergisi” olarak adlandırılmasa da sağlıksız yiyecek ve içecekler üzerinden alınan vergiler, obeziteyle savaşta benzer bir yaklaşımı temsil eder. Bu kapsamda, dünya genelinde obezite vergilerinin uygulandığı ülkelere dair örnekler sunulacaktır (Çabuk, 2019: 81).

ABD’de Obezite Vergileri

Amerika Birleşik Devletleri’nde, 34 eyalet ve Washington D.C., şeker içeren içecekleri kapsayan besin maddeleri üzerinden vergilendirme yapmaktadır. Bu eyaletler arasında özellikle 23’ü, şekerli içecekleri doğrudan hedef alarak obeziteyle mücadele amaçlı vergileri hayata geçirmiştir (Çabuk, 2019: 81).

Tablo 1: ABD’de Obezite Vergileri Uygulamaları

Eyalet	Vergilendirilen Madde	İçecek Tipi	Vergi Türü/Miktarı	Vergilendirilen Varlık
Alabama	Şişeler, şekerler ve kutular	Soda, gazlı, şekerli, aromalı içecekler, meyve suları, Karbonatlı ve alkolsüz içecekler	16 şişeden küçük miktarlar için Ülke ve eyalet için 40\$, Yıllık 2,5\$ perakendeci vergisi	Üretici Firma Perakendeci Toptancı
Arkansas	Şişelenen ve şurup benzeri ürünler Şurup	Alkolsüz içecekler	0,21\$/galon 2.00\$/galon	Üretici Firma Toptancı, Dağıtıcı ve Perakendeci
Rhode Adası	Satılan içecek kapları	Gazlı içecekler, Soda, mineralli su	0,04\$/ kap (yeniden kullanılabilir kaplar için geçerli değildir)	Toptancı
Tennessee	Şişeler	Şişelenmiş şekerli içecekler, alkolsüz içecekler	Brüt gelirin %1.9’u	Üretici Firma Perakendeci, İthalatçı, Dağıtıcı
Virginia	Şişe	Gazlı içecekler	Vergi miktarı brüt geliri 100.000\$ altında olanlara 50\$’da	Toptancı, Dağıtıcı
Washington	Şurup	Gazlı içecek	1 \$/galon	Toptancı, Perakendeci
Batı Virginia	Şişe	Cam, kutu veya diğer kaplarda bulunan gazlı alkolsüz içecekler.	0.01\$/16,9 ons ya da her yarım litre için 0,80\$ / galon	Üretici Firma Toptancı, Dağıtıcı, Perakendeci, İthalatçı

Baltimore şehri	İçecek kapları	Doğal olmayan meyve suları, şekerli çaylar, sodalı sular, mineralli sular, kolalı içecekler	Yeniden kullanılmayan kaplar	Dağıtıcı
Chicago Şehri	Şekerli içecekler Çeşme tipi içecekler	%50'nin altında meyve suyu içeren ve süt ürünü içeren içecekler, şekerli çaylar,	Brüt gelirin 0,03\$ İçecek fiyatının %9'u	Perakendeciler Alkolsüz içecekler satan perakendeciler

Kaynak: Chriqui vd., 2013: 412-414.

Yukarıdaki tabloda ABD’de çeşitli eyaletlerde uygulanan obezite vergileri yer almıştır. ABD’de, birçok eyalette şeker bazlı içecekler üzerinden alınan vergiler mevcuttur, ancak bu vergilerin miktarları genellikle düşük kalmaktadır. Düşük vergi oranlarının, tüketimi azaltıcı bir etki yaratması beklenenden az olabilir, bu da obezitenin önlenmesinde etkili bir yöntem olmayabilir. Vergi alınan hedef gruplar, üretimden dağıtıma kadar çeşitli aşamaları içerebilir; bazı durumlarda ise yalnızca belirli dağıtımcılar vergilendirilebilmektedir. Örneğin, Baltimore’da vergi yalnızca dağıtım aşamasında uygulanırken, Rhode Island’da ise toptancılar vergiye tabidir. Vergi kapsamına alınan ürünler açısından Alabama, Tennessee, Virginia ve West Virginia gibi eyaletler, şişelenmiş ürünleri hedef almıştır. Çoğunlukla, gazlı ve şeker içerikli içecekler vergilendirilmiştir. ABD’de obezite ile mücadele için uygulanan vergi stratejileri, ülkenin federal yapısı gereği eyaletten eyalete değişiklik göstermektedir. Eyaletler, ekonomik koşullarına göre vergilendirme oranları ve yöntemlerini belirleme özgürlüğüne sahiptirler ve bazıları vergilendirme uygulamasını gerekli görmeyebilir (Çabuk, 2019: 87).

Danimarka’da Obezite Vergileri

Danimarka’da obezite vergileri kapsamında ürünlerin yağ ve şeker oranları dayalı yağ ve şeker vergisi alınmaktadır. Danimarka’da, obezite vergisi olarak ürünlerin yağ içeriği baz alınarak uygulanan bir vergi uygulaması mevcuttur. Bu uygulamada, ürünlerde bulunan yağ miktarına göre vergilendirme yapar. Mesela, bütün tavuk ile tavuk göğsü arasında vergilendirme açısından bir ayırım mevcuttur. Bütün tavuklar, içerdikleri yağ miktarı nedeniyle vergiye tabi tutulurken, düşük yağ oranına (%1 gibi) sahip olan tavuk göğsü vergilendirme dışı bırakılmaktadır. Ürünlerin yağ içeriği vergilendirme kararında kilit bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda, Danimarka’ya ithal edilen ürünler de benzer şekilde yağ vergisine tabidir (Alemanno ve Carreno 2013: 102-108).

Danimarka'da, gıda ürünlerindeki şeker miktarına göre uygulanan bir şeker vergisi mevcuttur. Bu vergi, çikolata ve tatlı ürünler için her kilogram için 3,57 Euro, alkolsüz içecekler için ise her litre başına 0,22 Euro olarak ayarlanmıştır. 2012 yılından itibaren Danimarka'da faaliyet gösteren büyük pastacılık şirketi Cloetta, şeker vergisinin getirilmesiyle birlikte satışlarında düşüş yaşandığını belirtmiştir. Danimarka'daki bu vergilendirme politikalarının etkisiyle, insanlar aldıkları gıda miktarını kısımaya başlamış, daha küçük porsiyonlar tercih etmeye yönelmiş veya daha uygun fiyatlı şekerli ürünleri İsveç ve Almanya gibi ülkelerden getirtmeye başlamışlardır (Nieburg, 2013).

Meksika'da Obezite Vergileri

Meksika ABD'den sonra dünyada en fazla obez oranına (%36) sahip ülkedir (Simancas, 2023). Meksika'da obezite ve diyabet vakalarının artmasıyla birlikte şekerli içecek tüketimi de yükseldi. Bu sağlık sorunlarıyla mücadele etmek için, şekerli içecek tüketimini azaltmayı hedefleyen bir önlem alındı. 2013 Eylül'ünde önerilen şekerli içecek vergisi, 1 Ocak 2014'te yürürlüğe girdi. Bu vergi, süt ürünleri ve alkol dışındaki şeker içeren içecekler için litre başına 1 peso olarak uygulandı. Bu vergi, şekerli içecek fiyatlarını yaklaşık %10 artırdı. Ayrıca, bazı ürünler için katma değer vergisi de arttırıldı. Bu ürünler arasında atıştırmalıklar, çikolata, şekerlemeler, muhallebi ve turta, meyve reçeli, hamur işleri, dondurma, fındık ve fıstık ezmesi, tahıl bazlı ürünler bulunuyordu. Vergiden muaf tutulan ürünler ise sakızlar, süt ürünleri, kabuklu ve doğal yer fıstığı, diğer doğal fındık çeşitleri, diyet sodalar ve yapay tatlandırıcılar oldu (Salcido, 2014: 1).

Sanchez-Romero vd. (2016:3) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, Meksika'da şekerli içecekler üzerinde uygulanan verginin fiyatlarını %10 artırdığında, 35-94 yaş aralığındaki yetişkinlerde 10 yıl içinde 189.300 diyabet vakasının, 20.400 felç ve kalp krizi vakasının, 18.900 potansiyel ölümün önlenebileceği bulunmuştur.

Belçika'da Obezite Vergileri

Belçika'da 15 yaş üstü her beş kişiden biri günde en az bir kez şekerle tatlandırılmış meşrubat içmektedir ve bu rakam Avrupa Birliği ülkeleri arasında en yüksek orandır (Walker, 2021). Tüm dünyada olduğu gibi Belçika'da obezite artmaktadır. Bu sebeple 2016 yılının ocak ayında, obeziteyle mücadele etmek amacıyla şekerli içecekler üzerinde litre başına 3 sent vergi uygulamaya başladı. Bu vergi, şeker içermeyen diyet içeceklerini de kapsıyor. Ancak, bu durum halkın tepkisine neden oldu çünkü verginin obeziteyi azaltmak amacıyla değil, gelir elde etmek için alındığı düşünüldü. Belçika Sağlık Bakanını Maggie de Block, içeceklerin kategorilere ayrılmasının zor olduğunu belirterek eleştirilere yanıt verdi (Ayas ve Saruç (b), 2017: 75).

Böyle bir verginin amacı insanların daha sağlıklı beslenmesini sağlamak ve böylece aşırı kilolu veya obez insan sayısındaki artışı durdurmaktır, ancak Flaman Sağlıklı Yaşam Enstitüsü'ne (Flemish Institute for Healthy Living) göre bu vergi çok düşüktür ve sonuç olarak davranışlarda bir değişiklik yaratmamaktadır (Walker, 2021).

Fransa'da Obezite Vergileri

Fransa'da en fazla obezite artan ülkelerden biridir. Bu sebeple Fransız devleti 2011'de şeker içeren içecekler için vergi getireceğini duyurmuştur. 1 Ocak, 2012'den itibaren, gazlı içecekler, aromalı su ve şeker eklenmiş meyve suları da dahil olmak üzere tüm şekerli içecekler için her 100 litre başına 7 Euro vergi uygulanmıştır (Ayas ve Saruç (b), 2017: 73). Bu vergi uygulaması, sadece eklenmiş şeker içeren içecekleri değil, aynı zamanda yapay tatlandırıcılar içeren içecekleri de içermiştir. Bu vergiden etkilenenler, bu tür içecekleri üreten veya ithal eden şirketlerdir (Gergerlioğlu, 2016: 156).

2018 yılında Fransa hükümeti şekerli içecekler için yasayı değiştirdi ve verginin ilk tasarımı çeşitli değişiklikler yapıldı. Oran, eklenen şeker içeriğine bağlı olarak (litre başına 0-03€'dan 0-24€'ya kadar) kademeli bir sistemle sabit olmaktan çıkıp kademeli hale geldi. Tipik bir şekerle tatlandırılmış soda için bu değişiklik önemli bir artışı temsil ediyordu (litre başına 12 g ilave şeker içeren içecekler için vergi iki katına çıkıyordu). Revizyon ayrıca, verginin ilk versiyonundan farklı olarak, kullanılan tatlandırıcının türüne bağlı olarak farklı vergi oranlarının uygulanmasıyla şekerle tatlandırılmış içecekleri yapay tatlandırıcılarla tatlandırılmış içeceklerden ayırdı (Sarda vd., 2022: 3241).

Macaristan'da Obezite Vergileri

2011'de Macaristan, halk sağlığını desteklemek amacıyla "Halk Sağlığı Ürün Vergisi" adı altında bir vergi getirdi. Bu vergi, sağlıksız gıda ürünlerine ek vergiler getirerek uygulandı. Macaristan Sağlık Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Dünya Sağlık Örgütü'nün iş birliğiyle başlatılan bu uygulama, bir dizi hedefi içeriyordu. Bunlar arasında, halkın sağlıklı ürünlere yönelmesini teşvik etmek, vergi gelirlerini kamu sağlık hizmetlerine tahsis etmek ve üreticilerin sağlıklı ürünler üretme eğilimlerini artırmak yer alıyordu. Ayrıca, bu verginin sağlık maliyetlerini dengelemeye katkıda bulunabileceği ve üreticilerin tercihlerini sağlıklı ürünler üretme yönünde motive edebileceği düşünüldü (Gergerlioğlu, 2016: 155).

Hamburger vergisi, cips vergisi, yağ vergisi gibi adlarla anılan vergi, şekerli içeceklerden, enerji içeceklerinden, paketlenmiş şekerli ürünlerden, tuzlu atıştırılmalıklardan ve yemek soslarından tahsil edilmektedir. Bu tür ürünlere 10 forint vergi uygulanmaktadır. Vergi sonrası tüketim etkileri incelendiğinde, vergiden bir yıl sonra tüketicilerin bu ürünleri yaklaşık %25-35

oranında daha az tükettikleri gözlemlenmiştir. Aynı şekilde, vergilendirilen ürünlerin satışlarında %27'lik bir azalma belirlenmiştir (Ayas ve Saruç (b), 2017: 75).

Finlandiya'da Obezite Vergileri

Finlandiya'da 1926 yılından bu yana tatlılardan vergi alınmaktadır. Vergi 1999 yılında kaldırıldıktan sonra 2011 yılında yeniden uygulamaya konmuştur. Daha önce şekerleme ve çikolata vergiden etkilenirken, şimdi dondurma da vergiden etkilenmektedir. Buna ek olarak, Finliler 1946'da getirilen ve 2011'de tatlı vergisiyle birleştirilen bir içecek vergisine sahiptir (Thiele ve Roosen, 2018: 179).

İçeceklerden alınan vergi 2011 yılına kadar tüm içecekler için litre başına 0,045 € idi. Bu vergi daha sonra birkaç kez artırılmış olup şu anda tatlandırıcı bazlı içecekler ve maden suyu için litre başına 0,11 €, tatlandırılmış içecekler için ise 0,22 €'dur. Çikolata, şekerleme ve dondurma üzerindeki vergi 2011 yılında kg başına 0,75 € iken bir yıl sonra 0,95 €'ya yükseltilmiştir (Thiele ve Roosen, 2018: 179-180).

Hindistan'da Obezite Vergileri

Hindistan, diğer ülkelerde olduğu gibi artan bir obezite sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. 2015-2016 yıllarında yapılan bir ulusal ankete göre, ülkenin nüfusunun aşırı kilolu veya obez olan yüzdesi erkeklerde %18,9 ve kadınlarda %20,7 idi. Hindistan'ın üst sıralarda yer alan zenginlik ve obezite oranlarına sahip güneybatı eyaleti Kerala'da, aynı ulusal anket sırasında erkeklerde aşırı kiloluluk oranı %28,5 ve kadınlarda %32,4'e ulaşmıştır (Agarwal, vd. 2023: 2).

Hindistan'ın Kerala eyaleti, 2016 yılında markalı restoranlarda satılan hamburger, pizza, taco ve çörekler için %14,5 oranında vergi zammı getirerek ülkede 'yağ vergisi' olarak adlandırılan uygulamayı başlatan ilk eyalet oldu. Bu politika, fast food zincirlerinin ilk kez şubeler açması ve yerel halkın gelecekteki gıdaları daha kolay erişilebilir 'abur cubur' ile değiştirmesi nedeniyle eyaletteki yeme alışkanlıklarında değişim göstermiştir (Tatum, 2021). Gujarat, yağ vergisini uygulayan ikinci eyalettir. Vergi oranı %14,5 olacak ve bu eylemden elde edilen gelir Gujarat eyaletindeki sağlık tesislerinin geliştirilmesine yatırılacaktır (Nair, 2023).

Diğer Ülkelerde Obezite Vergileri

Obeziteyle mücadele amacıyla vergi uygulaması benimseyen ülke sayısı giderek çoğalmaktadır. Birçok devlet, farklı yöntemlerle ve çeşitli kapsamlarda obezite vergilerini hayata geçirmiştir (Saruç, 2015: 111). Aşağıdaki tabloda da obezite vergisi uygulayan diğer ülkeleri ve vergi uygulama biçimleri yer almıştır.

Tablo 2: Diğer Ülkelerde Obezite Vergileri

Ülkeler	Vergi Uygulama Biçimleri
Cezayir	Alkolsüz içeceklerde %0,5 oranında vergi
Bahreyn, Katar, BAE ve G. Arabistan	Bölgesel anlaşma: <ul style="list-style-type: none"> Alkolsüz içecekler: Perakende satış fiyatının %50'si¹ vergi Enerji içecekleri: Perakende satış fiyatının %100'ü¹ vergi
Barbados	Şekerli içecekler: Üretim maliyetlerinin veya CIF (mal bedeli + sigorta bedeli + navlun ücreti toplamından oluşmaktadır) değerinin %10'u vergi
Benin	Alkolsüz içecekler: Fabrika çıkış fiyatının veya CIF değerinin %7'si Alkolsüz enerji içecekleri: Fabrika çıkış fiyatının veya CIF değerinin %10'u vergi
Burkina Faso	Alkolsüz içecekler: Fabrika çıkış fiyatının veya CIF değerinin %10'u vergi
Kamboçya	Bazı gazlı ve benzeri alkolsüz içeceklerde %10 oranı vergi
Kamerun	Gazlı içecekler, ithal maden suyu, meyve suları: Fabrika çıkış fiyatının veya CIF değerinin %25'i ve KDV hariç tüm geçerli vergiler
Orta Afrika Cumhuriyeti	Alkolsüz içecekler: Fabrika çıkış fiyatının veya CIF değerinin %10'u vergi
Çad	Şişelenmiş su, gazlı veya tatlı içecekler: Fabrika çıkış fiyatının veya CIF değerinin %5'i vergi
Şili	100 ml'de 6,25 g'dan fazla şeker içeren içecekler: %18 vergi 100 ml'de 6,25 g'dan az şeker içeren içecekler: %10 vergi
Kongo Demokratik Cumhuriyeti	Şişelenmiş su (gazlı veya gazsız): Referans fiyatın %10'u vergi Limonata ve diğer tatlı içecekler: Referans fiyatın %5'i vergi Kimyasal koruyucu içeren meyve suları: Referans fiyatın %5'i vergi Kimyasal koruyucular ve diğer maddeler içeren meyve suları: Referans fiyatın %10'u vergi
Fildişi Sahili	Alkolsüz içecekler: %25 artırılarak KDV hariç tüm vergiler dahil fabrika çıkış fiyatının veya CIF değerinin %14'ü vergi
Hırvatistan ^{2, 3}	Litre başına 0.533 euro (market perakende fiyatının % ±50'si) vergi
Dominika	Alkolsüz içecekler (meyve suları hariç): %10 vergi
Ekvator Ginesi	Alkolsüz içecekler (meyve suları hariç): %20 vergi
Fiji	Şekerli ve gazlı içecekler ise litre başına 35 sent vergi
Finlandiya	Litre başına 0,22 euro (market perakende satış fiyatının %±17'si) vergi
Gabon	Alkolsüz içecekler: Fabrika çıkış fiyatının veya CIF değerinin %5'i vergi
Kiribati	Meyve veya sebze suları hariç şeker, şekerleme, kakao ve şekerli içecekler için %20-55 vergi
Laos	Alkolsüz içecekler: %5-10 vergi
Letonya ²	Litre başına 0.074 euro (market perakende satış fiyatının %±10'u) vergi
Mali	Alkolsüz içecekler: Fabrika çıkış fiyatının veya CIF değerinin %12'si
Peru	100 ml'de 6 g'dan az şeker içeren içecekler: %17 100 ml'de 6 g'dan fazla şeker içeren içecekler: %25'i vergi
Filipinler	Kalorili veya kalorisiz tatlandırıcılarla tatlandırılmış içecekler: litre başına 6,00 peso vergi ve yüksek fruktozlu mısır şurubu ile tatlandırılmış içecekler: litre başına 12,00 peso vergi
Ruanda	Alkolsüz içecekler: Fabrika çıkış fiyatının veya CIF değerinin %39'u vergi

Samoa	0.51 talas alkolsüz içeceklerin litresi başına vergi
Senegal	Alkolsüz içecekler ve meyve suları: Fabrika çıkış fiyatının veya CIF değerinin %5'i vergi
Güney Afrika	100 ml'de 4 gramı aşan şeker içeriğinin gramı başına 0,0221 rand miktarında vergisi.
Tacikistan	Alkolsüz içecekler: Litre başına 0,03 avro vergi
Tayland	Alkolsüz içecekler: Şeker içeriğine bağlı olarak belirli bir oranda %14 vergi
Togo	Alkolsüz içecekler: Fabrika çıkış fiyatının veya CIF değerinin %2'si vergi
Uganda	Alkolsüz içecekler: Fabrika çıkış fiyatının maksimum %12'si veya litre başına 200 şilin Meyve suları: Fabrika çıkış fiyatının maksimum %13'ü veya litre başına 300 şilin

Kaynak: Petit, vd., (2021). How to Apply Excise Taxes to Fight Obesity. IMF How To Notes, 2021(008), 10, <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/061/2021/008/article-A001-en.xml>

¹*Tüccarlar ve vergi idaresi arasındaki karşılıklı anlaşmaya dayalı perakende satış fiyatları*

²*100 Kg başına*

³*Gelir, kahve üzerindeki özel tüketim vergisini içerir*

Obezite vergi uygulamaları ülkelerdeki obez olan insan sayısının artmasıyla birlikte artmıştır. Hem gelişmekte hem de gelişmiş devletlerde obezite vergi uygulaması uygulanmaktadır. Ülkelerin obezite vergisi uygulama yönteminde genellikle diferansiyel vergi uygulaması ve seçici fiyat yaklaşımını uygulamıştır. Özellikle şeker bazlı ürünler vergiye tabi olmuştur. Şeker bazlı ürünlerin fazla tüketimi diyabet ve obezite gibi birçok hastalığa sebep olabilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization) özellikle obezitenin ülkelerin sağlık harcamalarına olumsuz etkilemesi nedeniyle obezite vergisini uygulamayan ülkelerde de bu uygulamanın başlatılacağını öngörmektedir (World Health Organization, 2017).

Sonuç

Obezite vergisi, modern dünyanın karşı karşıya olduğu obeziteyle mücadelede etkili bir araç olarak ön plana çıkmaktadır. Bu verginin temel amacı, yüksek kalorili ve besin değeri düşük gıdalara olan talebi azaltarak, halk sağlığını iyileştirmek ve sağlık harcamalarını düşürmektir. Vergi gelirlerinin sağlık eğitimi, kamusal beslenme programları ve fiziksel aktivite projeleri gibi sağlıklı yaşamı teşvik eden inisiyatlara yönlendirilmesi, bu politikanın etkinliğini artırabilir.

Ancak, obezite vergisine yönelik olarak, bu verginin etkinliği, adil olup olmadığı ve uygulanabilirliği konusunda farklı görüşler devam etmektedir. Eleştiriler, genellikle düşük gelirli bireyler üzerinde oluşturduğu orantısız yük, sağlıksız gıdaların net bir şekilde tanımlanamaması ve tüketici alışkanlıklarını değiştirmede yetersiz kalabileceği gibi konulara odaklanmaktadır.

Bu nedenle, obezite vergisinin başarısının, bu verginin yalnızca bir parçası olduğu geniş kapsamlı halk sağlığı ve beslenme politikalarının bir bütün olarak ele alınmasıyla mümkün olacağı anlaşılmaktadır.

Ülkelerde obezite olan insan sayısı arttıkça farklı obezite vergi uygulamaları gelebilir. Özellikle kalori odaklı bir yaklaşım olabilir. Bu çalışma obezite vergisine yönelik ülkelerin uygulamaları değıştikçe güncellenebilir.

KAYNAKÇA

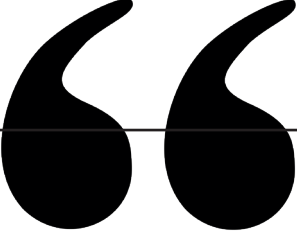
- Agarwal S, Ghosh P, Zhan C. Association Between a State-Level Fat Tax and Fast Food Purchases. *JAMA Network Open*. 2023;6(10), 1-9. doi:10.1001/jamanetworkopen.2023.37983.
- Alemanno, A., Carreno, I. (2013). ‘Fat taxes’ in Europe – A Legal and Policy Analysis under EU and WTO Law., *European Food and Feed Law Review*, 2/2013, 97-112.
- Altay, A. (2017). *Kamu Maliyesi Teorisi, Gelişimi, Kapsamı*. 3. Baskı, No:68, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ayas, I. ve Saruç, T. (a) (2017). Obezite Vergisi Üzerine Teorik İnceleme. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 61. Seri, 1-23.
- Ayas, I. ve Saruç, T. (b) (2017). Obezite Vergisi Ülke Uygulamaları. *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 69-82.
- Brownell, K. D., Farley, T., Willett, W. C., Popkin, B. M., Chaloupka, F. J., Thompson, J. W., Ludwig, D. S. (2009). “The Public Health and Economic Benefits of Taxing Sugar-Sweetened Beverages” *New England Journal of Medicine*, 361(16), 1599–1605.
- Chriqui, J., Chaloupka, F., Powell, L., Eidson, S. (2013). A Typology Of Beverage Taxation: Multiple Approaches For Obesity Prevention And Obesity Prevention-Related Revenue Generation. *Journal of Public Health Policy*, 34(3): 403–423.
- Clarke, D., McKenzie, T. (2007). Legislative Interventions To Prevent And Decrease Obesity In Pasific Island Countries. *Report prepared for WHO Western Pacific Regional Office*.
- Çabuk, Z. (2019). Vergi Politikası Aracı Olarak Obezite Vergisi: OECD Ülke Örnekleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, A. ve Kabayel, M. (2017). Dünya Uygulamaları Perspektifinde Obezite Vergilerinin Uygulanabilirliği, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(5), 64-71.
- Engber, D. (2009). Let Them Drink Water! What A Fat Tax Really Means For America. *Slate*, Yayın Tarihi: 21.09.2009, <https://slate.com/technology/2009/09/what-a-fat-tax-really-means-for-america.html> , (Erişim Tarihi: 12.03.2024).
- Gergerlioğlu, U. (2016). Bazı OECD Ülkeleri Bağlamında Obezite Vergilerinin Değerlendirilmesi, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 149-166.
- Gezgin, T. (2017). Obezite Vergisinin Toplumsal Kabul Edilebilirliği. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Gökbunar, R. , Doğan, A. , Utkuseven, A. (2015). Obezite İle Mücadelede Bir Kamu Politikası Aracı Olarak Vergilerin Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi*,

22(2), 581-602.

- Nair, B. K. (2023). Will Fat Tax make us Thin in India: An Analysis. Yayın Tarihi:04.12.2023. *Taxscan*, <https://www.taxscan.in/will-fat-tax-make-us-thin-in-india-an-analysis/349385/#:~:text=The%20Indian%20Scenario&text=The%20fat%20tax%20was%20an,brand%20name%20or%20registered%20trademark> (Erişim Tarihi: 12.03.2024).
- Nieburg, O. (2013). Very Difficult To Be a Danish Food Producer Under Sugar Tax System, (Yayın Tarihi: 18.02.2013), <https://www.foodnavigator.com/Article/2013/02/18/Sugar-tax-in-Denmark-a-burden-for-food-and-drink-firms> (Erişim Tarihi: 14.03.2024).
- Özkan, E. ve Güzel, S. (2018). Türkiye'deki Özel Tüketim Vergisinin Obezite İle Mücadelede Kullanılabilirliği. Atatürk Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(Özel Sayı), 693-705.
- Petit, P., Mansour, M., & Wingender, P. (2021). How to Apply Excise Taxes to Fight Obesity. *IMF How To Notes*, 2021(008), 1-11, Retrieved Mar 21, 2024, from <https://doi.org/10.5089/9781513585697.061.A001>
- Salcido, V. (2014). The Junk Food Tax in Mexico, *Global Agricultural Network*. Yayın Tarihi: 04.09.2014. http://gain.fas.usda.gov/Recent%20GAIN%20Publications/Mexican%20Junk%20Food%20Tax_Mexico%20ATO_Mexico_4-9-2014.pdf (Erişim Tarihi: 14.03.2024).
- Sanchez-Romero L. M., Penko, J., Coxson, P. G., Fernandez, A., Mason, A., Moran, A.E., Avilla-Burgos, L., Odden, M., Barquera S., Bibbins-Domingo, K. 2016. Projected Impact of Mexico's Sugar-Sweetened Beverage Tax Policy on Diabetes and Cardiovascular Disease: A Modeling Study, *Plos Medicine*, 13(11): e1002158. doi:10.1371/journal.pmed.1002158.
- Sandalcı, U. ve Tuncer, G. (2018). "Obezite Vergisi Teorisine İlişkin Bir İnceleme", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.4, ss.742-764.
- Sandalcı, U. (2019). Obezite Vergisine İlişkin Nitel Bir Araştırma, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15(3), 333-350.
- Sarda B, Debras C, Chazelas E, Péneau S, Le Bodo Y, Hercberg S, Touvier M ve Julia C. (2022). Public Perception Of The Tax On Sweetened Beverages In France. *Public Health Nutr.* 25(11), 3240-3251. doi: 10.1017/S1368980022001665. Epub 2022 Aug 9. PMID: 35942709; PMCID: PMC9991787.
- Saruç, N. (2015). Obezite Ekonomisi: Kamu Politikaları-Obezite Vergileri. No:41, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Simancas, J. V. (2023). Mexico Has The Second-highest Obesity Rate In The OECD. *El Pais*, Yayın Tarihi: 08.11.2023, <https://english.elpais.com/health/2023-11-08/mexico-has-the-second-highest-obesity-rate-in-the-oecd.html#> (Erişim Tarihi:18.03.2024).
- Tatum, M. (2021). Junk Food Taxes: Which Countries Tried Them And Did They Work?. Yayın Tarihi: 09.07.2021. *The Grocer*, <https://www.thegrocer.co.uk/health/junk->

food-taxes-which-countries-tried-them-and-did-they-work/657803.article (Erişim Tarihi:18.03.2024).

- Timmins, K. (2011). “On With The Pennies, Off With The Pounds? The Use Of Taxation Policies in Obesity Prevention”, *Perspectives in Public Health*, Royal Society for Public Health, C.131, S.41, ss.155–157.
- Walker, L. (2021). Belgium Is EU Leader When It Comes To Consuming Sugary Drinks. *The Brussel Times*, Yayın Tarihi: 02.08.2021, <https://www.brusselstimes.com/179934/belgium-is-eu-leader-when-it-comes-to-consuming-sugary-drinks> (Erişim Tarihi: 14.03.2024).
- Thiele, S., Roosen, J. (2018). Obesity, Fat Taxes and Their Effects on Consumers. In: Bremmers, H., Purnhagen, K. (eds) *Regulating and Managing Food Safety in the EU. Economic Analysis of Law in European Legal Scholarship*, vol 6. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-77045-1_9.
- World Health Organization, (2017). Taxes On Sugar Drinks: Why Do It?, <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/260253/WHO-NMH-PND-16.5Rev.1-eng.pdf> (Erişim Tarihi: 28.03.2024).
- Yavan S, Sarı E (2015). Yeni Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Obezite Vergisi ve Örnek Ülke Uygulamaları. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 52(606), 89-102.
- Yayla, H. (2020). Obeziteyi Önlemede Obezite Vergilerinin Potansiyel Rolü: İstanbul İli Örneği. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa.
- Yeşiltaş, A. ve Gül, İ. (2021). Bir Sağlık Politika Uygulaması Olarak Obezite Vergisine İlişkin Toplumun Görüşleri. *Sağlık ve Toplum*, 31(1), 149-158.

Bölüm 4

KATILIMCI DEMOKRASİ KRİZİ, KATILIMCI BÜTÇE : KENT KONSEYLERİ VE TOPLUMSAL FARKINDALIK¹

İsmail GÜNEŞ²

1 Bu çalışma III. Türkiye Kent Konseyleri Sempozyumunda “Katılımcı Bütçeleme: Kent Konseylerinin Rolü ne Olabilir? “Başlığı ile sunulmuş bildirinin devamı niteliğinde ve gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

2 Doç.Dr. Çukurova Üniversitesi, Türkiye E-Posta: ismailgunes@cu.edu.tr Orcid: 0000-0001-9048-9433

GİRİŞ

Demokratik toplumlarda karar sürecine halkın katılımı en önde gelen konulardandır Katılımcı bütçeleme, katılımcıların kamu kaynaklarının nasıl tahsis edilmesi ve dağıtılması gerektiğine ilişkin müzakerelere katıldığı demokratik bir karar alma yöntemidir. Halkın kamusal karar alma süreçlerine doğrudan katılımı yönetim anlayışının kapsayıcı, şeffaf ve hesap verebilir hale gelmesinin önemli araçlarından biridir. Katılımcı bütçe, daha canlı bir sivil toplumu teşvik edebilecek vatandaşları dahil etmek, eğitmek ve güçlendirmek için fırsatlar yaratır. Son 25 yılda katılımcı bütçelemeye olan ilginin artışı bunu göstermektedir. Tüm dünya’da temsili demokrasinin aksaklıklarının tartışılması ve katılımcılığın ön plana çıkarılması sonucunda özellikle yerel ve belediye yönetim düzeylerinde katılımcı bütçe yaygın destek kazanmıştır. Toplumsal talebin açıklanmasında halka doğrudan söz hakkı verilmesi, sürecin sivil toplum kuruluşlarının katılımını teşvik etmesi, insanların yerel düzeyde kamu harcamalarının önceliklerinin belirlenmesinde etkin rol almaları sosyal ve ekonomik açıdan memnun edici sonuçlar alınmasına neden olmuştur. Katılımcı bütçeleme, hükümetin verimsizliklerini ve yolsuzluğu azaltma potansiyeline sahip olan şeffaflığın desteklenmesine de yardımcı olur. Özellikle temsili demokrasinin eksiklerinin ve etkin olmadığı alanların tartışılması ile beraber özellikle yerel yönetimlerde katılımcı bütçeleme daha fazla önem kazanmıştır. Tüm dünyada Sivil Tolum Kuruluşları (STK) “Katılımcı Bütçeleme” sisteminin etkin bir şekilde uygulanmasında önemli roller oynamaktadır

Katılımcı Bütçeleme, maliye politikasını bürokrasinin etkinlik alanından kısmen çıkararak katılımcı müzakere araçlarıyla vatandaşları bütçe döngüsüne dahil eder. Acil gereksinimlerin belirlenmesi ve önceliklendirilmesi, onay için sunulacak bütçenin hazırlanmasına katkı konulması, bütçe onay sürecinin denetlenmesi, bütçe uygulamasının izlenmesi gibi aşamalarda katılımcı Bütçeleme, aşağıdan yukarıya bir yaklaşımı teşvik etmektedir.

Katılımcı Bütçeleme girişimleri, sivil toplum katılımının güçlü olduğu belediyelerde/şehirlerde daha başarılı olmuştur. Çalışmamızda öncelikle temsili demokrasinin yaşadığı sorunlar ve katılımcı demokrasinin yükselişi ve “Katılımcı Bütçeleme” kavramı ele alınmıştır. Daha sonra ise STK’nın en yoğun şekilde bir arada bulunduğu Kent Konseylerinin katılımcı bütçeleme sürecinde farkındalık yaratma rolü üzerinde duracağız.

Katılımcı bütçelemede, aktif yurttaş katılımını sağlamak için münazaralar, müzakereler ve fikir alışverişleri büyük önem taşır. Katılımcı Bütçeleme, bu müzakere süreçlerinde tüm sosyal grupların temsilini sağlamalıdır. Ayrıca, çok paydaşlı katılımı teşvik etmeli ve fikir birliği yoluyla karar alma unsurlarını benimsemelidir. Sivil toplum, katılımcı bütçe uygulamalarının etkili bir şekilde uygulanmasında önemli bir role sahiptir. Ülkemizde tabanda geniş katılımı arttıracak, Sivil alanı harekete geçirecek, dezavantajlı grupların sesini

duyurabilmesi için Kent Konseyleri önemli bir rol üstlenebilir.

Türkiye’de Kent Konseylerinin yasal altyapısında önemli eksikler bulunmakta ve tüzel kişiliğinin olmaması sakıncalar yaratmaktadır. Aynı şekilde tüm Dünyada kabul edilmiş önemine ve bin beşyüzü yakın kentte uygulanmasına rağmen Katılımcı Bütçe ülkemizde pilot çalışmalar ve akademik ve entelektüel tartışmalar düzeyinin ötesine geçememiştir. Bu anlamda güçlü bir sivil talep oluşturulmadığı gibi, siyasilere popülist söylemlerde yer vermesine rağmen uygulamada ciddi adımlar atamamışlardır. Bu nedenle Türkiye’de katılımcı bütçelemenin yasal altyapısı henüz hazırlanmamıştır. Belediye yasasında katılımcılığı teşvik eden maddeler bulunmaktadır. Ancak tüm dünya’da yaygın uygulamaların ortak özelliği konunun yerel veya ulusal düzeyde bir yasal çerçeveye oturtulmuş olmasıdır. Dünyada birbirinden farklı katılımcı modeller uygulanmaktadır. Türkiye içinde çok sayıda alternatif geliştirilebilir. Bu çalışmada kent konseylerinin bu alandaki rolleri ve sürece katkılarının ne olabileceği ele alınacaktır. Çalışmamız ilerleyen dönemlerde bu alanda yapılacak düzenleme ve tartışmalarda yol gösterici ve kent konseylerinin rollerinin daha etkin şekilde tanımlanmasına yardımcı olmayı amaçlamaktadır

TEMSİLİ DEMOKRASİNİN KRİZİ VE KATILIMCI DEMOKRASI

Son yarım yüzyıldır demokrasi ile yönetilen ülkelerde yapılan ve demokrasiyi temel eksenine alan teorik ve ampirik çalışmaların bulgu ve önerilerinin neredeyse tamamında ulaşılan sonuç temsili demokrasinin bir kriz içerisinde olduğudur. Bu krizin aşılması için alternatif arayışları yine demokrasi tabanlı olmak kaydıyla temsilciler ve temsil edilenler arasında azalan güveni tekrar tesis edecek ve sisteme işlerlik kazandıracak yeni araç ve yöntem arayışlarını hızlandırmıştır.

Temsili demokrasi, halkın egemenlik yetkilerini, belirli bir süreyle seçtiği temsilciler aracılığı ile kullandığı bir yöntemdir ve uygulama da halkın doğrudan kararları belirlemesi nedeniyle dolaylı ve sadece temsilciler aracılığı ile karar verildiği içinde sınırlıdır (Ursu, 2018: 312). Asıl karar verici olan halk, sürece ülkeden ülkeye değişmekle beraber 4-5 yıllık periyotlarda yapılan Genel ya da yerel seçimlerle katılmaktadır. Arada geçen sürenin uzun olması asıl karar verici olan halkın katılımından uzaklaşması, siyasete ve karar süreçlerine ilgi göstermemesi rastlanan bir olgudur. Temsil görevin, üstlenen temsilcilerin halkın çıkarlarının korumaması durumunda ise temsilciyi ancak bir sonraki seçimde değiştirebilme hakkına sahiptir. Bu durumda seçimden seçime sandığa giden ve yeterli şekilde fikrini göstermeyen halkın pasif rol oynaması temsili sisteme yönelik eleştirileri artırmaktadır. Manin 1997 temsili sistemin seçilenlerce oluşturulan yeni bir seçkin sınıf yarattığı eleştirisini yapmıştır. Halk , temsilcilerin politika önerileri hakkında tam olarak bilgi sahibi değildir. Bu seçkin sınıf seçmenlerin çıkarları doğrultusunda hareket edip etmemekte özgürdür (Manin, 1997: 134).

Zizek 2005 ise yönetici sınıfın artan şekilde yetersiz kaldığını ve nasıl bir yönetim sergileyecekleri konusunu giderek daha az bildikleri eleştirisini getirirken (Horvard ve Zizek, 2015: 41) Altman, kabul gören demokrasi ölçütlerinin seçmenler ve temsilcilerine yoğunlaştığını ve vatandaşların siyasi karar alma süreçlerinde doğrudan katılımına olanak veren demokratik uygulamaları görmezden geldiklerini (Altman, 2013: 616). Temsil kavramının temelinde, temsilcilerin kendini seçenlere karşı bir dizi sorumluluğu yer almaktadır. Temsilciden beklenen temsil ettiği kişilerin görüş, düşünce, hak ve beklentilerine uygun hareket etmesidir. Pitkin'e göre, temsil olgusunu bu anlayışa indirgemek ise onun amacını kaybetmesine neden olmaktadır. Pitkin'in düşüncesine göre temsil, her iki taraf açısından güven ve yükümlülük içeren bir ilişkidir (Pitkin, 1967: 114,128; Manin, 1997). Parlamentoların ulus adına hareket etme yetkisine sahip olduğunu ve egemenlik gücünü, ulus için vatandaşların ihtiyaçları doğrultusunda kullanması gerektiğini ifade eder (Manin, 1997: 202).

Demokrasi dinamik bir süreçtir ve sosyal ekonomik, kültürel, teknolojik çok sayıda değişkendeki dönüşüm ve değişimler yeni standartlar ve beklentiler oluşturmaktadır. Bu ise demokrasinin kendi içinde sürekli yenilenmesi anlamı taşımaktadır.

Altman, vatandaşların öncülüğünde başlatılan katılımcı ve doğrudan uygulamaları da içeren süreci çağdaş demokrasi olarak tanımlamaktadır (Altman,2013:616). Çağdaş demokrasinin ön plana çıkardığı çözüm önerilerine baktığımızda ise "aktif vatandaşlık" ve "Katılımcı Demokrasi" ön plana çıkmaktadır. Bu mekanizma aynı zamanda doğrudan demokrasi olarak da adlandırılmaktadır. Saward,(1993) doğrudan demokrasiyi, vatandaşların kamuoyunu ilgilendiren ortak politikalar üzerinde etki yaratan , dolaysız bir karar verme biçimi olarak tanımlamaktadır. Bu sistem halka kendini ilgilendiren konularda danışılması ve görüşlerini ifade edebilmesi için fırsatlar sunar (Saward,1993:18). Katılımcı demokrasi olarak ifade edilen bu yöntem vatandaş ile devlet arasındaki ara katmanları ortadan kaldırmak suretiyle, seçim dışında da karar alma süreçlerine katılabilme olanağı yaratmaktadır. Çelebi (2012) katılımcı demokrasi ve temsili demokrasi kavramlarının birbirinin alternatifi olmadığını, katılımcı demokrasinin temsili demokrasiyi desteklemeyi, zayıf yönlerini telafi etmeyi amaçladığı söylemektedir (Çelebi, 2012: 481).

Katılımcı anlayışın yerleşmesi karar süreçlerinden etkilenen aktörlerin, sürece aktif şekilde dâhil edilmesi esasına dayanır. Bu mekanizma kurumlara olan güveni arttırıcı bir mekanizmadır. Geleneksel temsilde her seferinde daha da genişleyen bölgesel sınırlar sonucu optimallikten uzaklaşmış parlamentolar temsili siyasetteki rollerini ve önemini giderek kaybederken çıkar grupları, sivil toplum örgütleri, sosyal hareketler, sivil oluşumlar, kent konseyleri vb sürece daya yoğun biçimde katılım sağlamaktadır. Yoksulluk, cinsiyet eşitsizliği, küresel ısınma ve çevre sorunları, insan hakları gibi konular küresel ölçekte ele alınmakta ve ortak çözümler aranmaktadır. Ülkelerin aldıkları

kararlar diğer ülkeler tarafından da yakından izlenir, sonuçlar doğurur hale gelmiştir. Bu yeni süreç, daha fazla demokrasi ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Temsilcilerin seçmenlerin taleplerini ve dünyadaki gelişmeler karşısında yeterli reaksiyon gösterememeleri nedeniyle yeni ulusal ve uluslararası ağlar önem kazanmıştır (Özdemir, 1990).

KENTLEŞME, BELEDİYELER VE KATILIMCILIK

Kentleşme, 21. yüzyılın en önemli küresel trendlerinden biri olarak karımıza çıkmaktadır. Dünya nüfusunun yüzde elliyi aşan bir kısmı kentlerde yaşamaktadır. 2030 yılına kadar bu oranın yüzde 60'a çıkacağı tahmin edilmektedir. Aynı dönemde dünya nüfus artışının yüzde 90'ı şehirlerde, özellikle Afrika ve Asya'da gerçekleşmesi beklenmektedir.

Pek çok yerde hızlı kentleşmeye yönelik bu eğilim, daha fazla gecekondu mahallesi, yetersiz yaşam koşullarında daha fazla insan ve konut ve arazilerinin güvencesinden yoksun olması ve daha büyük eşitsizlikler, eşitsizlikler ve ayrımcılıkla el ele gitmektedir.

Avrupa kentsel şartı süreci ve ilkeleri kent olgusunun nasıl anlaşılması gerektiği ve haklar anlamında önem taşımaktadır. Kentler gerek sosyal gerek ekonomik ve kültürel etkinliklerin en yoğun yaşandığı ve o kentin tarihsel gelişimini yansıtan mekanlardır.

Kent ve insan etkileşimi oldukça yoğundur ve kentlerin insanın şekillenmesi üzerinde etkisi vardır. İnsan ve mekân arasında bağ kurmak, kentsel yaşam kalitesinin yükseltilmesinin önemli bir ögesidir. Kentsel mekanlar, insanların iletişim sağlayacakları, duygusal bağ oluşturabilecekleri, aidiyet hissedebilecekleri, kendileriyle özdeşleştirebilecekleri, anı biriktirebilecekleri, özleyecekleri yerlerdir. Ancak günümüzde kent insanları kentlerde gördüğümüz yüksek yapılar, gökdelenler, sanayi, ticaret veya hizmet sektörüne ayrılan devasa alanlar içerisinde kaybolan bireylere dönüşmüştür. Yozlaşan kentsel mekânlarda kentleşme bilincini ve aidiyetini yaratmak kolay olmamaktadır. Kentin ana dokularını oluşturan sokaklar yaşanabilir sosyal mekanlar olmaktan uzaklaşmakta, artan güvensizlik kentsel bozulmayı da hızlandırmaktadır. Kentlerin gerçek sahipleri o kentte yaşayan, kentle bütünleşen ve kendisini kente ait hisseden ve kente karşı sorumluluk duyan kişilerdir. Bu özellikler kentlilik bilinci kavramı ile ifadesini bulur.

Yenilikçi katılım süreçleri şehirleri daha yaşanabilir kılmaktadır. Katılımcılık şehri geliştirme sürecine vatandaşın katılabileceği anlamı taşımaktadır. Bir kentte yaşayan ve o kentin hizmetlerinden faydalanan herkes vatandaşlık bağı olsun olmasın karar sürecine katılabilmelidir. Bu kentlerde sürdürülebilirliği sağlayacaktır. Katılım olmaksızın sürdürülebilir kentsel kalkınmanın sağlanması mümkün değildir. Yaşanılan mahallelerin sorunlarını ve çözümlerini en iyi o bölgede yaşayan insanlar bilmektedir. Çözüm önerileri teknik

bilgiye dayanmayabilir ancak fonksiyonellik açısından bakıldığında yereldeki bilginin planlama ve uygulamada ne kadar değerli olduğu anlaşılabilir.

Katılımcılığın iyi sonuçlar vermesi ve bölge sakinlerinin alınan kararların kendi görüş ve ihtiyaçlarını yansıttığını görmesi durumunda, planlama süreçlerinin hızlanması ve şehirlerin daha yaşanabilir hale gelmesi ve uygun çözümlerin bulunma olasılığı yüksektir. Geçmişte sadece şehir planlama ve mimarlık konuları çok ön plandaydı. Günümüzde tüm belediyelerin kolaylaştırma ve arabuluculuk becerilerine de ihtiyaçları bulunmaktadır. Vatandaşları planlama süreçlerine başarılı bir şekilde dahil etmek için onlara yaklaşımları ve kent sakinlerini katılımcılığa ikna etmeleri de gerekmektedir.

Belediyeler vatandaşlara mahalle sakinlerinin belediye binasındaki bir toplantıya gelip talep ve endişelerini dile getirmelerinin ötesinde daha fazlasını sunmalıdır. Kentsel planlama, bütçe, hizmet sunumu konularında kent sakinlerin söz sahibi olduğu çeşitli kanallar aracılığıyla iletişim kurmaları gerekmektedir.

Belediyeler bir şehri şekillendirmenin yukarıdan aşağıya süreç değil, ortak bir çaba olduğunu unutmayarak yaşama geçirmelidir. Toplumsal dönüşüm şehirleri şekillendirmek için genel bir istek var. Ancak vatandaşların çoğunluğu bu konuda herhangi bir söz hakkına sahip olamayacaklarını veya herhangi bir şeyi etkilemelerine izin verilmediğini veya izin verilmeyeceğini düşünmektedir. Rol model olarak kabul edebilecekleri yeterince olumlu katılım örneği bulunmamaktadır.

Katılımda hiçbir zaman tüm grupların eşit olarak temsil edildiği veya herkesin katılmak istediği bir nokta asla var olmayacaktır. Belediye mümkün olduğunca çok sayıda vatandaşın ihtiyaçlarını dikkate alarak karar vermek durumundadır. Bu ise ancak etkin platformların ve biçimlerin devreye girmesi ile mümkün olacaktır. Bunun için kuşku yok ki teknolojik olanaklar karar sürecine yardımcı olacaktır. Ancak tek başına yeterli bir araç değildir. Pek çok kişinin hala internete erişimi yokken ya da internet kullanma alışkanlığı bulunmazken çevrimiçi platformlara tek başına güvenmek yeterli olmayacaktır.

Genel olarak, dahil edilmek istenen grupları dahil etmenin önemli büyüktür. Bu, mahalleleri sürece katmak anlamına gelir. Genişletilmiş bir kent konseyi yapısı bu fonksiyonu gerçekleştirme konusunda en öne çıkan oluşumdur (Schreiber & Fischer, 2016).

KENT KONSEYİ VE KATILIMCILIK

Kent konseyleri, demokratik katılım ve katılımcı demokrasi açısından önemli role sahip mekanizmalardan biridir. Kent Konseylerinin en önemli görevi, kentlerin ekonomik ve sosyal gelişimine katkıda bulunmak ve kentleri daha yaşanabilir hale getirmektir. Bu anlamda kentliler ile Belediye ve kamu kuruluşları arasında köprü niteliğindedir.

Merkezi ve yerel yönetimin, yarı kamusal meslek odalarının ve sivil toplum kuruluşlarının ortaklık anlayışıyla, hemşehrlik hukuku çerçevesinde oluşan bir kurum olan kent konseyleri kentin kalkınma önceliklerinin, sorunlarının, vizyonlarının sürdürülebilir kalkınma ilkeleri çerçevesinde tespit edildiği, tartışıldığı, çözüm önerilerinin geliştirildiği, ortak aklın ve uzlaşmanın esas olduğu demokratik yapılar ve yönetim mekanizmalarıdır.

Projenin hedefleri ile gerçekleştirmeler arasında farklar ortaya çıkmıştır. Ülkemizde oluşturulan Kent konseylerinin etkin ve verimli çalışmasını teşvik edecek yasal mevzuat ve kent konseylerini sürdürülebilir kılacak mali yeterlilik sağlanamamıştır. Yerel yöneticilerin kent konseylerine bakış açıları eleştiri konusu olmuştur. Ortak akıl ve karar mekanizması anlayışını zedeleyecek taraf olma, taraf yapma çabaları sıklıkla görülen uygulamalar olmuştur. Doğru bir yönetim modeli ve felsefesine sahip olan kent konseyleri katılımcılığın sağlanmasına, kenti oluşturan bileşenler arasında sinerji yaratmaya tüm eksiklerine rağmen katkı koyabilir. (Çelik, 2013:2; Demirci:2010:2).

1997 Yılında, Yerel Gündem 21 uygulamaları *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)*'nin katkılarıyla başladı. Türkiye'deki çalışmalar Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu Bölge Teşkilatı IULA-EMME'nin koordinatörlüğünde yürütüldü ve bu kapsamda "Türkiye'de Yerel Gündem 21'lerin Teşviki ve Geliştirilmesi" Projesi bakanlar kurulu kararıyla uygulamaya konuldu ve 2 yıl süren uygulama sonrasında 1999 sonunda tamamlanmıştır. Bu aşamayı takiben projenin "Türkiye'de Yerel Gündem 21'lerin Uygulanması" başlığını taşıyan ikinci aşamaya Ocak 2000'de geçilmiştir. Bu aşamada Yerel Gündem 21 uygulamaları "proje" statüsünden çıkarılarak, uzun vadeli bir "Program'a dönüştürülmüştür (Emrealp:2005:7; Bozkurt:2014:2).

KATILIMCI BÜTÇE

Katılımcı bütçe, topluluk kaynaklarının tamamının veya bir kısmının kullanım alanını belirlemede karar alma sürecine o beldenin sakinlerini dahil etmeyi amaçlayan bir dizi katılımcı mekanizma olarak tanımlanabilir. Katılımcı Bütçeleme, insanların bütçe önceliğinin belirlenmesi ve yönetim süreçlerine halkın aktif katılımıdır. Katılımcı Bütçeleme 'de vatandaşlar ve sivil toplum, ihtiyaçlarını dile getirir ve kamu kaynaklarının dağıtımını konusunda hükümetin ilgili organları ile müzakere ederler. Belediyenin yıllık bütçesi temelinde döngüsel olarak yeniden üretilen bu mekanizmalara katılım, katılımcıların ekonomik ve sosyal dengeleri etkilemesine olanak tanır (Genro ve Souza, 1999; Pri-vanka, 2017). Bu yaklaşım kamusal işlerinin yönetiminde hiyerarşik ve dikey bir yaklaşımdan ortaklık ve yatay bir yaklaşıma geçişi ifade etmektedir.

Tablo-1: Katılımcı Bütçenin Temel Ölçütleri

Doğrudan Katılım ve Süreci belirleme gücü	Katılımcılık ve Şeffaflıktık	Kaynak Dağılımı ve Yeniden dağıtımçı mekanizma
Kamu kaynaklarının tahsisi konusunda vatandaşa doğrudan katılım hakkı tanımalı ve bütçenin belirlenen bir kısmının nerede ve nasıl kullanılacağı konusunda söz sahibi olmalı ve karar alabilmelidir.	Tüm vatandaşların özel bir statüsü veya ayrıcalığa sahip olmadan katılımcı bütçelemeye katılmasının sağlanması ve esasların açık net anlaşılır şekilde bilinmesi	Seçilmiş bir yönetimin resmi bütçesi ve bu bütçenin bir kısmının kullanım ve belirleme hakkını halkla paylaşmak, aktif vatandaşlık yoluyla iyileştirilmiş politikalar ve kaynakların tahsis edilmesi yoluyla sosyal adaleti sağlamayı hedefler.
Hesap verilebilirlik	Müzakereye Dayanma	Sürdürülebilirlik, Tekrarlanması ve döngüsel oluşu
Katılımcı bütçe sürecin sonuçlarına ilişkin hesap verebilir olmalıdır	Katılımcı bütçeleme bir tür müzakereye dayanması gerekir. Bununla birlikte bu müzakere mutlaka doğrudan karar vermeye yol açmayabilir. Süreç, belirli toplantılar/ forumlar çerçevesinde bir tür kamusal müzakere içermelidir	Katılımcı bütçe sürdürülebilir bir süreç olmalıdır. İşlem periyodiktir ve genellikle her yıl tekrarlanan, belirli bir döngü şeklinde tekrar eden bir süreç olması gerekir. Mali konularda bir toplantı veya bir referandum, katılımcı bütçeleme örnekleri değildir

Bir uygulamanın katılımcı bütçe olabilmesinin bazı koşulları olmalıdır. Bu koşullar neler olabilir sorusuna yanıt aradığımızda Sintomer, Herzberg, Röcke vd (2012) yaptıkları sınıflamada katılımcı bütçe yönteminin beş ana unsur üzerine kurulduğunu ifade etmiştir. Bu unsurlar tarafımızdan diğer yaklaşımlarda göz önüne alınarak yeniden ele alınarak genişletilmiştir. Bu unsurlar;

1. Katılımcı bütçeleme, vatandaşların kamu kaynaklarının dağılımı üzerinde müzakere ettiği bir karar verme sürecidir. Katılımcı bütçeleme programları, vatandaşların kaynakların nasıl ve nerede harcanması gerektiğine karar vermede doğrudan rol oynamasına izin verdiği bir sistem olarak yerel yönetimlerin, vatandaşların, sivil toplum kuruluşlarının bir arada çalışmasına olanak sağlar.

2. Bu sistem daha canlı bir sivil toplumu teşvik ederken sürece vatandaş da dahil ederek eğitmek ve güçlendirmek için fırsatlar yaratır. Katılımcı bütçeleme, verimsizliği azaltırken, yolsuzlukları azaltma yoluyla şeffaflığın desteklenmesine de yardımcı olur. Katılımcı bütçeleme programları, bütçe sürecini şeffaf ve kamuya açık hale getirerek kayırmacılık, sosyal dışlanma ve yolsuzluk gibi durumları kamuoyu adına denetler ve izler. Katılan vatandaşların çoğu düşük gelire ve düşük örgün eğitim düzeyine sahip olduğundan, katılımcı bütçeleme tarihsel olarak dışlanmış gruplardan vatandaşlara belediye yönetimlerinin nasıl hareket ettiğini etkileyecek seçimler yapma fırsatları sunar.

3. Kamu performansının iyileştirilmesi ve demokrasinin kalitesinin artırılmasına katkı yapar. Vatandaşların kamu politikası tartışmalarına katılması

için yeni fırsatlar yaratırken, belediye yönetiminin ayrıcalıklarını sınırlayan ve denetleyen bir dizi kurumsal kural aracılığıyla kamu kurumlarının performansının iyileştirilmesine yardımcı olur. Demokrasinin kalitesini artırmaya yardımcı olur. Katılımcı bütçeleme kaynakların dağıtımına odaklanan bir politika süreci ve hesap verebilirliği artıran, karar verme yetkisini vatandaşlara devreden ve vatandaşları güçlendiren demokratik bir araçtır.

4. Vatandaşların kamusal konularda ilgilerinin artmasına yardımcı olan şeffaflık ve vatandaşların kamusal tartışmalara doğrudan katılımı yerel yönetimlerin performansının iyileştirilmesi ve demokrasinin kalitesinin artırılmasında arzu edilen hedeflerdir.

Katılımcı bütçelemenin tüm bunları bir anda sağlayacağını düşünmemek gerekir. Uygulamalar çok başarılı örnekler kadar başarısız örneklerde içermektedir. Ancak kesin olan 1990 yılında 12 Brezilya kentinde uygulanırken yıl 2005'e gelindiğinde dünya çapında 300 belediyede uygulama alanı bulmuştur. Yaklaşık on yıl sonra ise bu rakam 2.000'leri bulmuştur. Katılımcı bütçeleme son 25 yılda 40'tan fazla ülkede özellikle yerel ve belediye yönetim düzeylerinde yaygın destek kazanmıştır. Günümüzde 3.000'i aşkın kentte uygulanmaktadır. Katılımcı bütçeleme demokratik bir yenilik olarak yönetim konularında başta sivil toplum kuruluşları olmak üzere, belediyeler, siyasetçiler uluslararası kuruluşlar tarafından teşvik edilmiştir. Uygulamalar neticesinde insanların yerel planlamaya ve kamu harcamalarının önceliklerini belirlemeye daha fazla katılımının toplumsal faydalarının daha yüksek olduğu ve daha iyi sosyal ve ekonomik sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir (Sintomer, Herzberg ve Allegretti, 2014; Cabannes,2004; Wampler 2004; Wampler ve Avritzer 2005; Privanka, 2017).

Bürokrasi yönetiminin belirlediği bütçeye oranla adaletli kalkınma ve kaynak dağılımı adaletini sağlama konusunda daha etkin bir yöntemdir. Katılımcı Bütçeleme, karar verme süreçlerinde eşitliği daha üst düzeylere çekme ve daha iyi politikaların uygulanması amacıyla karar verme sürecini etkileme potansiyeline sahiptir. Vatandaşlar, tüm bütçe döngüsü boyunca (Privanka, 2017);

- Yerel ihtiyaçlarının belirlenmesi ve önceliklendirilmesi,
- Seçilmiş yerel yönetime sunulmak üzere bir bütçe kullanımı konusunda önerilerde bulunmak,
- Bütçe onay sürecini izlemek ve sosyal denetim görevini icra etmek,
- Bütçe uygulamasının ve projelerin uygulanmasının izlenmesi fonksiyonlarını yerine getirir.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SKH) 11.3, 2030'a kadar kapsayıcı ve sürdürülebilir kentleşmeyi ve tüm ülkelerde katılımcı, entegre ve sürdürüle-

bilir insan yerleşimi planlaması ve yönetimi kapasitesinin geliştirilmesini hedeflemektedir. SDG 16.7, "Her düzeyde duyarlı, kapsayıcı, katılımcı ve temsili karar almanın sağlanmasını hedeflemektedir. Katılımcı Bütçeleme, ademi merkezîyetçi sistemlerde vatandaşların sesini güçlendirmek için etkili bir mekanizma olarak giderek daha fazla kabul edildiğinden, kesinlikle bu küresel hedeflere ulaşmak için kullanılabilir bir araçtır (UNDP-Türkiye).

Katılımcı bütçe Türkiyede yasama anlamında düzenlenmemiş bir katılım aracıdır. Ancak mevcut yasa'da yer alan maddeler ve kent konseylerinin varlık nedenlerini anlatan ulusal ve uluslararası belgeler yasal düzenleme olmasa bile kısıtlı şekilde var olan mevzuat çerçevesinde uygulanabileceğini göstermektedir. Yasal bir çerçevenin tereddüte yer bırakmayacak şekilde çizilmesi kuşku yok ki fayda sağlayacaktır. Zira mevcut yapı içerisinde belediyelerin yürütme organının sakinlerle birlikte bütçe projeleri oluşturmak veya önemli mali kararları onlarla danışmak suretiyle yapmak şeklinde bir zorunluluk olmaması nedeniyle kolayca katılımcılıktan ödün verilerek klasik ve alışılmış yöntemlerle yola devam edilmektedir. Katılımcılığı uygulamak isteyen belediyeler için yasal dayanaklar, belediyelerin belediye için önemli konularda sakinlerle istişare etmesine olanak tanıyan BŞB ve Belediye Yasası yanısıra Kent Konseyi yönetmeliğidir. Katılımcı Bütçelemenin esaslarını belirleyen yasal bir düzenleme bu alandaki sıkışmanın ve tereddütleri ortadan kaldıracak ve tüm belediyeleri katılımcı bütçe uygulama konusunda teşvik edecektir

Kent Konseyi bütçe komitesinin oluşturulmasından halkın bilgilendirilmesi bütçe delegelerinin belirlenmesi seçilen bu kişilerin bütçe konusunda eğitilmesi, temsilci toplantıları, projelerin belirlenmesi, halka sunulması, oylama ve uygulama-izleme süreçlerinin ilerlemesini göstermektedir. Tablo-2 bu süreci göstermektedir. Yeni önderler ve katılımcılığı teşvik eden sonucu etkileyen etkin kişi ve kurumlar ortaya çıkarabilecektir. Tüm bunlardan beklenen ise daha adaletli kaynak ve gelir dağılımı sonucunun ortaya çıkmasıdır.

Tablo-2: Kent Konseyi Katılımcı Bütçeleme Süreci

	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12
KENT KONSEYİ TOPLANTILARI												
Halkın Bilgilendirilmesi	✓	✓										
İhtiyaçların Tartışılması		✓	✓									
Projelerin Oluşturulması		✓	✓	✓								
Bütçe Delegelerinin Belirlenmesi	✓											✓
TEMSİLCİLERİN EĞİTİMİ												
Bütçe Sürecinin anlatılması	✓	✓										
Temel harcama alanları hakkında bilgi	✓	✓										
Proje Geliştirme Eğitimi		✓										
Komiteler Oluşturulması	✓											✓
TEMSİLCİ TOPLANTILARI												
Temsilcilerin uzman ve Meclis Üyeleriyle toplanması		✓	✓	✓								
Projelerin tartışılması				✓								
Proje Önceliklerinin belirlenmesi				✓	✓	✓						
PROJELERİN HALKA SUNULMASI												
Temsilcilerin projeleri halka sunması						✓	✓					
Proje geri dönüşlerinin istenmesi						✓	✓					
Projelerin revize edilmesi							✓	✓				
HALK OYUNA SUNULMASI												
Oy Kullanma Merkezlerinde ve çevrimiçi Oylama									✓	✓		
UYGULAMA ve İZLEME												
Katılımcı bütçe projelerinin bütçeye dahil edilmesi												✓
Projelerin uygulanması	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Tablo-3'de ise gelişmeye ve tartışmaya açık olmakla beraber taslak niteliği taşıyan Kent Konseyi Bütçe Komitesi önerisi yer almaktadır. Meslek odaları, Üniversiteler, Mahalle temsilcileri, Muhtarlar ve Belediye Meclis üyeleri ve Kent Konseyi kapsamında oluşturulacak olan yaşlı, engelli, kadın, gençlik ve bütçe uzman komitesi temsilcilerinden oluşan Bütçe komitesinde sayısal olarak kalabalık olan muhtarlar, STK, Meslek odalarından belirlenen kota kadar temsilci alınması ve bu temsilcilerinde kendi içinde yapacağı seçimle belirlenmesi öngörülmüştür.

Tablo-3: Kent konseyi Bütçe Komitesi Önerisi

BÜTÇE KOMİTESİ					
Meslek Odaları	Üniversite	STK	Mahalle Temsilcileri	Muhtarlar	Meclis Üyeleri
Kota sistemi ile belirlenen sayıda Meslek odası temsilcisi	Vakıf veya Devlet Üniv. alanından 1'er Temsilci	Kota sistemi belirlenen sayıda	Kota sistemi belirlenen sayıda	Kota sistemi ile belirlenen sayıda muhtar temsilcisi	Mecliste temsil Edilen Siyasi Partilerden 1'er Temsilci
KOMİTELER					
Yaşlılar Komitesi	Kadın Komitesi	Gençlik Komitesi		Engelliler Komitesi	Uzman Komitesi

Katılımcı Bütçeleme geleneksel bütçe oluşturma tekniğine göre daha çok zaman ve emek yoğun bir teknik olsa da , faydaları göreceli olarak daha fazladır. Kent sakinleri arasında demokrasi, şeffaflık ve hesap verebilirlik, halk eğitimi, daha adil harcama ve işbirliği, topluluk oluşturma gibi daha derin bir bağlantıları içerir.

Kent Konseylerinin katılımcı bütçeleme sürecinde etkin bir rol oynaması durumunda sağlayacağı çok sayıda olası fayda bulunmaktadır. Bunları beş ana başlık altında toplayabiliriz. Beklenen ilk fayda artan sivil katılımıdır. Sivil katılım her vatandaşın siyasi süreçler de dahil olmak üzere kamusal alana aktif olarak katılma araçlarına sahip olduğu bir durumu ifade eder (World Bank, 2017). Sivil toplum, barışçıl tartışmalar içinde mevcut kamusal fonların kullanılmasına katılım sağlayarak toplumdaki gerginlikleri azaltabilir. Demokrasi yaşanılarak öğrenilir. Yerelde sivil alan, bireyler ve yerel yönetimler arasındaki politik alanı oluşturur. Vatandaşların ve gönüllü kuruluşların yerel yönetimler, aile ve özel sektör dışında özgürce etkileşimde bulunabilecekleri bir kamusal alanın açılması daha güçlü ilişkiler kurulmasını sağlar.

Kent konseylerini oluşturan birimler temsil ettikleri kişilerin kültürel, etik, politik veya diğer değerlerini yansıtan aktif bir vatandaşlığı bünyesinde barındırırlar. Genellikle yerel yönetimler ve vatandaşlar arasında bir bağlantı görevi görerek yerel yönetimlerin kararlarını etkilemeye ve izlemeye yardımcı olurlar. Vatandaşları harekete geçirmek ve yerel yönetim politikalarını etkilemek ve lobi yapmak, vatandaşları hakları, sorumlulukları konusunda eğitmek; kamu hizmeti sunumuna yardımcı olmak; ve gruplar arası diyalogu sağlamak ve sosyal uzlaşi için kolaylaştırıcı olabilirler (Lund, Ulvin,Cohen,2006). Dışlanmış veya marjinalleşmiş guruplar katılımdan somut sonuçlar aldıkları sürece daha çok katılım sağlama eğilimine gireceklerdir. Bu süreçte yeni önderler ve katılımcılığı teşvik eden sonucu etkileyen etkin kişi ve kurumlar ortaya çıkarabilecektir. Tüm bunlardan beklenen ise daha adaletli kaynak ve gelir dağılımı sonucunun ortaya çıkmasıdır.

Sonuç

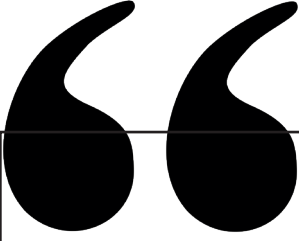
Yaşadığınız sokaktan başlayarak , kentın ve ülkenin bütününe yayılan bir dizi karar alma sürecine doğrudan ya da dolaylı olarak katkıda bulunuyoruz. Genel olarak temsilciler aracılığı ile katıldığımız karar süreçlerinin sonuçlarından mutsuz olmamız artarak bu alanda doğrudan katılımcı mekanizmaları ön plana çıkarmaktadır. Bunların en başında da katılımcı bütçe gelmektedir. Günümüzde kentler kaynak dağılımında verimlilik, kentte yaşayanların refah ve huzurunu artırmak amacıyla katılımcılığı geliştirme gayreti içerisinde. Katılımcı Bütçe, kent sakinlerinin belediye bütçesinden belirli bir miktarın kullanılmasına karar verdikleri bir sistemdir. Katılımcı bütçelemenin hedeflerinden biri, şehri daha iyi hale getirecek, hangi yönde geliştirmeye değer olduğu konusunda şehir sakinleri ve belediyeler arasında bir diyalog başlatmaktır.

Ülkemizde henüz katılımcı bütçelemenin yasal altyapısı ayrıca düzenlenmemiş olsa da mevcut yapı içerisinde pilot çalışmalar gözlenmektedir. Bu konu önümüzdeki yıllarda kaçınılmaz bir şekilde Türkiye gündeminde yerini alacaktır. Temsili demokrasilerin yaşadığı krizler bunu zorunlu kılmaktadır. Katılımcı bütçeleme de katılımcılığın en önemli araçlarından biri olarak Kent Konseylerine değer ve önem katacak bir araçtır. Bu konuda farkındalığın artırılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Altman, D. (2013). Bringing direct democracy back in: toward a three-dimensional measure of democracy. *Democratization*, 20(4), 615-641.
- Bozkurt, Y. (2014). Yerel Demokrasi Aracı Olarak Türkiye’de Kent Konseyleri: Yapı, İşleyiş ve Sorunlar, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (40)
- Cabannes, Y. (2004). Participatory budgeting: a significant contribution to participatory democracy. *Environment and urbanization*, 16(1), 27-46.
- Çelebi, A. (2012). Doğrudan Demokrasi ya da Temsili Hükümet Modelinin Demokratikleştirilmesi Üzerine. *İçinde Demokratik Anayasa Görüşler ve Öneriler. Hazırlayanlar: Ece Göztepe ve Aykut Çelebi, İstanbul: Metis Yayınları.*
- Çelik, A. (2013). Kent yönetimi bağlamında kent konseyinin işlevleri üzerine bir değerlendirme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2), 215-229.
- Demirci, M. (2010). Katılımcı demokrasi açısından kent konseyleri: Eleştirel bir değerlendirme. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 19(1), 21-46.
- Emrealp, S. (2005) Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler El Kitabı , *IULA-EMME (UCLG-MEWA) Yayını*, İstanbul
- Fenichel Pitkin, H. (1967). The concept of representation. *University Of California Press*
- Genro, T., & Souza, D. U. (1999). Porto Alegre: Özgün Bir Belediyecilik Deneyimi, çev. *Tanatar, B., Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.*
- Horvat, S. & Zizek, S. (Der.) (2015) Avrupa Ne İstiyor? Avrupa Birliği ve Onun Hoşnutsuzlukları, Çev: Bora Vergili, İstanbul: Can Yayınları: 38-51,
- Lund, M., Ulvin, P., & Cohen, S. (2006). What Really Works in Preventing and Rebuilding Failed States: Building Civil Society in Post-conflict Environments, Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars,
- Manin, B. (1997). *The principles of representative government*. Cambridge University Press.
- Özdemir, T. Ç. Avrupa Birliği'nde demokratik meşruiyet arayışı: Avrupa vatandaş inisiyatifleri. T. C. Ankara üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Przeworski, A, Susan C., Stokes, and Bernard M (1999), “Elections and Representation”, *Democracy, Accountability, and Representation*, (Cambridge: Cambridge University Press): 29-54.
- Privanka Samy, (2017) *Participatory Budgets: Let the people decide*, <https://www.civil-societyacademy.org/post/participatory-budgets>
- Saward, M. (1993). Direct democracy revisited. *Politics*, 13(2), 18-24.

- Sintomer, Y., Herzberg, C., Röcke, A., & Allegretti, G. (2012). Transnational models of citizen participation: The case of participatory budgeting. *Journal of Deliberative Democracy*, 8(2)
- Sintomer, Y., Herzberg, C., Allegretti, G., Röcke, A., & Alves, M. L. (2013). Participatory budgeting worldwide. *Dialog Global*, (25), 1-93.
- Schreiber, F. & Fischer, K. (2016) Participation is a prerequisite for sustainable urban development, <https://www.urbanet.info/participation-prerequisite-sustainable-urban-development/> (Erişim Tarihi: 07.10.2022).
- Urbinati, N. (2006). *Representative democracy: principles and genealogy*. University of Chicago Press.
- Ursu, Valentina, (2018), “Representative Democracy vs Participatory Democracy: A Comparative Study”, *Revista Ştiinţifico-Practica*, 1: 310-324.
- UNDP-Türkiye (2020) Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html>;
- Wampler, B. (2000). *A guide to participatory budgeting* (pp. 1-30). International Budget Partnership. Shah, A. (Ed.). (2007). *Participatory budgeting*. World Bank Publications.
- Wampler, B. (2004). Expanding accountability through participatory institutions: Mayors, citizens, and budgeting in three Brazilian municipalities. *Latin American Politics and Society*, 46(2), 73-99.
- Wampler, B. (2007), “A Guide to Participatory Budgeting”, in: *Participatory Budgeting*, ed. A. Shah, Washington, D.C.: The World Bank, 21-54.
- Wampler, B., & Avritzer, L. (2005). The spread of participatory democracy in Brazil: From radical democracy to participatory good government. *Journal of Latin American Urban Studies*.
- World Bank (2007) Social Development Department, Civil Society and Peacebuilding: Potential, Limitations and Critical Factors, 2006. Hereafter: WB, Civil Society and Peacebuilding, Report No: 36445-GLB

Bölüm 5

VERGİ BİLİNCİNE YÖNELİK SAHA ARAŞTIRMASI: AVRUPA ÜLKELERİ ÖRNEĞİ¹

Ahmet TEKİN²

Esra DOĞAN³

1 Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SBA-2022-2249 no'lu proje kapsamında desteklenmiştir.

2 Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, ahmettekin4444@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0520-0434.

3 Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, edogan82@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9886-4186.

1. GİRİŞ

Vergi bilinci vergi ile ilgili süreçlerde mükellefin doğrudan içerildiği bağlamı oluşturmaktadır. Literatürde vergi bilincine yönelik tanımlamalar ise devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için bireylerin elde ettiği gelirlerden veya servetlerinden kanunlarda belirtilen usul, esas ve oranlara göre katkıda bulunmaları gerektiğini fark etme, bilme ve hatırlama yeteneğine sahip olmaları (Ömürbek, vd., 2007) ile devlet hizmetlerinin devamlılığı için verginin gerekliliği (Yeşilyurt, 2015) ve bu kapsamda verginin öneminin mükelleflerce bilinmesi (Çiçek ve Bitlisli, 2017) şeklinde gelir gider vurgusu ile; vergiye yönelik farkındalık düzeyi (Demir ve Cigerci, 2016) şeklinde doğrudan mükellef temelli olarak yer almaktadır. Zira vergi bilincini etkileyen faktörlerin literatürde (Çelikkaya, 2002; Sağlam, 2013; Teyyare ve Kumbaşlı, 2016) kültür ve gelişmişlik düzeyi, sosyo-demografik faktörler, mükellefin vergiyi algılama biçimi, mükellef yardımcıları, vergi idaresinin etkinliği, vergi incelemeleri, vergi kanunlarının karmaşıklığı gibi vergi sistemi ve vergi uygulamaları ve bu kapsamda mükellefin yaklaşımı açısından kategorize edildiği görülmektedir.

Vergi bilincini etkileyen faktörler vergi sistem ve uygulamaları ile ilgili çeşitli hususlara dayanmakla birlikte nihayetinde mükellefin vergiye yönelik algı ve tutumu temelinde kategorize edilebilecek mali psikolojik bir bağlama sahip olduğu söylenebilir. Nitekim mali psikolojinin üç temel sorunsalından biri, aşağıda yer alan alıntı da belirtildiği gibi Günter Schmolders (2012, s.13) tarafından mükelleflerin vergiye yönelik algı ve tutumları bağlamında vergiye yönelik yaklaşımlarının araştırılması olarak ifade edilmiştir.

“Halkın vergi zihniyetinin araştırılması yani onun vergi karşısındaki tutumunun tetkiki. Her özel vergi mukavemetinin ve binnetice, muayyen vergi ve vergi şekillerinin (Gelir Vergisi, Servet Vergisi, Muamele Vergisi) verimliliğine esas teşkil eden bu vergi zihniyeti, gerek milletlerarası gerekse bölgeler arası mukayese yönünden tetkik edilmek mecburiyetindedir. Fransız ve İtalyanların vergi zihniyeti, dikkate değer ölçüde, İngiliz ve İskandinavların vergi zihniyetinden ayrılmaktadır, fakat bu hususta, Kuzey ve Güney Almanya, şehir ve eyalet, Hamburg ve Köln arasında da tam sarih surette tespiti gerektiren karakteristik farklar mevcuttur. Bu müşahede tarihi açıdan da doğrudur, zira umumiyetle birinci derece verginin meşruiyetinin mühim olduğu Ortaçağın vergi zihniyeti, modern refah devletinin veya zamanımızın totaliter devletlerinin vergi zihniyetinden çok bariz olarak ayrılmaktadır.”

Bu çalışma kapsamında da vergi bilinci Schmolders'ten hareketle mekânsal farklılığın önemini de içerecek şekilde mali psikoloji açısından ele alınmaktadır. Bu kapsamda da büyük ölçüde benzer sosyo-demografik yapıya sahip mükelleflerin farklılaşan vergi sistem ve uygulamaları bağlamında vergiye yaklaşımlarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda

da farklı Avrupa ülkelerinde (Almanya, Avusturya, Belçika, Hollanda, Fransa) yaşayan TC vatandaşlarının vergiye yönelik algı ve tutumlarını ortaya koyabilmek için anket uygulaması aracılığıyla saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Böylelikle ilk olarak ilgili literatüre sonrasında ise saha çalışması bulgularına ve değerlendirmelerine yer verilmektedir.

2. İLGİLİ LİTERATÜR

Vergi bilinci ile ilgili literatür incelendiğinde kavramsal olarak doğrudan vergi bilincinin ele alındığı çalışmaların yanı sıra vergi bilincinin vergi ahlakı, vergiye gönüllü uyum gibi kavramsal çerçeve dahiline taşındığı çalışmalar da bulunmaktadır. Nihayetinde söz konusu çalışmaların tamamında ilgili kavramsal çerçevenin vergi bilincini etkileyen faktörler ile vergi bilincinin vergileme ile ilgili sistem ve süreçler üzerindeki etkisi şeklinde her iki yönlü de nedensellik ilişkisinin sorgulandığı bağlamda ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte çalışmanın amacı ile de uyumlu olacak şekilde Schmolderss'in vurguladığı mekânsal farklılığın da dikkate alındığı çalışmalar nispeten sınırlı sayıda olsa da yaygınlık göstermiş durumdadır.

Literatürde mekânsal farklılığı dikkate alan çalışmalar ampirik nitelikli olmakla beraber sundukları farklı örneklemeler ile literatürün gelişmesine katkı sunmaktadırlar. Ayrıca söz konusu çalışmaların bir kısmı sadece bir mekânsal alana ilişkin iken (Korlu, vd., 2016; Tekin ve Gürçam, 2021; Tekin, 2021), bir kısmı da mekanlar arası karşılaştırma (Doğan ve Sarıçimen, 2021; Tekin, vd., 2018; Tekin, vd., 2019; Tekin 2022) imkanı sunacak şekildedir. Bu kapsamdaki çalışmalar aşağıda Türkiye örneklemin yer aldığı ve bu örneklemden tamamen bağımsız örneklemelerin yer aldığı çalışmalar şeklinde kategorize edilerek sunulmaktadır.

İlk olarak Türkiye örneklemini dışındaki çalışmalar ele alındığında özellikle Endonezya'ya ilişkin pek çok çalışma bulunduğu görülmektedir. Buna göre Endonezya'da üniversite öğrencilerinin vergi bilincine sahip olduğu (Hastuti, 2014), öğrencilere yönelik vergi eğitimi programı uygulandığı ve bu programın vergi bilinci üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu (Yulanti, vd., 2021), sosyal medya aracılığıyla vergi eğitimi sağlanmasının vergi bilinci üzerinde olumlu etkisinin bulunduğu (Susilo, 2024), vergi mükelleflerinin vergi bilincinin vergi uyumu üzerinde güçlü bir etkisinin olduğu (Nurkhin, vd., 2018; Nurlis ve Ariani, 2020; Rahiem ve Ardillah, 2022; Karo ve Herawati, 2024), mükelleflerin vergi bilincini arttırmaya yönelik girişimlerin sonuca ulaşmadığı, buna bağlı olarak da vergi gelirlerinin hedeflenen düzeye ulaşmadığı (Latofah, Harjo, 2020) yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Diğer ülke örnekleri ile ise Ürdün'de vergi bilincinin vergi kaçakçılığı üzerinde olumlu etkisinin olduğu (AlAdham, vd., 2016), Nijerya'da vergi mükelleflerinin vergi bilincinin vergi kaçakçılığını azalttığı (Ogungbade, vd., 2021), Etiyopya'da (Adimasu ve Daare, 2017) vergi mükelleflerinin vergi bilincinin vergi uyumu üzerinde güçlü bir

etkisinin olduğu, Birleşik Krallıkta vergiye yönelik eğitimin olumlu bir etkisi bulunurken iş tecrübesinin vergi bilinci üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu (Alexandar, 2023), Hindistan'da vergi bilinci vergilendirme süreçlerinin dijitalleşmesi bağlamında ele alınmış ancak mükelleflerin dijital sisteme dahi olan bilinç düzeylerinin oldukça düşük olduğu (Hamid, vd., 2022) şeklinde sonuçlar elde edilmiştir.

İkinci olarak Türkiye örneklemini ile yapılan çalışmalar ele alındığında ise karşılaştırmalı çalışmaların aksine il bazlı çalışmaların ağırlık gösterdiği görülmektedir. Afyonkarahisar'da (Cansız, 2006) vergi mükelleflerine ve Çanakkale'de (Akkara ve Gencel, 2016) üniversite öğrencilerine yönelik yapılan araştırmalar ile vergi bilincinin artırılabilmesi için eğitimin gerekli olduğu, Adana'da muhasebe meslek mensupluğunun vergi bilinci üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu (Organ ve Yegen, 2013), Bursa'da yerel vergi mükelleflerinin vergi bilinci üzerinde sırasıyla adalet ve eşitlik ile din ve ahlak faktörlerinin belirleyici olduğu (Korlu, vd., 2016), Manisa'da üniversite öğrencilerinin orta düzeyde vergi bilincine sahip olduğu (Çelebi, vd., 2018), Rize'de ise üniversite öğrencilerinin yüksek düzeyde vergi bilincine sahip oldukları (Yanık ve Doğan, 2023), Gebze'de lise öğrencilerinin aldıkları muhasebe eğitiminin vergi bilincine olumlu katkısının bulunmadığı (Özcan ve Akyel, 2020), aksine Artvin'de üniversite öğrencilerinin aldıkları maliye temelli derslerin vergi bilincine olumlu etkisinin olduğu (Akçay ve Demirhan, 2024), Aydın'da vergi mükelleflerinin eğitim düzeyinin vergi bilinci üzerinde olumlu etkisinin bulunduğu (Öğdüm, Arslaner, 2021), Mersin, Bursa, Afyonkarahisar Antalya illerinden farklı toplumsal kesimlerin yer aldığı çalışmada genel itibariyle vergi bilincinin arzulan seviyeye yakın olduğu (Kılıçaslan ve Buyrukoğlu, 2024) bulgularına erişilmiştir.

Literatürde yer alan çalışmalardan hareketle bu çalışmada da Avrupa ülkeleri örnekleminde vergi bilincinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi yapılmaktadır. Böylelikle hem sunulan örneklem çeşitliliği itibariyle hem de mekânsal farklılığının etkisinin karşılaştırmalı perspektiften el alınması ile literatüre katkı sunulmaktadır.

3. AMPİRİK DEĞERLENDİRME

Bu bölümde vergi bilincine yönelik farklı vergi sistem ve uygulamalarına sahip ülke örneklerine ilişkin örneklem ile mekânsal farklılık temelli bir değerlendirme sunulmaktadır. Bu kapsamda sırasıyla çalışmanın amaç ve kapsamı, yöntemi ve analiz bulgularına yer verilmektedir.

3.1. Amaç ve Kapsam

Çalışmanın amacı Schmolders'in mekânsal farklılık vurgusuna yer verdiği mali psikoloji yaklaşımından hareketle benzer sosyo-demografik yapıya sahip mükelleflerin vergi bilincinin mekânsal farklılık bağlamında ortaya koyulmasıdır. Bu amaç doğrultusunda örneklem Avrupa ülkelerinde yerleşik olarak

bulunan TC uyruklu vatandaşlardan oluşmaktadır. Ülkelerin belirlenmesinde 2 temel kriter göz önünde bulundurulmuştur. İlk olarak TC Dış İşleri Bakanlığı verileri kapsamında TC vatandaşlarının yoğunluk durumu incelenmiştir. Bu doğrultuda Avrupa Birliği kapsamında yer alan ve TC vatandaşlarının en yoğun bulunduğu ilk 5 ülke (Almanya, Avusturya, Belçika, Hollanda, Fransa) araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Araştırma kapsamının 5 ülke ile sınırlı tutulma sebebi ilgili ülkelere seyahat planlanması nedeniyle muhtemel zaman kısıtının göz önünde bulundurulmasıdır. İkinci olarak ise vergi sistemlerinin farklılık göstermesine dikkat edilmiştir.

3.2. Yöntem

Çalışmanın amacı doğrultusunda saha çalışması temelli anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Anketin uygulanmasında literatürden hareketle (Tekin, vd., 2018; Doğan, vd. 2019) oluşturulan anket formu kullanılmıştır. 5'li Likert Ölçeğinin kullanıldığı anket formunda demografik nitelikli soruların yanı sıra, vergi sistemi ve vergi uygulamalarına ilişkin mükellefin algı ve tutumunu incelemeye yönelik sorulara yer verilmiştir. Anket formunun geçerliliği $KMO=0,774 > 0,6$ ve Barlett Testi anlamlılığı $=0=0,000$ ve güvenilirliği (Alpha değeri: 0,84) öncelikle pilot çalışma ile test edilmiş sonrasında ise örneklemin tümüne uygulanmıştır.

Çalışmanın örneklem büyüklüğü ise ülke başkentlerinde yerleşik bulunan TC uyruklu vergi mükelleflerinin yoğunluğu göz önünde bulundurularak yapılan hesaplama sonucu tespit edilmiştir. Buna göre örneklem büyüklüğünün asgari 65 olması gerektiği sonucuna ulaşılmış ve 5 ülke başkentinde yaklaşık 400 katılımcı ile yüz yüze görüşme yöntemiyle anket formunun doldurulması sağlanmıştır. Ancak bu formlardan 344 tanesi kullanılabilir düzeyde kabul edilmiştir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda mali psikoloji temelli bir değerlendirme yapılabilmesi için bilişsel tutarlılık ve bilişsel uyumsuzluk kuramları da dikkate alınmıştır. Bu kapsamda da mükelleflerin vergi bilincinin incelenmesi için vergiye yönelik algı ve tutumları karşılaştırmalı ele alınmaktadır. Buna göre algı genel olarak kişinin gereceği yorumlaması şeklinde ifade edilen ve çıkarlar, yansıtma, seçkili maruz bırakma, referans noktası, beklentiler ve önyargılar şeklindeki süreçler ile çarpıtılabilen duyumsal deneyim olarak tanımlanmaktadır (Gordon, 1999, s.16). Tutum ise bir kişi durum, kurum ya da toplumsal sürece yönelik olarak çeşitli biçimlerde tanımlanan; temel bir değer veya inancı gösterdiğine inanılan; ancak davranışların gözlenmesiyle çıkarılabileceğinde ısrarlı olanların düşündüğü üzere, kişilere ve durumlara karşı belli bir şekilde hareket etme eğilimi olarak görülen davranış olarak tanımlanmaktadır (Gordon, 1999, s. 765). Dolayısıyla algıdan farklı olarak tutumda yargı ve davranış eğilimi bulunmaktadır. Bu doğrultuda mükelleflerin vergi bilincinin incelenmesine temel teşkil eden sorunsal bilişsel düzeydeki tutarlık bağlamın-

da hem algı hem de tutum açısından ele alınmaktadır. Bu kapsam dahilinde çalışmada test edilmek istenen temel hipotezler şu şekildedir:

H1: Mekansal farklılık ile vergi algısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H2: Mekansal farklılık ile vergi tutumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Söz konusu hipotezlerin test edilmesinde çapraz tablo analizleri ve ANOVA Varyans Analizinden yararlanılmıştır. Bununla birlikte çalışmanın amacına uygun değerlendirme yapmak için ise saha araştırmasında toplanan veriler betimleyici istatistikler ve frekans analizi ile incelenmiştir.

3.3. Analiz Bulguları

İlk olarak yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen verilerden kullanılabilir olanlar ayrıştırılmış ve toplam 344 veri analiz için uygun bulunmuştur. Bu verilerin ülkeler itibariyle dağılımı aşağıdaki Frekans Analiz Tablosunda yer almaktadır.

Tablo 1: Frekans Analizi

Ülkeler	Sıklık	Yüzde	Geçerlilik Yüzdesi	Kümülatif Yüzde
Almanya	70	20,3	20,3	20,3
Avusturya	67	19,5	19,5	39,8
Belçika	70	20,3	20,3	60,2
Fransa	67	19,5	19,5	79,7
Hollanda	70	20,3	20,3	100,0
Total	344	100,0	100,0	

Frekans Analiz tablosu incelendiğinde kullanılabilir verinin dağılımın ülkeler itibariyle dengeli olduğu görülmektedir.

İkinci olarak, algı ve tutum bazında oluşturulan faktörler itibariyle ülkeler arası karşılaştırma, çapraz tablolar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda vergi sistemi ve vergi uygulamalarına yönelik sorular algı ve tutum temelli yapılan ayrıştırma bazında incelenmiştir. Buna göre vergi sistemine yönelik algı, vergi sistemine yönelik tutum, vergi uygulamalarına yönelik algı, vergi uygulamalarına yönelik tutum şeklinde dört temel faktör esas alınmıştır. Karşılaştırmalı analizler bu faktörler itibariyle yapılmış olup, faktör değerleri her bir faktörün içerdiği ilgili sorulara verilen cevapların ortalama değerlerine karşılık gelmektedir.

Tablo 2: Vergi Sistemine Yönelik Algı Faktörü Çapraz Tablosu

		ÜLKELER					Toplam
		Almanya	Avusturya	Belçika	Fransa	Hollanda	
1,00	Sayı	5	0	3	6	8	22
	% Algı.S	22,7%	0,0%	13,6%	27,3%	36,4%	100,0%
	% ülkeler	7,1%	0,0%	4,3%	9,0%	11,4%	6,4%
2,00	Sayı	11	13	13	23	9	69
	% Algı.S	15,9%	18,8%	18,8%	33,3%	13,0%	100,0%
	% ülkeler	15,7%	19,4%	18,6%	34,3%	12,9%	20,1%
3,00	Sayı	28	36	35	26	39	164
	% Algı.S	17,1%	22,0%	21,3%	15,9%	23,8%	100,0%
	% ülkeler	40,0%	53,7%	50,0%	38,8%	55,7%	47,7%
4,00	Sayı	22	14	14	12	13	75
	% Algı.S	29,3%	18,7%	18,7%	16,0%	17,3%	100,0%
	% ülkeler	31,4%	20,9%	20,0%	17,9%	18,6%	21,8%
5,00	Sayı	4	4	5	0	1	14
	% Algı.S	28,6%	28,6%	35,7%	0,0%	7,1%	100,0%
	% ülkeler	5,7%	6,0%	7,1%	0,0%	1,4%	4,1%
Toplam	Sayı	70	67	70	67	70	344
	% Algı.S	20,3%	19,5%	20,3%	19,5%	20,3%	100,0%
	% ülkeler	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Ülkeler itibarıyla vergi sistemine yönelik algı ele alındığında, ülkelerin tamamında kararsızlık düzeyinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla vergi sistemine yönelik pozitif ya da negatif değerlendirmeye sahip olmayan mükelleflerin önemli ölçüde yüksek olduğu söylenebilir (%40 ve üzeri). Bu faktör dahilindeki soruların pozitif içerikli olması nedeniyle katılıyorum (4) ve kesinlikle katılıyorum (5) şeklinde verilen cevapların yüksekliği vergi sistemine yönelik olumlu bir görüşe sahip olunduğu anlamına gelmektedir. Buna göre özellikle Almanya ve Fransa'daki mükelleflerin verdiği cevaplar dikkat çekicidir. Almanya'daki mükellefleri diğer ülkelerin aksine ülkenin vergi sistemi hakkında pozitif algıya sahipken; Fransa'daki mükellefler tam tersi şekilde negatif algıya sahiptir.

Tablo 3: Vergi Uygulamalarına Yönelik Algı Faktörü Çapraz Tablosu

			ÜLKELER					Toplam
			Almanya	Avusturya	Belçika	Fransa	Hollanda	
Algı.U	1,00	Sayı	7	13	8	8	10	46
		% Algı.U	15,2%	28,3%	17,4%	17,4%	21,7%	100,0%
		% ülkeler	10,0%	19,4%	11,4%	11,9%	14,3%	13,4%
	2,00	Sayı	25	17	33	21	21	117
		% Algı.U	21,4%	14,5%	28,2%	17,9%	17,9%	100,0%
		% ülkeler	35,7%	25,4%	47,1%	31,3%	30,0%	34,0%
	3,00	Sayı	33	30	20	28	31	142
		% Algı.U	23,2%	21,1%	14,1%	19,7%	21,8%	100,0%
		% ülkeler	47,1%	44,8%	28,6%	41,8%	44,3%	41,3%
	4,00	Sayı	5	4	8	7	7	31
		% Algı.U	16,1%	12,9%	25,8%	22,6%	22,6%	100,0%
		% ülkeler	7,1%	6,0%	11,4%	10,4%	10,0%	9,0%
	5,00	Sayı	0	3	1	3	1	8
		% Algı.U	0,0%	37,5%	12,5%	37,5%	12,5%	100,0%
		% ülkeler	0,0%	4,5%	1,4%	4,5%	1,4%	2,3%
Toplam	Sayı	70	67	70	67	70	344	
	% Algı.S	20,3%	19,5%	20,3%	19,5%	20,3%	100,0%	
	% ülkeler	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Mükelleflerin yaşadıkları ülkelerdeki vergi uygulamalarına yönelik algılarına bakıldığında da vergi sistemi ile benzer şekilde yüksek ölçüde kararsız oldukları ve önemli bir kısmının pozitif ya da negatif bir algıya sahip olmadıkları görülmektedir (%41 ve üzeri). Ancak Belçika diğer ülkelerden farklılaşmaktadır. Belçikada'ki mükelleflerdeki kararsızlık oranı diğer ülkelere göre önemli ölçüde düşük olup, mükellefler diğer ülkelerin aksine, bu faktördeki soruların negatif içerikli olması dikkate alındığında, vergi uygulamaları hakkında pozitif algıya sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca, Almanyadaki mükelleflerin de, Belçika kadar olmasa da, diğer ülkelere göre ülkelerindeki vergi uygulamaları hakkında pozitif algıya sahip oldukları söylenebilmektedir.

Tablo 4: Vergi Uygulamalarına Yönelik Tutum Faktörü Çapraz Tablosu

			ÜLKELER					Total
			Almanya	Avusturya	Belçika	Fransa	Hollanda	
Tutum.U	1,00	Sayı	6	2	2	3	5	18
		% Tutum.U	33,3%	11,1%	11,1%	16,7%	27,8%	100,0%
		% ülkeler	8,7%	3,0%	2,9%	4,5%	7,1%	5,3%
	2,00	Sayı	15	9	17	17	7	65
		% Tutum.U	23,1%	13,8%	26,2%	26,2%	10,8%	100,0%
		% ülkeler	21,7%	13,4%	24,3%	25,8%	10,0%	19,0%
	3,00	Sayı	33	40	34	35	47	189
		% Tutum.U	17,5%	21,2%	18,0%	18,5%	24,9%	100,0%
		% ülkeler	47,8%	59,7%	48,6%	53,0%	67,1%	55,3%
	4,00	Sayı	14	13	14	10	9	60
		% Tutum.U	23,3%	21,7%	23,3%	16,7%	15,0%	100,0%
		% ülkeler	20,3%	19,4%	20,0%	15,2%	12,9%	17,5%
	5,00	Sayı	1	3	3	1	2	10
		% Tutum.U	10,0%	30,0%	30,0%	10,0%	20,0%	100,0%
		% ülkeler	1,4%	4,5%	4,3%	1,5%	2,9%	2,9%
Toplam	Sayı	69	67	70	66	70	342	
	% Tutum.U	20,2%	19,6%	20,5%	19,3%	20,5%	100,0%	
	% ülkeler	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Mükelleflerin yaşadıkları ülkelerdeki vergi uygulamalarına yönelik tutumları incelendiğinde ise yine algı faktörleri ile benzer şekilde kararsızlık düzeyinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir (%48 ve üzeri). Bununla birlikte Belçika ve Hollanda'da yer alan mükelleflerin tutumları arasında belirgin bir farklılık bulunduğu tespit edilmiştir. Negatif içerikli sorulardan oluşan bu faktörde, Belçika'daki mükelleflerin tutumları özellikle Hollanda'daki mükelleflere göre büyük ölçüde negatiftir. Hollanda'daki mükelleflerin, diğer ülkelerin aksine, ülkelerindeki vergi uygulamalarına yönelik tutumları daha olumludur.

Tablo 5: Vergi Sistemine Yönelik Tutum Faktörü Çapraz Tablosu

			ÜLKELER					Total
			Almanya	Avusturya	Belçika	Fransa	Hollanda	
Tutum.S	1,00	Sayı	4	0	3	3	5	15
		% Tutum.S	26,7%	0,0%	20,0%	20,0%	33,3%	100,0%
		% within ülkeler	5,8%	0,0%	4,3%	4,5%	7,1%	4,4%
	2,00	Sayı	8	12	7	16	11	54
		% Tutum.S	14,8%	22,2%	13,0%	29,6%	20,4%	100,0%
		% ülkeler	11,6%	17,9%	10,0%	24,2%	15,7%	15,8%
	3,00	Sayı	32	32	29	23	38	154
		% Tutum.S	20,8%	20,8%	18,8%	14,9%	24,7%	100,0%
		% ülkeler	46,4%	47,8%	41,4%	34,8%	54,3%	45,0%
	4,00	Sayı	16	18	24	15	15	88
		% Tutum.S	18,2%	20,5%	27,3%	17,0%	17,0%	100,0%
		% ülkeler	23,2%	26,9%	34,3%	22,7%	21,4%	25,7%
	5,00	Sayı	9	5	7	9	1	31
		% Tutum.S	29,0%	16,1%	22,6%	29,0%	3,2%	100,0%
		% ülkeler	13,0%	7,5%	10,0%	13,6%	1,4%	9,1%
Total	Sayı	69	67	70	66	70	342	
	% Tutum.S	20,2%	19,6%	20,5%	19,3%	20,5%	100,0%	
	% ülkeler	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Mükelleflerin tutumları vergi sistemi bağlamında incelendiğinde de kararlılık düzeyinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ancak faktördeki soruların negatif içerikli olduğu göz önünde bulundurularak ülkeler karşılaştırıldığında, diğer ülkelerin aksine Fransa'daki mükelleflerin ülkelerindeki vergi sistemine yönelik tutumları daha olumlu iken, Belçika'daki mükelleflerin tutumlarının da daha olumsuz olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6: ANOVA Varyans Analizi

		Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Anl.
Algı.S	Gruplar Arası	11,757	4	2,939	3,611	,007
	Grup İçi	275,953	339	,814		
	Toplam	287,709	343			
Algı.U	Gruplar Arası	1,431	4	,358	,424	,791
	Grup İçi	286,278	339	,844		
	Toplam	287,709	343			
Tutum.U	Gruplar Arası	3,078	4	,769	1,115	,349
	Grup İçi	232,633	337	,690		
	Toplam	235,711	341			
Tutum.S	Gruplar Arası	6,770	4	1,693	1,861	,117
	Grup İçi	306,493	337	,909		
	Toplam	313,263	341			

Mükelleflerin vergi sistemi ve uygulamalarına yönelik algı ve tutumları arasındaki farklılık düzeyinin anlamlılığı ülkeler itibariyle karşılaştırmalı incelendiğinde ise sadece vergi sistemine yönelik algı itibariyle anlamlı bir farklılık olduğu ($p < 0,05$) dolayısıyla da H1 hipotezinin kabul edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer faktörler itibariyle ise ülkeler arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı ($p > 0,05$) yani H1 ve H2 hipotezlerinin reddedildiği bulgusuna erişilmiştir.

4. SONUÇ

Vergilendirme süreci mükellef ve idare taraflı olmak üzere iki temel bileşene sahip olmakla birlikte nihayetinde mükelleflerin bu süreçteki yaklaşım ve eylemlerinin belirleyicilik düzeyi göz ardı edilemez. Bununla birlikte mükelleflerin süreçteki belirleyicilik düzeyi idarenin sistem ve uygulamalarından da bağımsız değildir. Nitekim literatürde yer alan çalışmalar ile de mükellef ve idare arasındaki ilişkisellik ve bunun düzeyi saha araştırması örnekleri ile ortaya koyulmuştur. Maliye literatüründe bu örneklerin bir kısmı mali psikoloji ve mali sosyoloji kapsamında değerlendirilirken bir kısmı da idarenin etkinliği gibi yönetsel kuramlar bağlamında ele alınmaktadır. Maliye disiplini Scholders'in oluşturduğu kuramsal çerçevede de para ve maliye politikasının 3 büyük sorunsalının mali psikolojinin temel araştırma alanını oluşturduğu belirtilmektedir. Bu sorunsallardan bir tanesi de mükelleflerin vergiye yaklaşımıdır. Böylelikle 1970'li yıllarla birlikte mali psikoloji kuramı yaygınlık göstermeye başlamıştır. Ancak Scholders kuram kapsamında sadece sorunsalın önemini belirtmekle kalmamış aynı zamanda mükellefin vergiye yaklaşımı bağlamında mekânsal farklılığın önemini de özellikle vurgulamıştır. Böylelikle literatürde sadece mali psikolojik yaklaşım değil; mekânsal düzey itibariyle mali psikoloji yaklaşımı da gündeme gelmiştir.

Bu çalışmada da, Schmolders'ten hareketle TC vatandaşlarının yoğun olarak bulunduğu 5 Avrupa ülkesinde yerleşik mükelleflerin vergi bilinci karşılaştırmalı olarak mekânsal bağlamda incelenmiştir. Bu kapsamda anket uygulanması şeklinde gerçekleştirilen saha çalışması sonucunda ulaşılan verilere Frekans Analizi, Çapraz Tablo Analizleri, ANOVA Varyans Analizi uygulanmıştır. Bu analizler sonucunda elde edilen veriler, faktörler itibariyle incelendiğinde ise TC uyruklu vatandaşların yaşadıkları ülkelerin vergi sistemleri farklılık gösterse de, yaşadıkları ülkelerin vergi sistem ve uygulamalarına yönelik algı ve tutum düzeylerinin pozitif ya da negatif yaklaşım oluşturma düzeyinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle de mükelleflerin her ne kadar vergi uyum düzeyleri yüksek dahi olsa vergiye yönelik bilinç düzeylerinin düşük olduğu genel kanısına ulaşılmıştır. Bununla birlikte veri detayları incelendiğinde ise özellikle Belçika'da yaşayan mükelleflerin diğer ülkelerden farklılık gösterdiği ve vergi sistem ve uygulamaları hakkında olumlu algıya sahip iken, tutumlarının olumsuz olduğu bulgusuna erişilmiştir. Dolayısıyla vergi algı ve tutumu arasında Belçika'daki mükelleflerin gösterdiği belirgin farklılık, diğer ülkelerin aksine buradaki mükelleflerin vergi bilinç düzeylerinin daha sorunlu bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Bu çerçevede benzer sosyo-demografik yapıya sahip ancak farklı vergi sistem ve uygulamalarına tabi mükelleflerin vergiye yönelik tutumları arasında anlamlı farklılık bulunmazken algıları arasında saptanan farklılık vergileme süreci ile ilgili değerlendirmelerde gerek mekânsal farklılığının gerekse ampirik temelli değerlendirmenin önemini ortaya koyduğu söylenebilir. Buna bağlı olarak özellikle vergilendirme sürecine ilişkin uygulanacak maliye politikalarında mekânsal farklılık ve ampirik temelli değerlendirme gerekliliğinin özellikle stratejik plan hazırlanması gibi politika yapım sürecinde göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülmektedir.

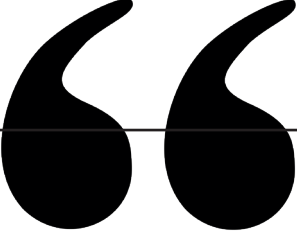
KAYNAKÇA

- Adimasu, N. A. & Daare, W. J. (2017). Tax Awareness and Perception of Tax Payers and Their Voluntary Tax Compliance Decision: Evidence from Individual Tax Payers in Snnpr, Ethiopia. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 7 (11), 686-695.
- Akçay, S., & Demirhan, Ş. (2024). Mükelleflerin Vergi Ahlakı ve Vergi Bilgisinin Vergi Bilinci Üzerine Etkisi. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(14), 62-77. <https://doi.org/10.46236/jvosst.1463648>.
- Akinfala, F. F., Ekong, M., Liman, A., Tyem, P., Ashu, A. & Kam-Selem, M. (2018). Federal Inland Revenue Service Tax Awareness Index: Development and Validation. *International Journal of Business and Management*, 13 (7), 249-261.
- Akkara, Ö. & Gencel, U. (2016). Yükseköğretim Öğrencilerinin Vergiye Yönelik Algularının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi: Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi Örneği. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8 (1), 28-48.
- AlAdham, M., Alaffo, A., Abukhadijeh, M. A., & Qasem, M. F. (2016). Tax Evasion and Tax Awareness Evidence from Jordan. *International Business Research*, 9(12), 65-75.
- Alexander, P., Balavac-Orlic, M., Lymer, A. & Mukherjee, S. (2023). Further Improving Our Understanding of The Tax Awareness, Tax Literacy and Tax Morale of Young Adults. *JOTA: Journal of Tax Administration*, 8 (1), 193-220.
- Appasaba, L. V., Nujumudeen, N., Sharma, A. K., Gulati, K., & Ansari, A. M. (2022). E-Filing of Income Tax: Awareness and Satisfaction Level of Individual Tax Payers in India. *International Journal of Food and Nutritional Sciences*, 11(3), 3388-3401.
- Cansız, H. (2006). Vergi Mükelleflerinin Vergiyi Algılama Hakkındaki Görüşleri: Afyonkarahisar İli Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2), 115-118.
- Çelebi, A. K., Mıynat, M., Canbay, T., Bulut, Z. A., Mastar Özcan, P., Akyol Bulut, Ö. & Tunçay, B. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Vergi Bilinci ve Vergi Algularının Ölçülmesine Yönelik Ampirik Bir Araştırma: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Örneği, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Basımevi, Manisa.
- Çelikkaya, A. (2002). Mükelleflerin Vergiye Gönüllü Uyumunu Etkileyen Faktörler. *E-Akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler, Aylık İnternet Dergisi*, Sayı:5.
- Çiçek, U. & Bitlisli, F. (2017). Vergi Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Vergi Bilinci ve Farkındalığı Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 261-277.
- Demir, İ. C. & Cigerci, İ. (2016). Vergi Bilincinin Oluşumunda Eğitimin Rolü: İlköğretim Öğrencileriyle Ampirik Bir Çalışma. *Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 127-143.

- Doğan, E. Tekin, A., & Çelikay, F. (2019). Mükelleflerin Vergiye Bakışında Yargı Yetisi Sorunsalı: Kant Perspektifinden Mekânsal Farklılık Temelli Bir Değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3): 702-720.
- Doğan, E., & Sarıçimen, G. (2021). Vergi yükü perspektifinden vergi uyumu: 81 il bazında ampirik bir değerlendirme. *Vergi Raporu*. Sayı 256: 133-154.
- Hamid, N. A., Ismail, I. S., Yunus, N., Jali, M. N., & Rosly, A. S. (2022). Taxpayer Perceptions of Tax Awareness, Tax Education and Tax Complexity among Small and Medium Enterprises in Malaysia: A Quadrant Analysis Approach. *Universal Journal of Accounting and Finance*, 10(1), 231-242.
- Hastuti, R. (2014). Tax Awareness and Tax Education: A Perception of Potential Taxpayers. *International Journal of Business, Economics And Law*, 5(1), 83-91.
- Karo, R. B., & Herawati, V. (2024). The Effect of Tax Knowledge and Tax Sanctions on Taxpayer Compliance in The Millennial Generation in Karawang with Tax Awareness as Moderation Variable . *Golden Ratio of Finance Management*, 4(2), 175 - 183. <https://doi.org/10.52970/grfm.v4i2.495>.
- Kılıçaslan, A., & Buyrukoğlu, S. (2024). Türk Vergi Sisteminde Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Konusunun Farklı Toplum Kesimleri Üzerinden Değerlendirilmesi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 15-26.
- Korlu, R. K., Gerçek, A., & Çetinkaya, Ö. (2016). "Mükelleflerin yerel vergi algıları üzerine bir analiz: Bursa örneği", *Yönetim ve Ekonomi*, 711-732.
- Latofah, N., & Harjo, D. (2020). Analisis Tax Awareness Dalam Upaya Meningkatkan Kepatuhan Wajib Pajak Di Kantor Pelayanan Pajak Pratama Bekasi Barat. *Jurnal Pajak Vokasi (JUPASI)*, 2(1), 52-62.
- Gordon, M. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 624.
- Nurlis, N., & Ariani, M. (2020). Tax Awareness Moderates Knowledge and Modernization of Tax Administration on Tax Compliance, Survey on MSME Taxpayers in South Tangerang City, Indonesia. *International Journal of Management Studies and Socioal Science Research*, 2(5), 250-259.
- Nurkhin, A., Novanty, I., Muhsin, M., & Sumiadji, S. (2018). The Influence of Tax Understanding, Tax Awareness and Tax Amnesty Toward Taxpayer Compliance. *Journal Keuangan dan Perbankan*, 22(2), 240-255.
- Ogungbade, O. I., Enitan, A., & Adekoya, A. C. (2021). Tax Awareness, Taxpayers Perceptions and Attitudes and Tax Evasion in Informal Sector of Ekiti State, Nigeria. *International Journal of Financial Research*, 12(5), 24-40.
- Organ, İ. V. & Yegen, B. (2013), "Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı Oluşumunda Muhasebe Meslek Mensuplarının Rolü: Adana Örneği". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27 (4), 241-271.
- Öğdüm, P., & Arslaner, H. (2021). Türkiye'de Vergi Mükelleflerinin Eğitim Düzeyi ile Vergi Bilinci İlişkisi: Aydın İli Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(39), 154-180.

- Ömürbek, N., Çiçek H. G. & Çiçek S. (2007). Vergi Bilinci Üzerine Bir İnceleme: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Yapılan Anketin Bulguları. *Maliye Dergisi*, (153), 102-107.
- Özcan, F., & Akyel, N. (2020). Muhasebe ve Finansman Eğitimi Alan ve Almayan Lise Öğrencilerinin Vergi Ahlakı, Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Farklılıklarının İncelenmesi: Bir Uygulama Örneği. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 54-67. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.709290>.
- Özgün, Z. & Yüksel, C. (2018). "Mersin'de Vergi Mükelleflerinin Vergi Algısı, Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı Düzeyinin Ölçülmesi". *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü E-Dergisi*, 1(2), 33-48.
- Pekkaya, M., Cural. M. & Çelebi E. C. (2017). SMMM'ler Vergi Bilinci Boyutları ve Boyutlara Göre Vergiye Bakışları: Zonguldak'ta Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, 1066-1078.
- Rahiem, C & Ardillah, K. (2022). Tax Awareness, Tax Services Quality, and Tax Sanctions on Individual Taxpayer Compliance. *The Accounting Journal of BINANIAGA*. 7 (1), 1-16. doi: 10.33062/ajb.v7i1.489.
- Sağlam, M. (2013). Vergi algısı ve Vergi Bilinci Üzerine Bir Araştırma: İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinde Vergi Algısı ve Vergi Bilinci. *Sosyoekonomi*, 2013-1, 315-334.
- Schmolders, G. (2012). Mali Psikoloji. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*(15).
- Susilo, A. (2024). The Role of Social Media on Tax Awareness Income in Micro Small to Medium Enterprises (SME's) In Surabaya. *Jurnal Ekonomi*, 13(03), 1419–1424. Retrieved from <https://ejournal.seaninstitute.or.id/index.php/Ekonomi/article/view/5245>.
- Tekin, A., Doğan, E., & Çelikay, F. (2018). Vergi Ahlakı Kavramsallaştırmasına Yönelik Bir Değerlendirme: Eskişehir-Kütahya Örneği. *Maliye Dergisi*, 175: 228-252.
- Tekin, A., Doğan, E., & Çelikay, F. (2019). Mekansal Farklılık Bağlamında Mükelleflerin Vergi Tutumları: Eskişehir-Kütahya Örneğinde Bir Analiz. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 129-143.
- Tekin, A., Gürçam, Ö. S. (2021). Azerbaycan'da Mükelleflerin Vergiye Bakışı: Bakü Örnekleme Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 6 (1), 100-109.
- Tekin, A. (2021). Mükelleflerin Vergi Ödeme Nedenlerini Belirleyen Demografik Faktörler: Bakü Örnekleme ile Lojistik Regresyon Analizi. *Ampirik Yöntemlerle İktisadi, Malive Finansal Uygulamalar içinde* (Editör:Şahin Karabulut). *Gazi Kitapevi*, (1), 257 -268.
- Tekin, A. (2022). Türkiye ve Azerbaycan Vergi Sistemleri İtibariyle Mükelleflerin Vergiye Yaklaşımı. *Ampirik Yöntemlerle İktisadi, Ekonomi ve Finans Alanındaki Uygulamaların Ampirik Sonuçları-2 içinde* (Editör:Şahin Karabulut). *Ekin Yayınevi*, (1), 15-24.

- Teyyare, E. & Kumbaşlı, E. (2016). Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakının Gelişmesinde Maliye Bölümü Eğitiminin Rolü. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 1-29.
- Yanık, A., & Doğan, E. (2023). Vergi Bilinci ve Vergi Algısı: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(44), 1-24. <https://doi.org/10.35343/kosbed.1164995>.
- Yeşilyurt, Ş. (2015). Vergi Bilincinin Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi: Maliye ve İlahiyat Bölümü Öğrencileri Örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:12, Sayı:32, ss.36-56.
- Yulianti A., Christine T. & Panggah T. W. (2021). Tax Education and Tax Awareness: An Analysis on Indonesian Tax Education Program. *LPEM FEBUI Working Papers 202160*, LPEM, Faculty of Economics and Business, University of Indonesia, revised 2021.

Bölüm 6

EMEK ÜZERİNDEKİ VERGİ YÜKÜ VE KADIN İSTİHDAMI İLİŞKİSİ

*Gülsüm GÜRLER HAZMAN¹,
Almina Derya BIÇAKSIZ²*

1 Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, 0000-0002-9953-4330, gulsumgurler@hotmail.com

2 Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Doktora Öğrencisi, 0000-0002-7737-1104, deryabicaksiz@hotmail.com

1.Giriş

cret gelirleri üzerinden alınan vergi ve benzeri mali yükümlülükler işgücü maliyetinin belirlenmesinde kullanılan önemli unsurlardır. Vergi ve benzeri yasal yükümlülüklerdeki artış işgücü maliyetinin artmasına neden olurken, devletin çalışanlar yararına uygulamaya koyduğu indirimler ve mali yardımlar işgücü maliyetinin azaltılmasında kullanılan unsurlardır (Uşun, 2019: 435). Vergi yükünün emek üzerinde meydana getirdiği ve işgücünün omuzlarına bıraktığı yük ise literatürde vergi takozu (tax wedge) ya da vergi kaması (tax wedge) şeklinde ifade edilmektedir. Vergi takozu, işgücü başına devlete ödenen vergiler ile sosyal güvenlik katkılarının toplamını göstermektedir. Bu kavram ülkelerin ekonomik yapılarına göre farklı düzeyde kendini göstermektedir (Nar, 2015: 686).

Bir lke vergi ve sosyal sigorta primlerini arttırmak suretiyle vergi takozunu genişlettiği durumda işgücü maliyetlerinde artış oluşacağı böylece istihdamda azalma ve işsizliği artacağı hakkında genel bir görüş birliği vardır. Aksi durumda ise, vergi ve sosyal sigorta primlerini azaltmasının işgücü talebinin artmasını sağlayarak istihdamda artış ve işsizlikte düşüşler yaşanacağı genel kabul görmektedir (Hodge & Hickman, 2018: 4). Ayrıca belirtmek gerekir ki iktisadi açıdan vergi takozunun işsizliğe yol açması emek arzı, emek talebi ve işgücü piyasasının esnekliğine bağlıdır (Günel, 2020: 80).

İşgücü piyasası hakkında önemli bir doküman olan Taxing Wages raporu OECD tarafından 2000 yılından bu yana yayınlanmaktadır. Bu raporda ücret geliri üzerindeki vergi ve benzeri mali ykmllklere yönelik çeşitli göstergeler yer almaktadır. Raporda işgücünün medeni durumlarına, çalışma koşullarına, bireyler veya ailelerin ocuk sayılarına göre de farklı veriler yer almaktadır (OECD, 2020). OECD raporuna göre bekar bir işçi üzerinden ele alınan vergi takozu;

Vergi Takozu Oranı= cret zerindeki Vergi Yükü / İşçinin İşverene Maliyeti

şeklinde hesaplanmaktadır. Denklemdede yer alan ücret üzerindeki vergi yükünü işçi için ödenen vergi, sosyal güvenlik primi ve benzeri mal yükümlülükler toplamını ifade etmektedir.

Vergi takozu, ülkeler ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre farklı oranlarda cereyan etmektedir. Bu farklılığın oluşmasındaki sebepleri içerisinde; işgücünü oluşturan işçi ve memur gruplarının farklı vergilendirilmesi ve indirim, istisna ve muafiyetlerin oranlarındaki farklılıklar bulunmaktadır (Nar, 2015: 686). Vergi ve benzeri mali yükümlülüklerin bireylerin gelirlerinin azalmasına neden olmakta ve bu durumda çalışma, yatırım, üretim, tasarruf, tüketim gibi ekonomik tercihlerin farklılaşmasına yol açmaktadır. Bahsi geçen yükümlülüklerin sebebiyle emek üzerinde oluşan yük, emek piyasasında

işgücünün çalışma ve boş zaman arasında yapacağı tercihini etkilediği gibi, işverenin istihdam koşullarını (kadın-erkek, vasıflı-vasıfsız, bekar-evli, kısmi zamanlı-tam zamanlı, kayıtlı-kayıt dışı) dahil değişiklik göstermesine sebebiyet vermektedir (Efe ve Yılmaz, 2022: 180).

Kadınların iş gücüne katılımı hem teorik hem de politik sebeplerden ilgi çekici bir konudur. Çalışma hayatında kadın istihdamının artırılması bireysel ve toplumsal açıdan sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Kadınların iş yaşamında yer alması ile toplumsal sosyal yaşamda daha fazla bulunması cinslerin sosyal yaşamda birlikte var olma çabalarını arttıracak, güç dengelerini kadının lehine dönüştürecektir (Karabıyık, 2012: 240)

Dünyada gün geçtikçe çalışma hayatında kadın işgücünün sayısında artış yaşanmaktadır. Ülkelerin ekonomik ve sosyal yaşamında yaşanan dönüşüm neticesinde daha fazla kadın, çalışma yaşamında yer almakta beraberinde istihdam yapıları da yeniden şekillenmektedir. Yaşanan dönüşüm her toplumun kendi yapısına bağlı olarak farklı zamanlarda yaşanmakta ve sonuçları bakımından benzer özellikler taşımaktadır (Kaya, 2009: 32).

Buradan hareketle kadın istihdamının önemini vurgulayarak vergi takozu ile ilişkisini ortaya koymak adına, OECD ülkelerinde 2000-2023 döneminde emek üzerindeki vergi yükü ile kadın istihdamı arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Literatür incelendiğinde emek üzerindeki vergi yükünün istihdam, işsizlik ile olan ilişkisine sıkça yer almaktadır. Ancak emek üzerindeki vergi yükünün kadın istihdamına olan etkisinin araştırıldığı çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu kapsamda literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada ilk olarak literatür incelemesine yer verilmiştir. Sonraki bölümde araştırma yöntemi ve veri seti açıklanarak gerçekleştirilen analiz neticesinde elde edilen bulgular üzerinde durulmuştur.

2.Literatür İncelemesi

Vergi takozu ve kadın istihdamı hakkında literatür, vergi takozu ve işgücü arasındaki ilişkinin araştırıldığı ampirik literatüre göre daha dar olduğundan aşağıda, vergi takozunun farklı göstergeleri ile işgücüne katılma oranı, istihdam ve işsizlik göstergeleri ile ilişkili çalışmalar taranmıştır. Tablo 1'de vergi takozu ile istihdam ya da işsizlik arasındaki ilişkinin incelendiği literatüre yer verilmiştir.

Tablo 1. Vergi Takozu ve İstihdam/İşsizlik İlişkisi Hakkında Literatür

Yazarlar	rneklem	Araştırma Yöntemi	Bulgular
Alesina ve Perotti (1997)	14 OECD yesi lke (1960-1990)	Panel veri analizi	İşgücü zerindeki vergisel maliyetlerin artması işsizliği arttırmaktadır.
Daveri ve Tabellini (2000)	Avrupa Birliği (1965-1991)	Panel veri analizi	İşgücü maliyetlerinin vergiler nedeniyle artması ile firmaların emek talebini azalttığını ve emek yerine sermayeyi tercih etmektedir.
Stockhammer (2004)	Almanya, Fransa, İtalya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) (1961-1990)	En küçük kareler (OLS) panel regresyonu	Vergi takozu işsizlik oranı ile pozitif ilişkilidir.
Bassanini ve Duval (2006)	21 OECD yesi lke (1982-2003)	Duyarlılık testi, sabit etkiler ve tesadf etkiler modeli, hausman testi	Vergi takozu işsizlik üzerinde artışa yol açmaktadır. Ayrıca erkek, kadın, genç ve yaşlı tüm gruplarda düşük istihdama sebep olmaktadır.
řeparović (2009)	Hırvatistan (2008-2009)	Diskriminant analizi	Vergi takozundaki artış işsizlik oranında artışa neden olmaktadır.
Dolenc ve Laporšek (2010)	27 AB yesi lke (1999-2008)	Panel regresyon analizi	Vergi takozunda meydana gelen %1'lik artış istihdam oranında %0,04 birim azaltmaya neden olmaktadır.
Murtin, Serres ve Hijzen (2014)	15 OECD yesi lke (1965-2007)	Panel regresyon analizi	Vergi takozu ve işsizlik oranı arasında pozitif ilişki mevcuttur.
Gal ve Theising (2015)	25 OECD yesi lke (1987-2010)	Dinamik en küçük kareler yöntemi, ECM	Vergi takozunun kadın istihdamına etkisi anlamsız iken, erkek istihdamına etkisi anlamlı ve negatiftir.
Attinasi, vd. (2016)	30 OECD yesi lke (1979-2014)	Havuzlanmış OLS ve sabit etkiler modeli	Vergi takozu seviyesi ile istihdam negatif ilişkilidir.
Kábelová ve Bayer (2018)	ek Cumhuriyeti (2000-2016)	Eş bütünleşme Testi	İstihdam oranı ile vergi takozu pozitif ilişkilidir.
Yılanı, vd. (2019)	OECD lkelerinde (Çekya, Kore, Macaristan, Polonya, Türkiye ve Yunanistan) (2000-2017)	Konya (2006) panel nedensellik testi	ek Cumhuriyeti, Kore ve Türkiye'de herhangi bir nedensellik ilişkiisi olmadığı, Macaristan, Meksika ve Polonya'da vergi takozundan işsizliğe doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkiisinin olduğu belirlenmiştir.

Tuhened (2019)	12 Avrupa ülkesi ve Amerika Birleşik Devletleri (1998-2008)	En küçük kareler (OLS) panel regresyonu	İşgücü üzerindeki vergilendirmenin istihdam oranı üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.
Günel (2020)	G-7 ülkeleri (2000-2019)	Panel eşbütünleşme	Vergi takozu ve işsizlik oranı arasında uzun dönemde anlamlı ve pozitif bir ilişki söz konusudur. Vergi takozu oranının artması uzun dönemde G-7 ülkelerinde işsizliği arttırıcı etkide bulunmaktadır.
Buyrukoğlu ve Küpeli (2021)	Türkiye (1996-2020)	ARDL sınır testi	Vergi takozundan işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Vergi takozu arttıkça işsizliğin arttığını, vergi takozu azaldıkça işsizlik azaltmaktadır.
Akalin (2021)	36 OECD üyesi ülke (2000-2019)	Sistem GMM yöntemi	Vergi takozu arttıkça erkek, kadın ve toplam işsizlik oranlarını arttırmaktadır. Bu etki erkeklerde daha fazladır.
Öztürk (2021)	8 AB ülkesi (Çek Cumhuriyeti, Polonya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, Estonya, Macaristan, Letonya ve Litvanya) (2000-2019)	Nedensellik analizi	Vergi takozunun işsizlik üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı ve vergi takozunun bazı ülkelerde işsizliği arttırdığı, sosyal güvenlik katkı paylarının ise bazı ülkelerde işsizlik üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Efe ve Yılmaz (2022)	36 OECD üyesi ülke (2000-2019)	Panel veri analizi	Ortalama ücretin altında gelir elde edenler üzerindeki vergi takozu ile istihdam arasındaki ilişki negatif yönlüdür.
Ömür (2022)	OECD'ye üye 34 ülke (2006-2021)	Panel veri analizi	Vergi takozu oranındaki bir birimlik artış işsizlik oranını %26,3 oranında arttırmaktadır.
Kalaş, vd. (2022)	36 OECD üyesi ülke (2000-2020)	Panel veri analizi	Vergi takozu istihdam oranı üzerinde negatif etkilidir.
Yıldırım ve Kuştepe (2023)	28 OECD üyesi ülke (1990-2017)	Panel veri analizi	Vergi yükü ile işgücüne katılım oranı ters orantılıdır.
Karakuş ve Atabey (2024)	G7 ülkeleri (2000-2022)	Panel Fourier nedensellik testi	Vergi takozu arttıkça işsizlik artış göstermektedir.

3. Araştırma Yöntemi

OECD ülkeleri özelinde emek üzerindeki vergi yükü ile kadın istihdamı arasında ilişkinin test edilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede analizde kullanılacak veri seti ve izlenecek yönetime ait bilgiler aşağıda açıklanacaktır.

3.1. Veri Seti

Yapılan panel veri analizinde 36¹ OECD ülkesi için 2000-2023 zaman periyodu dikkate alınarak yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada emek üzerindeki vergi yükü verisi olarak vergi takozu² kullanılmıştır. Kadın istihdamı verisi olarak kadın istihdam oranı kullanılmıştır. Vergi takozu verisi OECD veri tabanından temin edilirken kadın istihdam oranı verisi Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Araştırma kapsamında kurulan ekonometrik model şu şekildedir: kullanılan değişkenlere ilişkin veri seti Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Veri Seti

Kısaltma	Değişkenler	Kaynaklar
VT	Vergi Takozu	OECD
KİO	Kadın İstihdam Oranı	Dünya Bankası

Çalışmada kullanılan iki adet değişken mevcut olup, bunlar vergi takozu ve kadın istihdam oranı şeklindedir. Araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Mean	Std. Dev.	Minimum	Maximum
VT	36.93489	9.295486	12.68144	57.10364
KİO	44.92484	4.075121	24.93458	50.76622

3.2. Ekonometrik Yöntem

Çalışmada ilk olarak yatay kesit bağımlılığı araştırılmıştır bu testin var sayımı, paneli meydana getiren yatay kesitlerin birbirinden bağımsız olması ve paneli meydana getiren ülkelere birine gelen bir şoktan, tüm yatay kesit birimlerini aynı seviyede etkide bulunduğu şeklindedir (Koçbulut, 2016: 455). Seriler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı; Berusch-Pagan (1980) LM testi veya Pesaran (2004) CD testiyle sınımlanmaktadır. Berusch-Pagan (1980)

1 ABD, Almanya, Avusturalya, Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Kore, Kolombiya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Şili, Türkiye, Yeni Zelanda, Yunanistan.

2 Bekar-çocuksuz ve ortalama gelirin altında gelir elde eden bireyler üzerindeki ortalama vergi takozu

LM testi $T > N$ olduğu durumlarda yani zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğu, Pesaran (2004) CD testi $T > N$, $N > T$ olduğu zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük veya yatay kesit boyutu zaman boyutundan büyük olduğu durumda tercih edilebilmektedir. Bu testler, grup ortalaması sıfır fakat bireysel ortalama sıfırdan farklı olduğunda, sapmalı olmaktadır (Mercan, 2014: 235).

Söz konusu testlerin hipotezleri;

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır şeklindedir.

Test neticesinde ulaşılan olasılık değeri 0.05'ten küçük olduğunda, %5 anlamlılık düzeyinde, H_0 hipotezi reddedilmekte ve paneli meydana getiren birimler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğunu ifade etmektedir (Pesaran, 2004).

Analiz sonucunda birimler arasında yatay kesit bağımlılığının mevcut olduğu sonucuna ulaşılması durumunda birinci nesil yerine ikinci nesil birim kök testlerinin uygulanması gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerine ise Phillips ve Sul (2003), Moon ve Perron (2004), Bai ve Ng (2004), Pesaran (2007) testleri örnek gösterilebilir (Hurlin and Mignon, 2006: 8-19). Pesaran (2007) CADF testi, bireysel serilerin birinci farkları ve gecikme düzeylerinin yatay kesit ortalamaları ile ADF regresyonunun genişletilmiş şeklidir. Pesaran (2007) CADF testi, zaman (T) ve yatay kesit (N) boyutunun nispeten küçük olduğu durumlarda ayrıca $T > N$ ve $N > T$ olduğu durumlarda kullanılabilir. Testte hem CADF istatistiği ile her bir yatay kesite ait bireysel sonuçlar ulaşılabilirken hem de kesit ortalamaları alınarak genişletilen CIPS (Cross sectionally IPS) istatistiği ile panelin geneline ait sonuçlar elde edilmektedir (Pesaran, 2007: 266-267).

Çalışmada Pesaran (2007) birim kök testi kullanılmıştır. Bu test yatay kesit birimlerinin durağanlıklarını bütün olarak sınavan test olup CADF testi için oluşturulan hipotezler şu şekildedir;

H_0 : Seriler birim kök içermektedir

H_1 : Seriler birim kök içermemektedir şeklindedir.

Panel veri analizinde diğer aşama homojenlik/heterojenlik testinin gerçekleştirilmesidir. Çalışmada homojenlik testi olarak Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta testinden yararlanılmıştır. Söz konusu test ile eğim katsayılarının homojen yapıya sahip olup olmadığı sıvanmaktadır. Ayrıca $N > T$ durumda kullanılabilen bir testtir (Pesaran ve Yamagata, 2008: 71). Delta testine ait hipotezleri ise aşağıdaki şekildedir;

H_0 : Eğim katsayısı homojendir

H_1 :Eğim katsayısı heterojendir Őeklinededir.

Panel veri analizinde nedensellik testi olarak ele alınabilecek Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından yapılan çalışma söz konusudur. Çalışmada panel veri çerçevesinde herhangi bir ülke için söz konusu nedensellik ilişkisinin diğer ülkeler için de mümkün olabileceğini ve gözlem sayısındaki yükseliş ile beraber etkin sonuçlara ulaşılabildiği belirtilmiştir. Aynı zamanda bu test zaman boyutunun kesit boyutundan büyük veya küçük olması halinde de etkin sonuçlar elde edilmektedir (elik ve nsr, 2020: 205). Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen nedensellik testinde her bir ülke için sabit eğim katsayıları ayrı ayrı hesaplanmakta yani ülkeler arasındaki heterojenlik göz önüne alınmakta ayrıca yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır (Acaravcı vd., 2015: 126).

Durağan y ve x değerlerinin tanımlandığı nedensellik testi modeli aşağıdaki gibidir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012:1457):ve Hurlin (2012) yönteminde aşağıdaki hipotezler sınanmaktadır:

H_0 : Tüm birimler için y değişkeni, x değişkeninin nedenseli değildir.

H_1 : Bazı birimler için y değişkeni, x değişkeninin nedenselidir.

3.3.Ekonometrik Bulgular

3.3.1.Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Çalışmada ilk olarak değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının varlığı CDLM testleri ile sınanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Yatay kesit bağımlılığı	İstatistik	Olasılık
LM	2112	0.000*
LM adj	109.7	0.000*
LM CD	6.658	0.000*

Not: * ifadesi %1 önem düzeylerinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder.

Tablo 4'te elde edilen sonuçlara göre; olasılık değerleri %1 anlam düzeyinde yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucunu vermektedir çünkü boş hipotez reddedilmektedir. Bu durumda analizde yer alan ülkelerde meydana gelen bir çok diğer ülkeler de etkilenmektedir. Panel veri analizinde yatay kesitin varlığı halinde ikinci nesil panel birim kök testi ile serilerin durağanlığı sınanacaktır.

3.3.2.Homojenlik Testi

Modelde yatay kesit bağımlılığı testinin ardından modelin eğim parametrelerinin birimlere göre homojen mi veya heterojen mi olup olmadığının

tespiti gereklidir. Olasılık değeri, %5'ten küçük ise H_0 (Eğim katsayısı homojendir) hipotezi reddedilmekte ve eğim katsayılarının homojen olmadığı kabul edilmektedir.

Tablo 5. Homojenlik Testi

Değişkenler(vt,ki)	Test İstatistiği	Olasılık
Delta Tilde	26.524	0.000*
Delta Tilde adj.	28.356	0.000*

Not: * ifadesi %1 önem düzeylerinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder.

Tablo 5'deki sonuçlara göre olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmekte ve eğim katsayılarının homojen olmadığı kabul edilmektedir.

3.3.3. Birim Kök Testi

Birim kök sınavında seriler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı söz konusu olduğundan ikinci nesil panel birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada yatay kesit bağımlılığını dikkate alındığı Pesaran (2007) tarafından geliştirilmiş yatay kesit genelleştirilmiş Dikey-Fuller (CADF) birim kök testi kullanılmıştır. İkinci nesil birim köklerinden CADF testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Birim Kök Testi

	Seviye Test İstatistiği/ Olasılık Değeri	Birinci Fark Test İstatistiği/ Olasılık Değeri
VT (trendsiz)	-0.308/0.379	-6.932/0.000*
VT (trendli)	0.624/0.734	-4.468/0.000*
KİO (trendsiz)	-0.715/0.237	-7.967/0.000*
KİO (trendli)	-0.316/0.376	-7.964/0.000*

Not: * ifadesi %1 önem düzeylerinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder.

Tablo 6'da gösterilen ikinci nesil birim kök testi sonucuna göre vergi ta-kozu ve kadın istihdam oranı değişkenlerinin hem sabit hem de trendli duru-munda birinci farkında durağan olduğu belirlenmiştir.

3.3.4. Nedensellik Testleri

Emek üzerindeki vergi yükünün kadın istihdamı arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel Granger nedensellik yöntemiyle incelenmiştir. Tablo 7, analiz son ola-

rak yapılan Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel Granger nedensellik testi bulgularına yer verilmektedir. Tahminlerden elde edilen Wald, asimptotik Z ve yarı-asimptotik Z istatistikleri tabloda görülmektedir.

Tablo 7: Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi Tahmin Sonuçları

Modeller		Wbar	Zbar istatistik/ Olasılık	Zbar istatistik/ Olasılık	Sonuç	
		istatistik				
VT	KİO	2.7296	7.3379/0.000*	5.6710/0.000*	VT	KİO
KİO	VT	1.5134	2.1780/0.0294**	1.4095/0.1587	KİO	VT

Not: *, ** sırasıyla %1, %5 önem düzeylerinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder.

Tablo 7'de gösterilen vergi takozu ve kadın istihdamı arasındaki Dumitrescu ve Hurlin nedensellik test sonucuna göre vergi takozu ve kadın istihdamı arasında çift yönlü ilişki olduğu ve böylece vergi takozunun kadın istihdamının nedeni olduğu dolayısıyla kadın istihdamını etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sonucun katsayı değerleri ile ifadesini yapılacak regresyon testi ile de tespit edilebilir, hatta açıklayıcı değişkenler ilave edilerek çalışma daha da genişletilebilir.

4.Sonuç

İstihdam, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikaları içerisinde önemli bir konudur. İstihdam sorunun çözümünde uygulanan maliye politikası araçlarından biri vergilerdir. Vergilerin oranında ve bileŐiminde gerçekleştirilen yenilikler işgücü piyasasında istihdam üzerinde etkiler ortaya çıkarabilmektedir. Ekonomik geliŐmiŐlięin göstergelerinden olan işgücü piyasasının yapısı içerisinde kadın istihdamına yönelik uygulanan politikalar önemi giderek artmaktadır. Kadınların istihdam oranında artıŐın sağlanabilmesi bir ülkenin gelir dağılımında adaletin gerçekleştirilmesi ve yoksullukla mücadele noktasında önemini korumaktadır.

Literatür incelendiğinde emek üzerindeki vergi yükü arttıka işsizliğin arttığı yani negatif ilişki olduğuna dair bulgulara ulaşılmıştır. Vergi takozunun kadın ve erkek istihdamı özeline yapılan çalışmalarda ülke grupları değişmekle birlikte genel bulgular vergi takozunun kadın istihdam oranı üzerinde daha fazla negatif etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, 36 OECD ülkesinde 2000-2023 dönemi için emek üzerindeki vergi yükü ile kadın istihdamı arasındaki nedensellik ilişkisini araŐtırmaktır. Bu amaç çerçevesinde yatay kesit bağımlılığı, homojenlik, birim kök

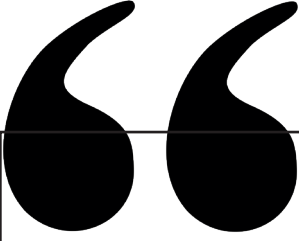
ve Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testleri kullanılmıştır. Yatay kesit bağımlılık testi ve CADF ikinci nesil birim kök test sonuçlarına göre tüm değişkenler yatay kesit bağımlıdır; vergi takozu ve kadın istihdam oranı değişkenleri birinci farkta durağandır. Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testi sonuçlarına göre, emek üzerindeki vergi yükü ile kadın istihdamı arasında çift yönlü ilişki olduğu ve böylece emek üzerindeki vergi yükünün kadın istihdamının nedeni olduğu sonucuna ulaşılmış ve literatürle bağlantılı olarak kadın istihdamını etkilediği görülmektedir. Bu etkinin pozitif yada negatif olup olmadığı yada bu etkinin derecesinin tahmini için regresyon sınaması yapılabilir. Yapılan çalışma ile aslında kadın istihdamına yönelik geliştirilecek istihdam politikalarının şekillenmesinde dikkate alınması gereken hususlar arasında vergi takozunun da yer aldığı görülmektedir. Yapılan pek çok çalışmada literatür taramada da görüleceği üzere, emek üzerindeki vergi yükü ile genel istihdam ilişkisi araştırılmış olup, burada da etkinin varlığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acaravcı, A., Bozkurt, C., & Erdoğan, S. (2015). MENA Ülkelerinde Demokrasi-Ekonomik Büyüme İlişkisi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(4), 119-129.
- Akalin, G. (2021). OECD Ülkelerinde Vergi Takozu ve İşsizlik İlişkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 7(1), 37-49.
- Alesina, A. ve Perotti, R. (1997). The Welfare State and Competitiveness, *American Economic Review*, 87(5). 921-939.
- Attinasi, M. G., Berardini, F., De Stefani, R., & Osterloh, S. (2016). The Effects of Labor Income Taxes on Labor Market Performance: An Empirical Analysis. *Erişim Adresi: https://www.bancaditalia.it/publicazioni/altri-atti-convegni/2016-current-issues-fiscal-policy/Attinasi_Berardini_DeStefani_Osterloh.pdf*.
- Bassanini, A. ve Duval, R. (2006). *Employment Patterns in OECD Countries: Reassessing the Role of Policies and Institutions*". OECD Economics Department Working Papers, 486.
- Buyrukoğlu, S., & Küpeli, E. I. (2021). Vergi Takozu ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Politik Ekonomik Kuram*, 5(2), 197-208.
- Çelik, M. Y., & Ünsür, Z. (2020). Küreselleşme ve Büyüme İlişkisinin Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi İle Belirlenmesi. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(1), 201-210.
- Daveri, F. ve Tabellini, G. (2000). Unemployment, Growth and Taxation in Industrial Countries, *Economic Policy*, 15(30), 48-104.
- Dolenc, P., & Laporšek, S. (2010). Tax Wedge On Labour And Its Effect On Employment Growth In The European Union. *Prague Economic Papers*, 4(2010), 344-358.
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing For Granger Non-causality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Efe, G. N., & Yılmaz, G. A. (2022). OECD Ülkelerinde Vergi Takozunun Kadın ve Erkek İstihdamına Etkilerinin Panel Veri Yöntemi ile Analizi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(1), 179-202.
- Gal, P., & Theising, A. (2015). The Macroeconomic Impact of Policies on Labour Market Outcomes in OECD Countries: A Reassessment. *OECD Economic Department Working Papers*, 1271, 1-65.
- Günel, T. (2020). G-7 Ülkelerinde Vergi Takozu ve İşsizlik İlişkisi: Panel Eş Bütünleşme Analizi, *Vergi Raporu*, (255), 78-90.
- Hodge, S. A., & Hickman, B. (2018). The Importance Of The Tax Wedge On Labor In Evaluating Tax Systems. *Tax Foundation, Washington DC*.
- Hurlin, C., and Mignon, V. (2006). Second Generation Panel Unit Root Tests. HAL, halshs-00159842, Erişim adresi: <https://shs.hal.science/halshs-00159842/document>, erişim tarihi: 15.08.2024.

- Kábelová, L., & Bayer, O. (2018). Labour Taxation and Its Effect on Employment Growth: Latest Estimations With Focus on The Czech Republic. *European Financial and Accounting Journal*, 13(2), 45-58.
- Kalaš, B., Zelenović, V., & Andrašić, J. (2022). Relation Between Tax Wedge and Employment Rate: The Case of OECD Countries. *Industrija*, 50(2), 7-20.
- Karabıyık, İ. (2012). Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), 231-260.
- Karakuş, M., & Atabey, A. Ö. (2024). Vergi Takozu VE Genç İşsizlik İlişkisi: G7 Ülkelerine Yönelik Fourier Panel Nedensellik Analizi. *İstihdam, İşsizlik, İşgücü Alanında Güncel Çalışmalar*, 37.
- Kaya, C. (2009). *Çalışma Yaşamında Kadın İşgücü Sorunları ve Örgütlenme Eğilimleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Koçbulut, Ö., & Altıntaş, H. (2016). İkiz Açıklar ve Feldstein-Horioka Hipotezi: OECD Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (48), 145-174.
- Mercan, M. (2014). Feldstein-Horioka Hipotezinin AB-15 ve Türkiye Ekonomisi için Sınanması: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırılmalı Dinamik Panel Veri Analizi. *Ege Academic Review*, 14(2).
- Murtin, F., De Serres, A., Hijzen, A. (2014). Unemployment and The Coverage Extension of Collective Wage Agreements, *European Economic Review*. 71, 52- 66.
- Nar, M. (2015). Tax burden on wage revenues: the tax wedge Ücret gelirleri üzerindeki vergi yükü: vergi takozu uygulaması. *Journal of Human Sciences*, 12(1), 685-705.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). *Taxing wages 2020*. Erişim, 15.08.2024.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. [https://data-explorer.oecd.org/vis?lc=en&pg=0&fs\[0\]=Topic%2C1%7CTaxation%23TAX%23%7CPersonal%20and%20property%20tax%23TAX_PPT%23&fc=Topic&bp=true&snb=4&df\[ds\]=dsDisseminateFinalDMZ&df\[id\]=DSD_TAX_WAGES_COU%40DF_TW_COU&df\[ag\]=OECD.CTP.TPS&df\[vs\]=1.1&dq=AUS...S_C0%2BS_C2.AW100%2BAW67%-2BAW167._Z.A&pd=2000%2C2023&to\[TIME_PERIOD\]=false&ly\[cl\]=COMBINED_HOUSEHOLD_TYPE%2CINCOME_PRINCIPAL%2CTIME_PERIOD&ly\[rw\]=MEASURE%2CUNIT_MEASURE&vw=tb](https://data-explorer.oecd.org/vis?lc=en&pg=0&fs[0]=Topic%2C1%7CTaxation%23TAX%23%7CPersonal%20and%20property%20tax%23TAX_PPT%23&fc=Topic&bp=true&snb=4&df[ds]=dsDisseminateFinalDMZ&df[id]=DSD_TAX_WAGES_COU%40DF_TW_COU&df[ag]=OECD.CTP.TPS&df[vs]=1.1&dq=AUS...S_C0%2BS_C2.AW100%2BAW67%-2BAW167._Z.A&pd=2000%2C2023&to[TIME_PERIOD]=false&ly[cl]=COMBINED_HOUSEHOLD_TYPE%2CINCOME_PRINCIPAL%2CTIME_PERIOD&ly[rw]=MEASURE%2CUNIT_MEASURE&vw=tb), Erişim Tarihi:10.08.2024.
- Ömür, Ö. M. (2022). Vergi Takozu ve İşsizlik İlişkisi: OECD Ülkelerinde COVID 19 Sonrası Dönemde Yaşanan Değişimin Analizi. *Sayıştay Dergisi*, 33(127), 665-691.
- Öztürk, Ö. F. (2021). Impact Of Tax Wedge And Social Security Contributions On The

- Unemployment: Evidence From Selected EU Transition Economies. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 59-77.
- Pesaran H., Ron Smith and Kyung So Im (1996). Dynamic Linear Models for Heterogeneous Panels, *The Econometrics of Panel Data A Handbook of the Theory with Application* 2.ed. L. Matyas and P. Sevestre (Ed.), London, 145-195.
- Pesaran, M. H., (2004). "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", *Cambridge Working Papers in Economics*, 435.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M.H. ve Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. Erişim adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii>, Erişim Tarihi: 14.08.2024.
- Őeparovi, A. (2009). The Influence Of The Tax Wedge On Unemployment in OECD Countries in Comparison With Croatia. *Financial Theory and Practice*, 33(4), 449-463.
- Stockhammer, E. (2004). Explaining European Unemployment: Testing the NAIRU Hypothesis and a Keynesian Approach, *International Review of Applied Economics*, 18(1), 3-23.
- Tunehed, P. (2019). Labor Taxation And Its Effect On Employment: A Study Of Labor Taxation In 13 Countries. Umea Universitet, Master Thesis I, 15 ECTS.
- UŐun, E. (2019). Türkiye ve Diğer OECD lkelerinde Vergi Takozu. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(2), 435-452.
- World Bank Group. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.FE.ZS>, Erişim Tarihi:10.08.2024.
- Yilanci, V., Yavuz, H., & Ince, T. (2019). SeilmiŐ OECD lkelerinde Vergi Takozu-İŞsizlik İlişkisi. *Maliye Dergisi*, 176, 286-297.
- Yıldırım, B., & KuŐtepel, Y. R. (2023). Analysis Of The Relationship Between Tax Burden And Labor Force Participation Rates In OECD Countries. *Trends in Business and Economics*, 37(2), 91-97.

Bölüm 7

FİNANSAL PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİNDE COMPREHENSİVE DİSTANCE BASED RANKİNG (COBRA) YÖNTEMİNİN UYGULAMASI

Yusuf KALKAN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi / KADMYO / Muhasebe ve Vergi, yusufkalkan@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4246-8624.

1. GİRİŞ

Rekabetin yoğun olduğu günümüz iş dünyasında bir şirketin finansal sağlığı, yöneticilerden yatırımcılara kadar tüm paydaşların yakından takip ettiği bir konudur. Finansal performans değerlendirmesi, şirketlerin mevcut durumunu analiz ederek, gelecekteki büyüme potansiyelini belirleme ve rakiplerle olan rekabet avantajını ortaya koyma noktasında önemli bir araçtır. Bu sayede şirketler, daha etkili stratejiler geliştirebilir ve kaynaklarını daha verimli kullanabilirler. (Zopounidis ve Doumpos, 2002). Şirketlerin finansal sağlığını ölçmek için kullanılan en önemli araçlardan biri finansal oranlardır. Gelir tablosu ve bilanço gibi finansal tablolar üzerinden hesaplanan bu oranlar, şirketlerin karlılığını, büyüme hızını ve riskini değerlendirerek, yatırımcılar ve yöneticiler için verileri özetlemesine ve analiz etmesine olanak tanıyarak karar verme sürecinde kritik bir rol oynar (Singh & Schmidgall, 2002). Yapılan sayısız araştırma, finansal oranların şirketlerin gelecekteki performansını tahmin etmede önemli bir araç olduğunu göstermiştir (Chen & Shimerda, 1981). Ayrıca finansal oranlar; şirketlerin likit olma durumu, büyüme potansiyeli ve karlılık seviyesi gibi önemli finansal göstergelerini detaylı bir şekilde ortaya koyması açısından önemlidir.

Şirketlerin finansal performansını ölçmek için yaygın olarak kullanılan muhasebe temelli finansal ölçütler, şirketin finansal performansını değerlendirmede önemli bir rol oynar. Bu geleneksel finansal ölçütler, hem yatırımcıların şirketin gelecekteki kar potansiyelini değerlendirmesine hem de analistlerin şirketin mali yapısını ve etkinliğini analiz etmesine yardımcı olur. Bu sayede, şirketin sektördeki konumu ve zaman içindeki performans eğilimleri daha net bir şekilde görülebilir (Gallizo & Salvador, 2003). Literatürde, yaklaşık yirmi beş geleneksel finansal performans ölçütü bulunmaktadır. Ve bu ölçütler, sağladıkları bilgilere göre likidite oranları, finansal kaldıraç oranları, kârlılık oranları, faaliyet oranları ve büyüme oranları olarak sınıflandırılmaktadır (Yalcin vd., 2012).

Sektördeki firmaların performanslarının detaylı bir şekilde analiz edilmesi, şirketlerin rekabet gücünü, piyasa paylarını, karlılıklarını ve gelecekteki büyüme potansiyellerini ortaya koyarak, işletmelerin güçlü yönlerini geliştirmeleri ve zayıf yönlerini gidermeleri için önemli veriler sunar (Carmona vd., 2014). Yatırımcılar sürekli olarak fazla getiri elde etmek için doğru yatırım alanını aramaktadırlar. Bu nedenle, sürekli olarak başarılı ve başarısız firmalar arasında analiz yapmaya ve ayırım gözetmeye çalışırlar. Yatırımcılar genellikle hisse senedi seçimi karar verirken hisse senedi grafiklerine, talep kalıplarına ve güçlü trendleri olan hisselerle ilgili olarak alıcı veya satıcı olmayı tercih ederler. Profesyoneller ise yatırım kararlarının çoğunu ekonomik ve firma bazlı göstergelere, ayrıca geçmiş hisse senedi verilerine dayandırır. Şirketlerin finansal performansını analiz etmek için likidite, karlılık, büyüme ve borç oranları gibi geleneksel finansal göstergeler kullanılırken, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri bu farklı göstergeler bir araya getirerek daha ayrıntılı bir değerlendirme sağlamaktadır.

ÇKKV yöntemleri, akademisyenler ve yatırımcılar arasında en yaygın kullanılan tahmin yöntemlerinden biridir. ÇKKV; birden fazla çelişkili, nitel veya nicel parametreyi birleştirerek alternatiflerin çıktıklarına dayalı çözüm sunan bir tekniktir (Zaremba, 2021). En uygun alternatifi seçmek için alternatiflerin belirli ağırlıklandırma prosedürleri de dahil olmak üzere bir dizi çoklu ve çoğunlukla birbirleriyle zıt kriterlere göre seçim yapmayı sağlayan bir yöntemler grubudur (Ishizaka ve Siraj, 2018). ÇKKV yöntemleri, firmaların farklı ve bazen birbirleriyle çelişen performans boyutlarını tek bir performans sonucu üzerinden özetlemek için sıklıkla kullanılmaktadır (Diakoulaki vd., 1995). 1960'lardan bu yana birçok ÇKKV tekniği ve yöntemi başarıyla geliştirilmiş, önerilmiş ve çeşitli alanlarında uygulanmıştır. ÇKKV'nin amacı doğru kararı önermek değil, karar vericilere kendi tercih ettikleri kriterlere uygun alternatifleri ya da tek bir kaynağı seçmelerinde yardımcı olmaktır. Verimli ve başarılı karar verme için ÇKKV yaklaşımlarını bilmenin ve karar alma süreçlerine katılanların bakış açıları hakkında yeterli bilgiye sahip olmanın önemli

olduğu belirtilmiştir (Chan vd., 2014). Son yıllarda birçok araştırmacı, karar verme sürecinde farklı alanlarda ÇKKV'yi kullanmıştır. Her bir yöntem, karar vermede benzer şekilde niteliklidir ve her birinin kendine özgü avantajları vardır (Türegün, 2022). Bu kapsamda çalışmada son zamanlarda kullanılmaya başlanan ÇKKV yöntemlerinden COmprehensive Distance Based RAnking (COBRA), firmaların finansal performans değerlendirme ve sıralaması için uygulanmıştır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde kriter ağırlıklarının belirlenmesinde kullanılan MEREC ve finansal performansların belirlenmesinde kullanılan COBRA yöntemlerinin açıklamasına, formülasyonuna ve hesaplamasına yer verilmiş ardından değerlendirme yapılmıştır.

2. Method Based on the Removal Effects of Criteria (MEREC) ve COmprehensive Distance Based RAnking (COBRA)

COBRA analizi yapılmadan önce kriterlerin ağırlıkları yani önem derecelerinin belirlenmesi gerekir. Kriter ağırlıklarının belirlenebilmesi için güncel olan bir yöntem Method Based on the Removal Effects of Criteria (MEREC) seçilmiştir. Bu yöntemde kriter ağırlıkları, subjektif değerlendirmelere dayalı olarak değil objektif verilere dayanmasından dolayı tercih edilmiştir. MEREC, kriterlerin ağırlıklarını objektif olarak belirlemek için her bir kriterin kaldırılmasının alternatiflerin performansları üzerindeki etkisini analiz ederek kriterlerin önemini belirleyen yöntemdir. Bu yöntemde performanslar üzerinde daha yüksek etkileri olan kriterlere daha fazla ağırlık verilir (Keshavarz-Ghorabae vd., 2021:7). Yöntemin temel adımları:

1. Karar matrisi oluşturma: Her bir alternatif için her bir kritere göre performans değerlerini içeren bir matris oluşturulur. Bu matrisin elemanları sıfırdan büyük olmalıdır. x_{ij} karar matrisinin elemanları, n alternatifler (firmalar) ve m kriterler olmak üzere karar matrisi aşağıdaki gibidir:

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1j} & \dots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2j} & \dots & x_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{i1} & x_{i2} & \dots & x_{ij} & \dots & x_{im} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nj} & \dots & x_{nm} \end{bmatrix}$$

2. Normalizasyon: Karar matrisinin değerleri, Fayda-Maliyet kriterlerine göre doğrusal bir normalizasyon yöntemi kullanılarak dönüştürülür.

$$n_{ij}^x = \begin{cases} \frac{\min x_{kj}}{x_{ij}} & \text{Fayda yönlü kriter} \\ \frac{x_{ij}}{\max x_{kj}} & \text{Maliyet yönlü kriter} \end{cases}$$

3. Performans göstergelerinin hesaplanması: Her bir alternatif için tüm kriterlerin performans değerlerini birleştiren bir performans göstergesi (S_i) hesaplanır.

$$S_i = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{m} \sum_j |\ln(n_{ij}^x)| \right) \right)$$

4. Kriterlerin kaldırılmasının etkisi: Her bir kriter sırayla matristen kaldırılır ve kaldırılan j kriterine karşılık alternatif i kriterinin genel performans göstergesi (S'_{ij}) hesaplanır. Bu adımda, logaritmik ölçü bir önceki adıma benzer şekilde kullanılır.

$$S'_{ij} = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{m} \sum_{k, k \neq j} |\ln(n_{ik}^x)| \right) \right)$$

5. Mutlak sapmaların toplamının hesaplanması: Bu adımda kaldırılan kriterlerin etkisi ölçülür. Önceki iki adımda hesaplanan değerlerin mutlak farklarının toplamı (E_j) şeklinde hesaplanır.

$$E_j = \sum_i |S'_{ij} - S_i|$$

6. Kriter ağırlıklarının hesaplanması: Her bir kriterin kaldırılmasının performans göstergeleri üzerindeki etkisinin büyüklüğü, o kriterin önemini gösterir. Bu etki, kriter ağırlıklarını (w_j) hesaplamak için kullanılır.

$$w_j = \frac{E_j}{\sum_k E_k}$$

MEREC yöntemi ile hesaplanan kriter ağırlıkları (w_j), COBRA yöntemi için kullanılmıştır. Bu çalışmada alternatiflerin nihai sıralamasını elde etmek için kullanılan ve Krstic vd. tarafından literatüre kazandırılmış COBRA yöntemi aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır (Krstic vd., 2022):

1. Karar matrisi oluşturma: Her bir alternatif için her bir kriter göre performans değerlerini içeren bir matris oluşturulur. x_{ij} karar matrisinin elemanları, i alternatifleri (firmaları) ($i=1, 2, \dots, n$) ve j kriterleri ($j=1, 2, \dots, m$) olmak üzere karar matrisi aşağıdaki gibidir:

$$X_{ij} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1j} & \dots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2j} & \dots & x_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{i1} & x_{i2} & \dots & x_{ij} & \dots & x_{im} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nj} & \dots & x_{nm} \end{bmatrix}$$

2. Normalizasyon: Karar matrisindeki her bir değerlendirme kriteri aşağıdaki formül aracılığıyla normalize edilir.

$$\bar{X}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}}$$

3. Ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisi oluşturma: Karar matrisindeki her bir değerlendirme kriteri Δ_w formülüyle ağırlıklandırılır. Formüldeki (w_j) değeri, bu çalışmada MEREC yöntemi ile elde edilen her bir j kriterinin önem ağırlıklarıdır.

$$\Delta_w = [w_j \times \bar{X}_{ij}]$$

4. Her bir kriter için Pozitif İdeal Çözüm (*Positive Ideal Solution - PIS_j*), Negatif İdeal Çözüm (*Negative Ideal Solution - NIS_j*) ve Ortalama Çözüm (*Average Solution - AS_j*) değerleri aşağıdaki şekilde belirlenir. Formüllerde J^B fayda, J^C ise maliyet kriterlerini temsil etmektedir.

$$PIS_j = \max_i(w_j \times \bar{X}_{ij}), \forall j = 1, 2, \dots, m \text{ için } j \in J^B$$

$$PIS_j = \min_i(w_j \times \bar{X}_{ij}), \forall j = 1, 2, \dots, m \text{ için } j \in J^C$$

$$NIS_j = \min_i(w_j \times \bar{X}_{ij}), \forall j = 1, 2, \dots, m \text{ için } j \in J^B$$

$$NIS_j = \max_i(w_j \times \bar{X}_{ij}), \forall j = 1, 2, \dots, m \text{ için } j \in J^C$$

$$AS_j = \frac{\sum_{i=1}^n (w_j \times \bar{X}_{ij})}{n}, \forall j = 1, 2, \dots, m \text{ için } j \in J^B, J^C$$

5. Bu adımda her bir alternatif için pozitif ideal çözümden uzaklıklar ($d(PIS_j)$), negatif ideal çözümden uzaklıklar ($d(NIS_j)$), ortalama çözümden olan pozitif ($d(AS_j^+)$) ve negatif ($d(AS_j^-)$) çözüme olan uzaklıklar hesaplanır:

$$d(S_j) = dE(S_j) + \sigma \times dE(S_j) \times dT(S_j), \forall j = 1, 2, \dots, m$$

Yukarıdaki formülde S_j ; PIS_j , NIS_j ve AS_j 'nin çözümlerini temsil ederken σ düzeltme katsayısını temsil etmektedir. $dE(S_j)$ ve $dT(S_j)$ ise Öklid (Euclidian) ve Taksikap (Taxicab) mesafelerini göstermektedir. Bu değerlerin hesaplanması için aşağıdaki formüller kullanılır.

$$\sigma = \max_i dE(S_j)_i - \min_i dE(S_j)_i$$

Pozitif ideal çözüm için;

$$dE(PIS_j)_i = \sqrt{\sum_{j=1}^m (PIS_j - w_j \times \bar{X}_{ij})^2}, \forall i = 1, \dots, n \text{ ve } \forall j = 1, \dots, m$$

$$dT(PIS_j)_i = \sum_{j=1}^m |PIS_j - w_j \times \bar{X}_{ij}|, \forall i = 1, \dots, n \text{ ve } \forall j = 1, \dots, m$$

Negatif ideal çözüm için;

$$dE(NIS_j)_i = \sqrt{\sum_{j=1}^m (NIS_j - w_j \times \bar{X}_{ij})^2}, \forall i = 1, \dots, n \text{ ve } \forall j = 1, \dots, m$$

$$dT(NIS_j)_i = \sum_{j=1}^m |NIS_j - w_j \times \bar{X}_{ij}|, \forall i = 1, \dots, n \text{ ve } \forall j = 1, \dots, m$$

Ortalama çözümden pozitif uzaklık için;

$$dE(AS_j)_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^m \tau^+ (AS_j - w_j \times \bar{X}_{ij})^2}, \forall i = 1, \dots, n \text{ ve } \forall j = 1, \dots, m$$

$$dT(AS_j)_i^+ = \sum_{j=1}^m \tau^+ |AS_j - w_j \times \bar{X}_{ij}|, \forall i = 1, \dots, n \text{ ve } \forall j = 1, \dots, m$$

$$\tau^+ = \begin{cases} 1 & \text{eğer } AS_j < w_j \times \bar{X}_{ij} \\ 0 & \text{eğer } AS_j > w_j \times \bar{X}_{ij} \end{cases}$$

Ortalama çözümden negatif uzaklık için;

$$dE(AS_j)_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^m \tau^- (AS_j - w_j \times \bar{X}_{ij})^2}, \forall i = 1, \dots, n \text{ ve } \forall j = 1, \dots, m$$

$$dT(AS_j)_i^- = \sum_{j=1}^m \tau^- |AS_j - w_j \times \bar{X}_{ij}|, \forall i = 1, \dots, n \text{ ve } \forall j = 1, \dots, m$$

$$\tau^- = \begin{cases} 1 & \text{eğer } AS_j > w_j \times \bar{X}_{ij} \\ 0 & \text{eğer } AS_j < w_j \times \bar{X}_{ij} \end{cases}$$

6. Yöntemin son adımında, alternatiflerin kapsamlı uzaklık değerleri (dC_i) aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanır ve ardından karar alternatifleri sıralanır.

$$dC_i = \frac{d(PIS_j)_i - d(NIS_j)_i - d(AS_j)_i^+ + d(AS_j)_i^-}{4}, \forall i = 1, \dots, n \text{ ve } \forall j = 1, \dots, m$$

Bu adımlar sonucunda hesaplanan COBRA değeri en düşük olan alternatif, değerlendirilen kriterlere göre en iyi performansı gösteren alternatiftir. Ve alternatifler aldıkları puana göre küçükten büyüğe doğru sıralanır.

3. MEREC ve COBRA Hesaplaması

Bu bölümde ilk önce çalışma kapsamındaki firmalar ve veri seti tanıtılmış ardından çalışmada kullanılan yöntemlerin hesaplamaları yapılmıştır. Çalışma, Borsa İstanbul Temettü 25 endeksinin 2023 yılında yer alan firmaların 2021-2023 yıllarını kapsamaktadır. Bu kapsamda 2023 yılı Temettü 25 endeksinde yer alan firmalar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo. 1 Çalışma Kapsamındaki Firmalar

Sıra	Şirket Kodu	Şirket Ünvanı
1	AKSA	Aksa Akrilik Kimya Sanayii A.Ş.
2	ALKIM	Alkim Alkali Kimya A.Ş.
3	AEFES	Anadolu Efes Biracılık ve Malt Sanayii A.Ş.
4	BIMAS	Bim Birleşik Mağazalar A.Ş.
5	CCOLA	Coca-Cola İçecek A.Ş.
6	DOHOL	Doğan Şirketler Grubu Holding A.Ş.
7	ECZYT	Eczacıbaşı Yatırım Holding Ortaklığı A.Ş.
8	EGEEN	Ege Endüstri ve Ticaret A.Ş.
9	ECILC	EİS Eczacıbaşı İlaç Sın. ve Fin. Yat. San. ve Tic. A.Ş.
10	EKGYO	Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş.
11	ENJSA	Enerjisa Enerji A.Ş.
12	EREGL	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.
13	FROTO	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.
14	GWIND	Galata Wind Enerji A.Ş.
15	SAHOL	Hacı Ömer Sabancı Holding A.Ş.
16	ISDMR	İskenderun Demir ve Çelik A.Ş.
17	ISMEN	İş Yatırım Menkul Değerler A.Ş.
18	KCHOL	Koç Holding A.Ş.
19	OTKAR	Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi A.Ş.

20	TOASO	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.
22	TCELL	Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.
21	TTKOM	Türk Telekomünikasyon A.Ş.
23	TTRAK	Türk Traktör ve Ziraat Makineleri A.Ş.
24	SISE	Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.
25	VESBE	Vestel Beyaz Eşya Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Eczaşbaşı Yatırım Holding'in verilerinin uygun olmaması nedeniyle analize dahil edilememiştir. Bu nedenle araştırma kapsamına 24 firma alınabilmiştir. 2021-2023 yılları arasındaki MEREC ve COBRA yöntemleri için gerekli olan finansal performans kriterleri, firmaların finansal tabloları ile dipnotlarından hesaplanmıştır. Çalışma kapsamındaki şirketlerin finansal performanslarının değerlendirilmesi için COBRA yönteminde gerekli olan kriterler, firmaların finansal tablolarında yer alan kalemlerin oranlanmasıyla bulunmuştur. Kriterler finansal performansı etkilemesine göre maksimum ve minimum şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bu çerçevede literatürde finansal performansı ölçmek için yaygın olarak kullanılan oranlar seçilmiş ve fayda-maliyet kriterleriyle birlikte Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo. 2 Finansal Performans Kriterleri

Kriterler	Formül	Fayda-Maliyet Kriterleri
Cari Oran	$\frac{\text{Dönen Varlıklar}}{\text{Kısa Vadeli Yabancı Kaynak (KVYK)}}$	Max
Asit Test Oranı	$\frac{(\text{Dönen Varlıklar} - \text{Stoklar})}{\text{KVYK}}$	Max
Nakit Oran	$\frac{(\text{Hazır Değerler} + \text{Menkul Kıymetler})}{\text{KVYK}}$	Max
Aktif Devir Hızı	$\frac{\text{Net Satışlar}}{\text{Toplam Aktif}}$	Max
Alacak Devir Hızı	$\frac{\text{Net Satışlar}}{\text{Ticari Alacaklar}}$	Max
Öz Kaynak Devir Hızı	$\frac{\text{Net Satışlar}}{\text{Öz kaynak}}$	Max
Finansal Kaldıraç Oranı	$\frac{\text{Toplam Borç}}{\text{Aktif}}$	Min
Borç/Öz kaynak	$\frac{\text{Toplam Borç}}{\text{Öz kaynak}}$	Min
KVYK / Aktif	$\frac{\text{KVYK}}{\text{Aktif}}$	Min
KVYK/Toplam Borç	$\frac{\text{KVYK}}{\text{Toplam Borç}}$	Max
Öz Kaynaklar / Aktif	$\frac{\text{Öz kaynaklar}}{\text{Aktif}}$	Max
Net Kar/Net Satışlar	$\frac{\text{Net Kar}}{\text{Net Satışlar}}$	Max
Aktif Karlılık Oranı	$\frac{\text{Net Kar}}{\text{Toplam Aktif}}$	Max
Öz Kaynak Karlılık Oranı	$\frac{\text{Net Kar}}{\text{Öz kaynak}}$	Max

COBRA yöntemi için gerekli olan nispi ağırlıklar MEREC yönteminin adımları uygulanarak hesaplanmıştır. Bu yöntemle göre hesaplanan ağırlıklar Tablo 3’de gösterildiği gibidir.

Tablo. 3 Kriter Ağırlıkları

Kriterler	2021	2022	2023
Cari Oran	0,03	0,03	0,02
Asit Test Oranı	0,04	0,04	0,03
Nakit Oran	0,14	0,12	0,10
Aktif Devir Hızı	0,12	0,12	0,09
Alacak Devir Hızı	0,08	0,08	0,11
Öz Kaynak Devir Hızı	0,11	0,15	0,08
Finansal Kaldıraç Oranı	0,02	0,02	0,02
Borç/Öz kaynak	0,07	0,06	0,06
KVYK / Aktif	0,03	0,04	0,03
KVYK/Toplam Borç	0,02	0,06	0,05
Öz Kaynaklar / Aktif	0,05	0,04	0,04
Net Kar/Net Satışlar	0,12	0,10	0,10
Aktif Karlılık Oranı	0,08	0,07	0,12
Öz Kaynak Karlılık Oranı	0,09	0,08	0,13

Tablo 1’e göre 14 finansal oran arasında 2021 yılında Nakit Oran, 2022’de Özkaynak Devir Hızı, 2023 yılında Özkaynak Karlılık Oranı en önemli ağırlığa sahip kriterler olmuştur. Her üç dönemde de en az öneme sahip olan kriter ise firmaların varlıklarının ne kadarını borçlarla finanse ettiğini gösteren Finansal Kaldıraç oranı olmuştur. Bu sonuçlar ile piyasa ve ekonomik şartlarda daralmanın olduğu 2021 yılında firmalar için nakit ve benzeri varlıkların daha önem arz ettiği, finansmana erişimin zorlaştığı 2022 ve 2023 yıllarında ise firmalar için özkaynaklarının daha önemli olduğu söylenebilir.

COBRA analizi için karar matrisinin her bir değeri kendi sütunun maksimum değerine bölünerek normalize edilmiştir. Normalize edilmiş karar matrisinin her bir değeri de MEREC yöntemiyle hesaplanan ağırlıklarla çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi

oluşturulmuştur. Kriterlerin fayda-maliyet esasına göre pozitif ideal çözüm (PIS_j), negatif ideal çözüm (NIS_j) ve ortalama çözüm (AS_j) formülleri yardımıyla bu değerler hesaplanmıştır. Bir sonraki aşamada da her alternatife (firmanın) pozitif ideal çözümden uzaklıkları ($d(PIS_j)$), negatif ideal çözümden uzaklıkları ($d(NIS_j)$) ve ortalama çözümden olan pozitif ($d(AS_j^+)$) ve negatif ($d(AS_j^-)$) çözüme olan uzaklıkları tanımlanmış formüllerle hesaplanmıştır. Bu değerler Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo. 4 Firmaların Çözüm Uzaklık Değerleri

Firma	2021				2022				2023			
	d(PIS)	d(NIS)	d(AS ⁺)	d(AS ⁻)	d(PIS)	d(NIS)	d(AS ⁺)	d(AS ⁻)	d(PIS)	d(NIS)	d(AS ⁺)	d(AS ⁻)
AKSA	0,2598	0,0807	0,0157	0,0173	0,2416	0,1094	0,0319	0,0156	0,2444	0,1032	0,0108	0,0256
ALKIM	0,2353	0,1157	0,0297	0,0200	0,2436	0,1120	0,0352	0,0261	0,2303	0,1246	0,0334	0,0272
AEFES	0,2863	0,0749	0,0032	0,0469	0,2752	0,0750	0,0114	0,0420	0,2307	0,1031	0,0052	0,0118
BIMAS	0,2565	0,1062	0,0539	0,0354	0,2385	0,1206	0,0559	0,0191	0,2213	0,1341	0,0502	0,0294
CCOLA	0,2652	0,0898	0,0196	0,0286	0,2608	0,0842	0,0234	0,0288	0,1839	0,1576	0,0708	0,0076
DOHOL	0,2312	0,1346	0,0574	0,0226	0,2540	0,0890	0,0113	0,0223	0,2682	0,1095	0,0413	0,0575
EGEEN	0,2046	0,1750	0,0912	0,0289	0,2392	0,1100	0,0458	0,0362	0,2087	0,1583	0,0802	0,0243
ECILC	0,2059	0,2301	0,1556	0,0370	0,2616	0,1333	0,0890	0,0543	0,2409	0,1422	0,0744	0,0449
EKGYO	0,2841	0,0751	0,0079	0,0474	0,2869	0,0676	0,0144	0,0487	0,2736	0,0847	0,0205	0,0534
ENJSA	0,2831	0,0631	0,0043	0,0415	0,2410	0,1132	0,0398	0,0134	0,2677	0,0795	0,0023	0,0449
EREGL	0,2470	0,1072	0,0230	0,0259	0,2694	0,0846	0,0129	0,0359	0,2798	0,0827	0,0062	0,0539
FROTO	0,2360	0,1227	0,0629	0,0142	0,2397	0,1059	0,0517	0,0189	0,1915	0,1844	0,1129	0,0238
GWIND	0,2596	0,0928	0,0127	0,0283	0,2100	0,1931	0,1320	0,0444	0,2346	0,1362	0,0555	0,0438
SAHOL	0,2907	0,0529	0,0502	0,0460	0,2849	0,0638	0,0419	0,0411	0,2834	0,0812	0,0557	0,0534
ISDMR	0,2429	0,1193	0,0367	0,0277	0,2643	0,1001	0,0312	0,0379	0,2556	0,1132	0,0329	0,0411
ISMEN	0,2095	0,2020	0,1620	0,0292	0,1838	0,2236	0,1760	0,0174	0,1643	0,2033	0,1295	0,0251
KCHOL	0,3043	0,0282	0,0501	0,0485	0,2810	0,0597	0,0401	0,0316	0,2746	0,0636	0,0321	0,0419
OTKAR	0,2624	0,0962	0,0428	0,0341	0,2768	0,0674	0,0461	0,0363	0,2936	0,0485	0,0267	0,0635
TOASO	0,2612	0,0840	0,0305	0,0277	0,2444	0,1017	0,0406	0,0211	0,1913	0,1492	0,0634	0,0148
TCELL	0,2523	0,0946	0,0243	0,0219	0,2649	0,0665	0,0050	0,0258	0,2391	0,1062	0,0308	0,0283
TTKOM	0,2654	0,0734	0,0135	0,0226	0,2798	0,0485	0,0107	0,0364	0,2385	0,0973	0,0110	0,0201
TTRAK	0,2400	0,1108	0,0424	0,0168	0,2372	0,1115	0,0467	0,0120	0,1468	0,2370	0,1391	0,0027
SISE	0,2557	0,0964	0,0141	0,0299	0,2699	0,0760	0,0080	0,0359	0,2494	0,0927	0,0099	0,0329
VESBE	0,2809	0,0691	0,0110	0,0424	0,2719	0,0672	0,0252	0,0356	0,2513	0,0901	0,0128	0,0408

Son aşamada Tablo 4'teki hesaplanan kriter uzaklıkları, ($d(C_i)$) formülünde yerine konarak kapsamlı uzaklık değerlerine ulaşılmıştır. Ve bu değerler küçükten büyüğe doğru sıralanarak 24 firmanın finansal performans sıralaması Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo. 5 COBRA Değerleri ve Sıralamaları

Sıra	2021		2022		2023	
	Firma	$d(C_i)$	Firma	$d(C_i)$	Firma	$d(C_i)$
1	ECILC	-0,0357	ISMEN	-0,0496	TTRAK	-0,0567
2	ISMEN	-0,0313	GWIND	-0,0177	ISMEN	-0,0359
3	EGEEN	-0,0082	BIMAS	0,0203	PROTO	-0,0205
4	DOHOL	0,0155	TTRAK	0,0228	CCOLA	-0,0092
5	PROTO	0,0161	ECILC	0,0234	TOASO	-0,0016
6	TTRAK	0,0259	PROTO	0,0253	EGEEN	-0,0014
7	ALKIM	0,0275	ENJSA	0,0254	BIMAS	0,0166
8	ISDMR	0,0287	AKSA	0,0290	ECILC	0,0173
9	BIMAS	0,0329	EGEEN	0,0299	GWIND	0,0217
10	EREGL	0,0357	ALKIM	0,0306	ALKIM	0,0249
11	TCELL	0,0388	TOASO	0,0308	TCELL	0,0326
12	OTKAR	0,0393	ISDMR	0,0427	AEFES	0,0336
13	TOASO	0,0436	DOHOL	0,0440	TTKOM	0,0376
14	SISE	0,0438	CCOLA	0,0455	ISDMR	0,0377
15	AKSA	0,0452	OTKAR	0,0499	AKSA	0,0390
16	GWIND	0,0456	EREGL	0,0520	DOHOL	0,0437
17	CCOLA	0,0461	KCHOL	0,0532	SISE	0,0449
18	TTKOM	0,0503	VESBE	0,0538	VESBE	0,0473
19	SAHOL	0,0584	TCELL	0,0548	SAHOL	0,0500
20	VESBE	0,0608	SAHOL	0,0551	KCHOL	0,0552
21	EKGYO	0,0621	SISE	0,0554	EKGYO	0,0555
22	AEFES	0,0638	AEFES	0,0577	ENJSA	0,0577
23	ENJSA	0,0643	EKGYO	0,0634	EREGL	0,0612
24	KCHOL	0,0686	TTKOM	0,0643	OTKAR	0,0705

COBRA yöntemine göre en iyi performans gösteren firmalar 2021'de ECILC, 2022'de ISMEN ve 2023'te TTRAK olurken en kötü performans gösteren firmalar 2021'de KCHOL, 2022'de TTKOM ve 2023'te OTKAR olmuştur. Firmalar arasında ISMEN her üç dönemde ilk ikiye girerek en iyi finansal performans gösteren firmadır. Yıllar itibariye sıralamaları değişse de finansal performansı istikrarlı bir şekilde yükseliş gösteren

firmalar AEFES, BIMAS, CCOLA, TOASO ve TTRAK olmuştur. Diğer firmaların performansı ise yıllara göre değişkenlik göstermiştir.

4. SONUÇ

Firmaların nihai hedefi, hissedarlara en yüksek getiriye sağlamak ve böylece piyasa değerini maksimize etmektir. Bu bağlamda firmaların hisse getirisi performansları ile finansal performansları arasında doğrudan bir ilişki olması beklenir. Bu hedefe ulaşmada en etkili faktörlerden biri, şirketin finansal performanstaki başarısıdır. ÇKKV yöntemleri, optimal sıralamanın belirsiz olduğu göz önüne alındığında karmaşık bir problem hakkında karar vericiye uzlaşmacı bir öneri sunmak üzere tasarlanmıştır. ÇKKV'de en büyük zorluk, alternatif yöntemlerin sunduğu farklı avantaj ve dezavantajlar arasında seçim yapmaktır. ÇKKV yöntemleri genellikle ürettikleri optimal çözümler açısından farklılık gösterir. Bu, veri normalleştirme yöntemlerindeki farklılıklar ve veri toplama yöntemlerindeki farklılıkların doğal bir sonucudur. Ek olarak, bazı yöntemlerin farklı hipotezler ve eşikler gibi sınırlamaları vardır. Ancak gerçek hayat senaryolarını kolayca yakalayabilen ÇKKV yöntemleri tercih edilmeli ve performans analizi için kullanılmalıdır. Bu nedenle, farklı ÇKKV yöntemlerini karşılaştırarak, belirli bir probleme en uygun olanı belirlemek için kapsamlı bir analiz yapmak gerekmektedir.

Farklı sektörlerdeki şirketlerin finansal performanslarını değerlendirmek amacıyla yapılan çalışmalar incelendiğinde, ÇKKV yöntemlerinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir (Sharma vd. (2018), Orçun (2019), Bağcı ve Kaygın (2020), Kendirli vd. (2021), Temür (2022), Yılmaz ve Gül (2023) (2023)). Ancak, bu çalışmalarda kriter ağırlıklarının belirlenmesinde MEREC yöntemi ile COBRA yönteminin birlikte kullanıldığına dair sınırlı sayıda örnek bulunmaktadır (Çıtak ve Ünlü, 2024). Bu çalışma, MEREC ve COBRA yöntemlerinin birlikte kullanılmasıyla elde edilen sonuçların, özellikle temettü odaklı yatırım kararları alan yatırımcılar ve araştırmacılar için yeni bir perspektif sunacağını düşünülmektedir.

Bu çalışmanın COBRA analiz sonuçlarına göre 2021-2023 yılları arasında ECILC, 2021'de oldukça güçlü bir performans göstermiş ancak 2022'de bir düşüş yaşamış ve 2023'te tekrar toparlanma eğiliminde olduğu görülmüştür. ISMEN sürekli olarak ilk 2 sırada yer alarak en iyi finansal performansı gösteren firma olmuştur. TTRAK, 2021'de 6. sıradayken, 2022'de 2. sıraya yükselmiş 2023'te 1. sıraya yerleşerek son yıllarda en dikkat çekici yükselişi gösteren şirket olmuştur. DOHOL, 2021'de 4. sırada 2022'de 13. sırada ve 2023'te 16. sırada yer alarak performansı sürekli gerilemiştir. EREGL benzer şekilde 2021'de 10. sıradayken 2022'de 16. sıraya ve 2023'te 23. sıraya kadar gerilemiştir. AEFES, BIMAS, CCOLA ve TOASO şirketlerinin COBRA değerlerinin sürekli düşmesi, ilk bakışta finansal performanslarının güçlendiğini düşündürse de bu durum tek başına şirketlerin üst sıralarda yer almasına yeterli olmamıştır. Bunun temel nedeni, aynı dönemde diğer rakip şirketlerin daha da iyi bir performans sergilemiş olmasıdır. Yani bu şirketler kendi içlerinde iyileşme gösterirken, endeksteki rekabet koşulları nedeniyle sıralamada daha geride kalmışlardır.

Çalışma bulguları firmaların yıllar arasındaki finansal ilişkinin karmaşık olduğunu ve bir şirketin finansal performansı değerlendirirken dikkate alınması gereken birçok faktör olduğunu göstermektedir. Muhasebe dışı faktörler ve diğer önemli bilgiler dikkate alınmadan kesin sonuçlara varılmamalıdır. Ayrıca finansal performans değerlendirirken kullanılan göstergelerin ve analiz yöntemlerinin sınırlamalarının da olduğu unutulmamalıdır.

Bu çalışmada sadece üç yıllık dönem ve 24 firma araştırma kapsamına alınabilmiştir. Gelecek çalışmalarda farklı sektörler veya endekslerde yer alan firmaların daha fazla dönemini içerecek şekilde kapsam genişletilebilir ve farklı ÇKKV yöntemleriyle firmaların finansal performansı analiz edilebilir.

KAYNAKÇA

- Bağcı, H., & Yerdelen Kaygın, C. (2020). BİST holding ve yatırım endeksinde yer alan şirketlerin finansal performanslarının MCDM yöntemleri ile ölçümü. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 87, 301-324.
- Carmona, S., Iyer, G., & Reckers, P. M. (2014). Performance evaluation bias: A comparative study on the role of financial fixation, similarity-to-self and likeability. *Advances in Accounting*, 30(1), 9-17.
- Chen, K. H., & Shimerda, T. A. (1981). An Empirical Analysis of Useful Financial Ratios. *Financial Management*, 10(1), 51–60.
- Chan, H. K., Wang, X., & Raffoni, A. (2014). An integrated approach for green design: Life-cycle, fuzzy AHP and environmental management accounting. *The British Accounting Review*, 46(4), 344-360.
- Chen, K. H., & Shimerda, T. A. (1981). An Empirical Analysis of Useful Financial Ratios. *Financial Management*, 10(1), 51–60.
- Çıtak, Ö. & Ünlü, U. (2024). BİST'te işlem gören bankaların sürdürülebilirlik raporlarının ÇKKV yöntemi ile değerlendirilmesi. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 8(3), 840-857.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The critic method. *Computers and Operations Research*, 22(7), 763–770.
- Gallizo, J. L., & Salvador, M. (2003). Understanding the behavior of financial ratios: the adjustment process. *Journal of Economics and Business*, 55(3), 267-283.
- Ishizaka, A., & Siraj, S. (2018). Are multi-criteria decision-making tools useful? An experimental comparative study of three methods. *European Journal of Operational Research*, 264(2), 462–471.
- Kendirli, S., Çıtak, F., & İşleyen, A. (2021). Finansal performansın TOPSİS yöntemi ile Belirlenmesi: BIST elektrik gaz ve buhar şirketlerinde uygulanması. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(4), 2321-2334.
- Keshavarz-Ghorabae, M., Amiri M., Zavadskas E.K., Turskis Z. and Antucheviciene J. (2021). Determination of Objective Weights Using a New Method Based on the Removal Effects of Criteria (MERECE). *Symmetry*, 13(4): 525.
- Krstic, M., Agnusdei, G. P., Miglietta, P. P., Tadic, S., & Roso, V. (2022). Applicability of Industry 4.0 technologies in the reverse logistics: a circular economy approach based on comprehensive distance-based ranking (COBRA) method. *Sustainability*, 14, 1-30.

- Orçun, Ç. (2019). Enerji sektöründe WASPAS yöntemiyle performans analizi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 439-453.
- Sharma, A. Kaur, G., & Bansal, J. (2018). A comparative analysis of PROMETHEE, AHP and TOPSIS aiding in financial analysis of firm performance. *Proceedings of The First International Conference on Information Technology and Knowledge Management*, 14, 145-150.
- Singh, A. J., & Schmidgall, R. S. (2002). Analysis of financial ratios commonly used by US lodging financial executives. *Journal of Retail & Leisure Property*, 2, 201-213.
- Temür, A. S. (2022). Turizm işletmelerinin COVID-19 öncesi ve COVID-19 sürecindeki finansal performanslarının Entropi temelli EDAS, TOPSIS ve WASPAS yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 427-461.
- Türegün, N. (2022). Financial performance evaluation by multi-criteria decision-making techniques. *Heliyon*, 8(5), 1-13.
- Yalcin, N., Bayrakdaroglu, A. & Kahraman, C. (2012). Application of fuzzy multi-criteria decision making methods for financial performance evaluation of Turkish manufacturing industries. *Expert Systems with Applications*, 39(1), 350-364.
- Yılmaz, T., ve Gül, M. (2023). BIST Temettü 25 Endeksinde Yer Alan Firmaların Finansal Performanslarının SD ve WASPAS Yöntemiyle Analiz Edilmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 198-221.
- Zaremba, U. (2021). Does the industry matter? Airline bankruptcy prediction. In *Digitalization in Finance and Accounting: 20th Annual Conference on Finance and Accounting (ACFA 2019) Prague, Czech Republic 20*, 189-202. Springer International Publishing.
- Zopounidis, C., & Doumpos, M. (2002). Multi-criteria decision aid in financial decision making: Methodologies and literature review. *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 11(4-5), 167-186.